

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2019 10

VÁRI ATTILA: Halálkatlan

MARKÓ BÉLA, ZALÁN TIBOR, HORVÁTH VERONIKA versei

MÁRTON GYÖNYVÉR, KUKORELLY ENDRE, SEBŐK LÁSZLÓ prózái

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Csend és rend – A fegyelem néma világa

HANDÓ PÉTER, BAÁN TIBOR, SZÁSZ LÁSZLÓ kritikái

KORTÁRS 2019 10

EÖRÝ EMIL munkáival

Ára: 735 Ft
Előfizetőknek: 668 Ft

www.kortarsfolyoirat.hu

25n/a
Nemzeti Kulturális Alap

KÁLMÁN IMRE
CSÁRDÁSKIRÁLYNŐ
 OPERETT

LÉVAI ENIKŐ
 BAKOS-KISS GÁBOR, ERDŐS ATTILA
 BOJTOS LUCA, CSUHA LAJOS, FELFÖLDI ANIKÓ
 LANGER SOMA, BARDÓCZY ATTILA
 ALTSACH GERGELY, GORÓG PATRIK

DÍSZLETTERVEZŐ: **CZIEGLER BALÁZS**
 JELMEZTERVEZŐ: **BERZSENYI KRISZTINA**
 KOREOGRÁFUS: **BOZSIK YVETTE**

BUDAPESTI

 OPERETTSZÍNHÁZ

BÉLA JENBACH ÉS LEO STEIN SZÖVEGKÖNYVE ALAPJÁN
 A MAGYAR NYELVŰ VÁLTOZATOT ÍRTA: **GÁBOR ANDOR**

KARMESTER:
PFEIFFER GYULA / RÓNAI PÁL
 RENDEZŐ:
VIDNYÁNSZKY ATTILA

WWW.OPERETT.HU | OPERETTSZINHAZ

TARTALOM

- 3** MARKÓ BÉLA: Nyelvtan; Ars amatoria; Tartalék *(versek)*
- 6** MÁRTON GYÖNGYVÉR: (Anyámnak a nyelve hegyén) *(regényrészlet)*
- 12** ZALÁN TIBOR: Kék delfinek a tenger fölött *(vers)*
- 13** KUKORELLY ENDRE: Cé cé cé pé – avagy lassúdad haladás a kommunizmus felé *(próza)*
- 20** HORVÁTH VERONIKA: Vidéki; Olyan még sose volt *(versek)*
- 21** FARKAS ARNOLD LEVENTE: 'mustármag' *(vers)*
- 22** VÁRI ATTILA: Halálkatlan *(próza)*
- 32** VERNER NIKOLETT: A 7 napjai *(vers)*
- 33** LÉKA GÉZA: Bükkszenterzsébet; Hajnali *(versek)*
- 35** SEBŐK LÁSZLÓ: A tárna *(dramolett) (próza)*
- 46** SZIGETHY GÁBOR: Lapszemle XXII.
- 49** BORNEMISSZA ÁDÁM: A lánc kitart szakadatlanul
- 51** NOVOTNY TIHAMÉR: Eőry Emil létének keresztje – Önportrék 1969–2019 *(képzőművészet)*
- 55** E. BÁRTFAI LÁSZLÓ: Csend és rend – A fegyelem néma világa
- 71** GÖMÖRI GYÖRGY: Balassi Krakkóban – Kísérlet a Célia-rejtély megoldására
- 76** VERÉB ÁRNIKA: A novellaciklus és a regény határai Mándy Iván prózájában –
Mándy Iván: Mi az, öreg?
- 94** MÁRKUS BÉLA: Tar Sándor / Vén Ede
- 98** ARTZT TÍMEA: Nadas Péter / A szabadság tréningjei
- 102** PETŐ ZSOLT: Kemsei István / És ne tovább
- 105** HANDÓ PÉTER: Tarján Tamás / Látómező
- 106** KEMSEI ISTVÁN: Gyurácz Ferenc / Előmunkálatok egy utópiához
- 108** KIPKE ÁGNES: Pálfalusi Zsolt / A világ legszebb kutyatemetője
- 110** UDVARDY ZOLTÁN: Szalai Attila / Lengyel földön – Emlékek, naplók 1976–1990
- 111** KOLOZSI ORSOLYA: Dékány Dávid / Dolgok C-hez
- 113** BAÁN TIBOR: Tornai Szabolcs / „Hol a bóbítád?”
- 115** SZÁSZ LÁSZLÓ: Nagy Miklós Kund / Felemás
- 117** TURBUCZ PÉTER: Bence Erika / Utazások Posztmonarchiában

E számunkat EŐRY EMIL munkáival illusztráltuk.

A borítón: Művészportré, 2001; Megtörtén, 2018 (részlet)

Kortárs-díjátadó ünnepség

Kedves Olvasóink!

Ebben az évben a Kortárs-díjátadó ünnepséget a Petőfi Irodalmi Múzeumban tartjuk november 13-án 18 órától a Vörös Teremben.

Minden barátunkat szeretettel várjuk egy jó beszélgetésre, közös ünneplésre.

KORTÁRS

Támogatók: NEMZETI KULTURÁLIS ALAP,
KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, MAGYAR NEMZETI BANK,
EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTERIUMA

Szerkesztőség:

THIMÁR ATTILA (főszerkesztő, tanulmány), thimar.kortars@gmail.com
AMBRUS LAJOS (próza), kemesalja@gmail.com
PÉCSI GYÖRGYI (vers), pecsigy@freemail.hu
STURM LÁSZLÓ (kritika), sturml67@gmail.com
NOVOTNY TIHAMÉR (kép), prinotipa@gmail.com
KOVÁCS NÓRA (tördelőszerk.), babajaga1960@gmail.com
BORNEMISSZA ÁDÁM (olvasószerk.), bornemissza.adam@gmail.com

Lapterv: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com)
1062 Bp., Bajza u. 18.
Szerda: 11–14 óráig
Csütörtök: 10–13 óráig
Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531
Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemléli a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.
Nyomdai munkák: *mondAt Kft.* www.mondat.hu

Előfizetési díj 1/2 évre 3680 Ft, 1 évre 7350 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 105 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat pályázatot hirdet, amelyben arra a kérdésre keressük a választ, hogy miként lehet valóban értékessé tenni ünnepeinket rohanó világunkban, a 21. század elején.

A pályázatra csak azon fiatal szerzők adhatják be munkáikat, akik a beadási határidőig nem töltik be 35. életévüket.

Beadási határidő: 2019. október 14.

I. díj 250 000 Ft, II. díj 150 000 Ft, III. díj 100 000 Ft.

A pályázati kiírást a <https://www.kortarsfolyoirat.hu> oldalon tudják elolvasni.

www.kortarsfolyoirat.hu

MARKÓ BÉLA

Nyelvtan

MARKÓ BÉLA (1951) Marosvásárhely

Egy írószövetségi tanácskozás szünetében beszélgetünk az idős temesvári költőnővel, aki szlovákul írja ugyan a verseit, de mivel én nem tudok szlovákul, és ő is csak egy-két magyar szót ismer, köszönöm, jó napot, ilyesmiket, természetesen románul beszélünk, naponta használjuk ezt a nyelvet mindketten, most éppen arról van szó, hogy díjazásra kellene javasolni néhány kisebbségi nyelven írt könyvet is a díjosztó bizottságnak, próbálom neki egy-két fiatal magyar költő kötetének címét lefordítani, ha csupán ketten beszélgetnek, akkor is Bábel errefelé, nézem, nálam is öregebb ez a szlovák asszony, szép lehetett valamikor, nem tudom, hogyan kerül szóba, talán amikor egy-két strófát románra fordítok hevenyészve az egyik magyar verseskönyvből, és valamiért magyarázni kezdem, hogy a magyar nyelvben nincsenek nemek, mármint nőnem, hímnem és semlegesnem, eltérően az indoeurópai nyelvektől, hirtelen felkapja a fejét, és gyermeki kíváncsisággal azt kérdi tőlem, hogy mi milyennek képzeljük a halált, nem értem, nézek rá meglepetten, hát a kaszával a halált, folytatja, férfinak vagy nőnek gondoljuk-e, mert náluk nőnemű szó a halál, és a románban is, persze, teszi hozzá a közben mellénk sodródott román költőnőhöz fordulva, hiszen ezek csak nyelvtani nemek, mondom, a halált pedig csontváznak képzelem, ahogy ábrázolják is mindenütt, de inkább férfinak, ráadásul kaszálni is inkább a férfiak szoktak, mindketten elgondolkoznak egy pillanatig, ők viszont mégis nőnek látják a halált, ismétli meg a szlovák asszony, és ez szerinte összefügg azzal, hogy nőnemű szó a halál, sűrűn bólogat a román költőnő is, már-már gyermeketeg beszélgetés ez, semmi komoly, de végül is ez a mesterségünk, mindannyiunkat érdekel a grammatika, tényleg, töprengek én is hangosan, franciául is nőnemű a halál, azt már nem hozom szóba, hogy németül éppenséggel hímnemű, és trágár sem akarok lenni, hogy például legférfiasabb testrészünk románul nőnemű, rá kell jönnöm, hogy csak

magyarul tanultam meg képzelni, képzelve,
képeket látni a szavak mögött, de ez a
nőnek látott halál most megnyugtat valamiért,
akármilyen szörnyű, akármilyen bűzös lehetű,
de ezek szerint nemcsak életre, hanem
halálra is asszony szül minket,
fekete ruhás csontváz ölében megyünk el,
figyelem a bukaresti hangzavarban
az elnehezült temesvári szlovák költőnő
nyugodt arcát, más a képzeletünk, gondolom,
amit nem látunk, az is különbözik,
szeretném megkérni, hogy képzeljen
majd nekem is egy olyan halált.

Ars amatoria

Ha kialszanak körülöttünk a fények,
jóval messzibbre fogunk látni,
feltűnnek a csillagképek a fekete égen,
és végre ismét láthatom a Nagy Göncölt,
Kis Göncölt, sok-sok ismerős csillagot,
de ehhez le kell oltanom magam körül
a lámpákat, el kell tűnnie mindennek,
ami itt ragyog most a közelemben,
sűrű sötétiséggel teletöltött katlanná kell
változnia a völgynek, amelyben élek,
itt is, ott is ki kell csordulnia
a feketeségnek, mint a fortyogó
szuroknak egy hatalmas üstből,
csak úgy pillanthatom meg
a mennyországot vagy a poklot,
ha én sem sugárzom többé,
nem mosolygok, nem nevetek,
nem beszélek, nem sírok, nem jajgatok,
nem is szenvedek némán,
és boldog sem akarok lenni,
mert Isten a halált úgy kínálja fel nekem,
mint egy végtelen távcsövet,
amelybe most már belenézhetek,
karnyújtásnyira lesz tőlem az elérhetetlen,
láthatóvá válik, ami láthatatlan volt eddig,
milyen rég nem láttam a Göncölszekeret,
ahogy előjön az éjszakai égbolton, mintha
a grafitceruza tompa végét dörzsölném
egy pénzérmére helyezett fehér papíron,
csak ami itt fehér, az ott fekete,
és ami itt fekete, az ott fehér,
igen, ez pontosan ilyen egyszerű,
látni lehet a messzeséget,
ha egyszer majd lemondunk arról,
hogymeg újra meg újra nézhessük,
hallhassuk, érinthessük egymást.

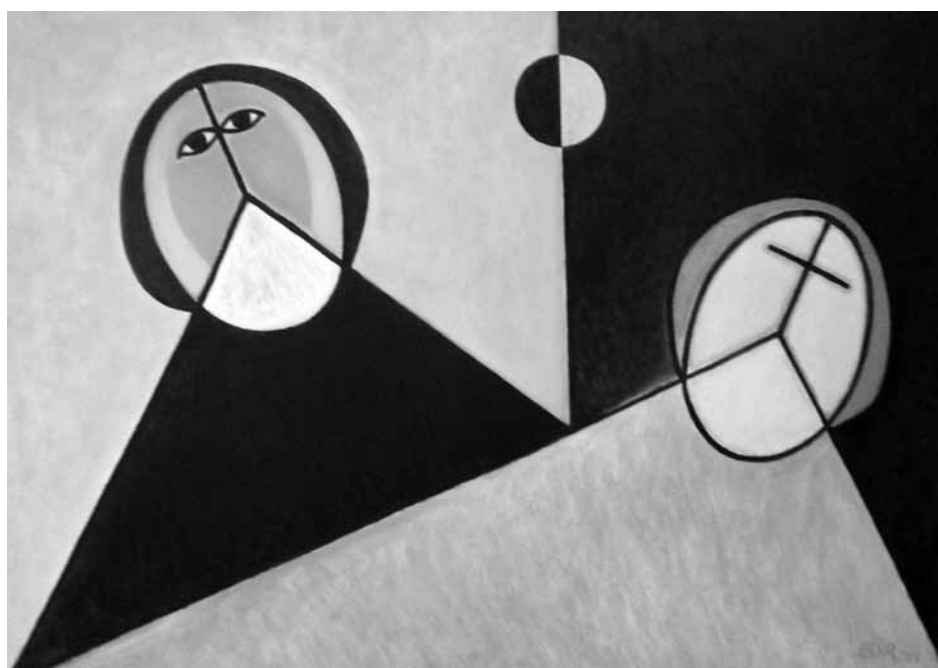
Tartalék

Van néhány befejezetlen versem.
Nem jó egy verset abbahagyni.
És nem csak azért, mert gyávaságra vall.
Olyan, mint egy seb, amely megfertőzheti
az egész szervezetet, hogyha nem próbálsz
idejében kezelni, majd bekötözni.

Folyamatosan vérzik az abbahagyott vers.
Minden energiámat felemészti.
Lassan csak erre tudok gondolni.
Jobb lett volna el sem kezdeni.
Ezek a sebek rosszul gyógyulnak,
sőt, nem is fognak begyógyulni,
amíg rá nem szánom magamat, hogy
így vagy úgy, de befejezzem a verset.

Nem könnyű. Joggal halogatom,
mert ha van még valami, amit csak
én vagyok képes elvégezni,
nyilvánvalóan van remény is.
Másképp egy ilyen állandó vérzés
bármilyen egészséges testet legyengítene.

Ennek ellenére talán úgy lehetne
feloldani mégis ezt a különös dilemmát,
hogy tartogatnom kell mindig
legalább egy befejezetlen verset.
Szükségem van valami hiányra.
Kenyereskosárban harapásnyi kenyér.

EÖRY EMIL, Étve-Halva, 2011

MÁRTON GYÖNGYVÉR

(Anyámnak a nyelve hegyén)

Az öregség kísértései sem kisebbek, mint az ifjúságéi.
Ki tudja, mennyi ideje van szembeszegülni a világgal?
És mire való?

(Nemes Nagy Ágnes)

Sajnos a bátyámtól már nem kérdezhetek. Az öcsém, ha tudja is a választ, többnyire másodkézből. Négy és fél évvel fiatalabb nálam. Rengeteg dologról, régi történetről van fogalma, amikről nekem semmi. Korán megözvegyült, teljesen összeomlott anyánkat nap mint nap gyámolítva, vigaszaként éveken át jutott rá nehézségből elég, noha tizen- meg húszévesen épp támaszra lett volna szüksége. A régi, családi relikviákat, anyánk tetemes levélgyűjteményét is ketten szortírozgatták, és ő vacillálás nélkül kidobálta, ami felesleges, kisebb lakásba kényszerülve szerinte porfogónak való. A családi fészekből hamar kiröppenve otthon hagyott tárgyaim, zsákszám kapott és általam írott leveleim, feljegyzéseim zömmel szemétkébe kerültek... Akárcsak anyám dolgai; a nekibuzdulások persze az ő közreműködésével zajlottak, s ő humorosan és részletekig beszámolt mindenről a leveleiben. Ahogy arról, vajon tulajdonképpen mi a fenét akarhattak Gyuritól a szekun, mikor egy egész napig bent tartották szegényt miattam? Az 1970-es évek végén rövid, talán épp húsvéti vakáción voltunk az anyámnál, és érkezéskor is várt, visszautazáskor meg kísért bennünket a bátyám a pesti Volán-járáthoz.

A fiam elevensége már Pesttől Vásárhelyig kedvre derített egy-két utast, főleg két ötvenes férfi bizonyult fáradhatatlan útitársnak. Néha jókat hahotázta, miközben rám is elismerő pillantásokat vetettek a gyermek értelmes szavai miatt. Egyik pihenőnél szóba elegyedtek velem is, nevükre nem emlékszem, csak arra, hogy Erdélyből elszármazott, amerikai üzletemberek. Az egyik úriember jól menő vendéglőjével dicsekedett, sorolta erdélyi vendégeit, akik a műsoros esteken szerepelni szoktak nála. Ismert nevek voltak a számomra, külföldi meghívásaiknak akkoriban hamar híre ment mindenfelé, kíváncsi lettem, Vásárhelyt ki fogadja az urakat... A fiam a bátyámnak ugrott a nyakába, aki sietve terelt minket a várakozó taxihoz. Én közben kicsit csalódottan kaptam el alkalmi ismerőseinkről a tekintetemet, megpillantva az Igaz Szó főszerkesztőjét és a nejét. Ádám Böbe művésznővel szinte gyermekkoromtól ismertük egymást, én színházbolondként, a színészi pályáról álmódva folyton a színisek körül lebzseltem. Hajdú Győzőről anyámnak is megvolt a véleménye, mivel a korábbi feleséggel, Erdős Irmával Kolozsváron évfolyamtársak voltak, szobatársak a kollégiumban, és Bisztrai Máriával is, de ez egy másik történet...

Hamar elteltek a napok otthon, és a visszautazás reggelén bátyókám kísért a Pestre induló buszhoz. Meglepetésemre a két amerikai úr szintén ott ácsorgott a peronon, ezúttal csak a főszerkesztő elvtárs társaságában. Harsányan, régi ismerősként üdvözöltek, főként a fiamat. Én tovább beszélgettem a testvéremmel, de a gyerkőc odatrappolt a bácsikhoz, majd vissza, hozzánk. Kicsi markát az orrom elé tárta, néhány aprópénzt szorongatott benne, ame-

Részletek egy készülő regényből.

rikai centeket, miközben ujjongott, hogy azokért csak Amerikában lehet rágógumit venni. Jól van, jó, de minek kellett elfogadni? – dorgáltam, mire ő elszégyellte magát, hogy hát csak, a bácsik adták!, s azzal zsebre vágta a kincset. Végre beállt a peronra a busz, bepakoltunk, elbúcsúzkodtunk, felültünk, és azzal indulás! Sokáig integettünk Gyurival egymásnak, én könnyezve. A gyermekem szótlánul fürkészte az arcomat. Nem kérdezősködött, míg hozzá nem szóltam, csendben bámult kifelé, megült a helyén. Aztán belefeledkeztünk az élmények felidézésébe. Az unokatestvéreiről mesélt, be nem állt a szája, és közben jókat kacarásztunk.

Pestre érve csak másnap telefonáltam az anyámnak. Beszámoltam az útról, s hogy hál' istennek a vámos nem vette észre a korondi vázába rejtett marhabélszint, amiből már fő a vadas... Anyám azzal vette át a szót, hogy Gyuri viszont, miután kikísért bennünket, csak másnap keveredett haza! Azt hittem, viccelődik. De nem! Miután elindult a busz, odalépett hozzá két civil pasas, és felszólították, hogy minden feltűnés nélkül tartson velük, sőt szálljon be a parkolóban várakozó Daciába. Bevitték a szekura, s bent tartották másnap reggelig, vagyis 24 órát. Arra voltak kíváncsiak, honnan ismerjük az amerikai urakat, akikkel mi, a vendégei jövet-menet együtt utaztunk. Gyurinak fogalma sem volt róluk. Persze, hogy nem, én a buszra várva említettem neki, mikor rám köszöntek, hogy kik azok – szúrtam közbe. Mindegy, nem hitték el, mivel a gyermek ott rohanguzó közöttük és közöttünk a peronon. Másnap reggelig faggatóztak, megkínálták konyakkal és cigarettával, de a székről fel nem állhatott, és vécére is csak úgy mehetett ki, hogy félig nyitott ajtónál kellett végezze a dolgát. Éjszaka hagyták ugyan bóbiskolni, és reggel hazaengedték, vagyis kirúgták. Csak épp a munkába nem tudott bemenni a kimerültség miatt. Én anyámon csodálkoztam, olyan nyugodtan, minden korábbi virágnyelvet mellőzve mesélt az incidensről, bele a „lehallgatókészülékbe”. Akkoriban ugyanis már szinte mindenki sejtette, hogy a szekunak a lakossági telefonhálózat, vagyis a bepoloskázott készülékek milyen segítséget jelentenek. Anyám most azzal zárta a beszámolóját, hogy nála ritkult a sok furcsa telefoncsörgés, a szuszogó melléközgékekkel, s ritkábban süket a vonal. Bősséggel voltak azért nyugtalanító jelek és értesüléseink, s ha levélben nem is osztottuk meg egymással, telefonáláskor ritkábban izgattuk már magunkat, mert ugyan miféle titkainkról ne tudnának az elvtársak, ha akarnak!

Talán elfelejtődött, s Gyuri magától később nem részletezte, mi történt, hogy történt. Noha utólag mindenről kiderült, hogy valamiért mégis érdekes. Sokára került szóba, és ő lazán elintézte ezt a semmiséget. Ismerősök miatt kíváncsiskodtak, de a buszra várók akkor az ő számára mind külföldiek, idegenek voltak. Honnan tudhatta volna, közöttük ki az amerikai!

Megözvegyült anyámat igyekeztem minél többször magunkhoz venni, egy-egy hónapra, és hála egy fiatalkori ismerősének, aki a szekun dolgozott, akkor is útlevélhez jutott, mikor mások csak háromévente. Réges-rég a szülei kosztosa volt az a bizonyos tiszt, aki egyszer a váróteremben odalépett anyámhoz és apámhoz, mikor behívták őket az útlevél miatt. Ráadásul magyar ember volt, magyarul beszélt hozzájuk. Napokon belül újra hívták őket, és cinikus megjegyzések közepette ugyan, de egy másik szekus kezükbe nyomta a pasaportot. Apám akkor járt nálunk először és utoljára. Szegényt a következő nyáron eltemettük.

Sokára merült fel bennem, vajon az öcsémet is zaklatták-e annak idején a szekusok. Miattam, Magyarországra kitelepedett testvére miatt, mikor ő alig volt tizenhét, és végre először jött hozzánk, külföldre? Akkor még élt, bénán, betegen az apánk. Az volt az utolsó nyara szegénynek, és az ápolásába belefáradt öcsémet rábeszélte anyánk az utazásra, az érettségi előtt. Útlevelet úgy kapott, hogy Magyarba és Cseszkóba, forint persze nuku, csupán vala-

mennyi korona. Kiváltani, kiutazni, elkölteni, s vissza, mindezt igazolva az útlevél visszaszolgáltatásakor. Pestről ment tovább, át Komáromba, elkölteni a koronáit, és a másnapi vonattal vissza, hozzánk. Úton volt kifelé, mikor telefonált otthonról a bátyám, hogy apánk meghalt. Mi az esti, egyetlen vonattal indultunk is haza, mert két nappal később már temették. Viszont szegény öcsémet akkoriban még mód se volt értesíteni, hogy forduljon vissza, s rögtön a másik nemzetközi vonattal haza. Gyanútlanul visszaérve másnap Pestre, az üzenetünket olvasva kiment a város határába, hogy autóstoppal vágjon neki, de késő estig nem vették fel... Lekéste a temetést.

Vajon az érettségi és a sikertelen felvételi után, mikor sorozásra került, kellett rólam, a külföldön élő testvéréről, a rokonairól nyilatkoznia? Vagy később, a külföldivel, magyar állampolgárral kötendő házassága intézésekor, ami persze hosszasan kiagyalt, akkoriban divatozó névházasságnak indult... És vajon a szüleimet, őket nyaggatták-e miattam? A házassági engedélyemre több mint egy évig vártunk, és közben várandós lettem. A szüleim rábeszélésének engedve otthon szültem meg a babát, az első időkben kellett is a segítség, amire az új hazában nem lett volna lehetőség. Temérdek gondot okoztam persze ezzel is szegényeknek! Ők mégis mindig erőn felül vállaltak részt a teendőkből. Május elején megszületett a fiunk, és módosítani kellett a kitelepedési meg a külföldi letelepedési kérelmeket, vagyis gyermekestül újabb hercehurca, várakozás... Szeptember közepéig kellett elhagynunk Romániát. Jöhetett értünk a férjem, a fiára büszke apa. Egy ronda, kékre mázolt, ósdi Volgával érkeztek, a nagybátyja vezette a tragacsot. Majd minden nap, minden mozzanat lepereg előttem, s ami mégsem, arra emlékeztet egy nagy doboz megőrzött levél. A kettőnk szerelmes levelei. Mindet megőriztem. Huszonegy év után, a váláskor azt mondta, csináljak a levelekkel meg a rengeteg fényképpel, negatívval, filmmel, amit akarok, neki nem kellene. Megtartottam a szeretteimtől, a barátoktól, a közösektől kapott leveleinket is. Kár, hogy áttelepedésem után az én sok-sok hazaküldött irományom időközben elkallódott, már csak a megőrzött válaszok, felvetések miatt is. Kíváncsi lennék, annak idején kinek mit írtam...

Vigasztalanul foglalkoztat még néhány régi holmi, kedves bútordarab, régi könyv eltűnése, sorsa, amiket elhozni akkoriban még törvény tiltott. Anyánk 1988 júliusi áttelepedésekor szintén. Szerzőjük miatt az úgynevezett indexen lévő könyvei szanaszét kerültek, rokonokhoz, ismerősökhöz. Évtizedekkel a halála után is ritkán állok meg néhol a könyvespolc előtt, nehogy zavarba hozzam őket a nézelődéssel. Nagyvonalúak voltunk mindig, anyám és én, de őt nemtörődömnek miből gondolhatták? Tisztázatlanul maradt örökségéből kiforgatták, aztán mintha kapóra jött volna nekik a váratlan halála. Rosszul sült el a távolra szakadt rokon, a „maradék” részéről minden későbbi kérdezősködés. Nem szóltak, nem tájékoztattak, mikor kellett volna. Sunynyogtak. Zavart pislogás, röhécselés, magyarázkodás mögé rejtőznek nagybátyáim halála után. Egyik lábáról a másikra támaszkodik maradék vérem, rokonom, hivalkodva gyarapodik. Szemtől szemben egymással, jogosan magaménak is tudott helyemen. Mindegyre kihátrál a megoldás elől, pedig csak egyik az örökösök közül. Én meg néha hazajárok, és lábatlankodom türelmesen, néha cáfolom a nyilvánvaló mellébeszélést, hol viccelődve, hol nekikese-redve, az örökös kérdezősködéssel...

[...]

Cifrább méltatlankodást annál, hogy a „Nagyvátiné térde kalácsa!” én sosem hallottam anyai nagyanyám szájából. Mama nyolcvankilenc évet megért, mégis elfelejtettem megkérdezni, kifagatni fontos tudnivalókról, így lófő meg sóőr

őseinkről, és persze apróságokról, például e mondása felől. Sorra utána ment szerettemre gyakran gondolkodom efféle mulasztásaim miatt, nap mint nap...

Nagyanyám nővérei és húga meg a sok ángyó és kománé között akadt egy-két híresen csúf szájú, vagy aki a *segg* helyett *popsizott* és *fundikázott*, ami pláne visszás, ha az illető épp rugdosásokat helyez valakinek kilátásba. Berta mama, a szívemnek legkedvesebb nővér csúfnak ítélt száján persze tényleg kiszaladt néha a fülem hallatára egy-egy *pina*. Vallatóra fogott időnként némelyik széplelkű rokon, aki tartott Berta mamától, s kereste, hol csípjen belé. A fifikáit, erényeit apránként kiismerve én ilyenkor bőszen állítottam, hogy engem Isten úgy segítjen, ennél csúnyábbat nekem se mond! „Na hiszen, s akkor a pinám zöld!” rikkantása mégis rám hozta néha a frászt, mikor a fojtottan sistergő veszekedésnek, hercehurcának történetesen tanúja voltam, s mert nem derült ki a számomra, azt biza hogy érti... Megrökönyödve én, süldő leányka zavaromban jókat hahotáztam vele, a térdemet csapkodva, a háromlábú kicsi széken kucorogva. Nagyátninét nagyanyám viszont olyankor vette a szájára, ha a konyháján vagy a kertjében, parányi gazdaságában valami nem úgy sikerült, ahogy szerette volna, ráadásul kárral járt a ténykedése. Mindig talált magának elfoglaltságot, belefogott sokfélébe, hihetetlen szorgalommal, leleményesen, fáradhatatlanul. A takaros szovátai ház utcai felében az államosítással megszűnt a családi mézszárszék, a dimbes-dombos, patakkal lezárt kertben, a csűr mögött a jégverem feltöltésre került, benőtte a torma, a csihány, a csicsóka, az elvadult málna. A szekérbeállóban árváldokó hatalmas jégszekerény már búvóhelynek se való, aajtáját valaki leakasztotta, kelhetett valahová. Bezzeg a konyhai fiókokban a sokféle kés, a fenők, potyolók, bárdok és balták nyelén, markolatán a kopás a tata keze nyomát őrzi, a nyári konyha polcain sokáig ott sorakozó darálókkal, töltőgépekkel együtt. Aztán jóformán minden ebek harmincadjára jutott, ami nagyapánk becses mesterségére emlékeztette a szárnyaszegett, de a mesteresség fogásait még eltanult, értelmiségivé avanszált familia tagjait. Tanítónő anyánk példának okáért olyan ízletes debreceni kolbászt és disznófő-sajtot készített nekünk rendszerint szilveszterre, hogy bíz' megnyaltuk utána mind a tíz ujjunkat! Megtanított, hogy már a vásárláskor tudjam, milyen ételhez milyen hús való, s megmutatta a húсок feldarabolását, szeletelését, a kicsontozást, hogy az ízesítésről s a tálalásról ne is beszéljünk!

A szakmájában megcsúfolt tatánk az államosításba belebetegedett, alig hetvenévesen, idő előtt elvitte a gyomorrrák. Már hiába vitték kórházba, felválták, visszavarrták, s vitték haza... Attól kezdve nagyanyánk nyakába szakadt a mézszárszék helyére telepített aprozár, amit nyugdíjazásáig zokszó nélkül, egymaga vezetett. Egy világ dőlt össze bennem, látva, hogy már kapatos nagybátyáim tőle kunyerálnak bagóra és kocsmára valót... A fürdőiről messze földön híres településnek számos, tönk szélére juttatott iparosa, mesterembere volt, nálunk módosabbak is, rokon is. Foszlányokban dereng az emlékeim között sokuk tragédiája, az önpusztítás, az átkozott italozás okozta lelki nyomor, aztán az elszegényedés. Szóba került nálunk is – hiába, hasztalan.

Mama alig múlt hatvan, mikor megözvegyült. Kesergései közt hallottam hálálkodni is: a csecsemőkorban eltemetett első után született másik négyért. Két fia s két leánya közül a már családosok, a három egészséges mellé adott neki a Teremtő egy kóros beteget, akivel élete végéig törődjék. A gyermeteg testű, jóságos, örökké körülötte sürgő-forgó leánykát, anyám drága hűgát, nénénket mi is szerettük. A nyolc unokából ráadásul némelyik mindegyre boldogította őket, főleg a hosszú vakációk és a nagyobb ünnepek alatt. A tágas udvaron még állt mindkét ház: az utca felőli régi a bolttal, s hátrébb egy újszerű kétszobás, pincével, mellette nyári konyha, külön a fedett kemence, tűzhellyel az üst. A veteményes végében nyaranta medencévé duzzasztottuk a patakot, ott fogtuk villával az aprócska, fura ízű kövit, és persze télen-nyáron, fagyban és

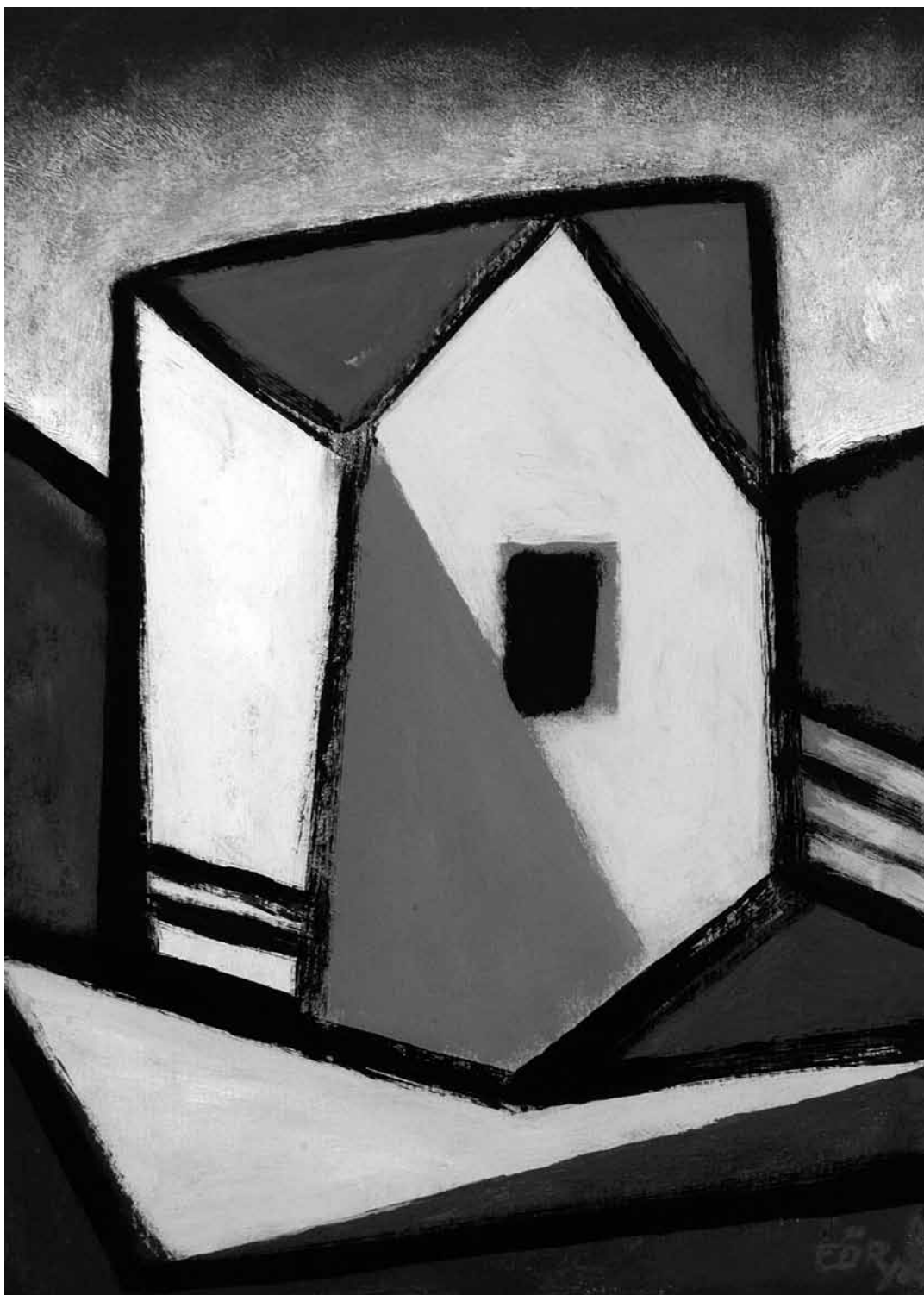
hőségben ott tisztálták, sulykolták az asszonyok a mosott ruhát. A kert emelkedőjén, az elkerített majorságudvar létrás tyúkólát tetű ellen petróleumos fáklyával kellett belül „megjártatni” – veszélyes, bűdös munka, de azt is el kellett végezni. Az üresen tátongó csűr, a játékra kiváló, kisikált pajta, ráadásul az aprozárral felforgatott udvar sokáig volt kedves játszóterünk! Kerülgette szegény mama a rengeteg ámbálázst, a sok ládát és kosárfélét, amiket szétrámoltunk, mert nekünk ugyebár a hancúrozás, a bújócska, vagyis a rosszalkodás jutott örökkéig s mindenről az eszünkbe! Különösebb szidásokra, büntetésekre ugyan nem emlékszem, legfeljebb néha nem jöhetett át a szomszéd leányka vagy a nálunk még csintalanabb unokatestvér, akiktől nagynéném szerint úgylis csak rosszat tanulunk, mi mást! Szívest-örömet segitettem a háztájiban, amint már cseperedtem, és mama boszorkányosan értette minden fortélyát a gyermeki kíváncsiság fölpszikálásának. A mellette eltöltött idő, ülő szárnyán, huss!, tovaszállt! A szorzótábla, az igeragozás gyakorlása velem kész móka volt nekem, noha a többi gyerkőc a kínok kínjáról nyafogott. A gethes kedvenc – ahogy emleget egy kései irigyem, máig ható megrovással a mosoly megett...

A hétköznapokból egy csomó jól bevált fogalom idővel és szerre kikopott; szinte észrevétlen szoktunk az idegenül hangzó kifejezésekhez. Románul egyáltalán nem vagy még alig tudtunk, bár a városlakókat nyilván hamarabb elérte mindenféle változás. Nálunk, Vásárhelyt egy-kettőre ragadt ránk az új, ha jó, ha rossz, mint a bogáncs, de falun mintha kevésbé rohamosan, kevésbé feltűnően lenne urrá a romlás. Késlekedve, hogyne, mégis sokféle veszteség, nyomás, furcsaság, sokszor a kényelem, a flancolás leple alatt... A másik nyelvvel való vesződés, a változó adminisztráció napi nyúgei, nehézségei, a gyakori megszegyenülés közepette.

Már egy másik, szerelemtől kábán, magam választotta hazában, melyet ilendő anyaországnak említeni, egyszer Csurgóra vetett a jó sors. A patinás gimnázium udvarának faóriásai és a hajdani hírességek szobrai között bóklászva épp Csokonai Vitéz Mihály versein merengtem, mikor egyszeriben földbe gyökerezett a lábam a meglepetéstől: a felirat szerint előttem ugyanis bizonyos Nagyváthy János szobra meredezett. Nosza, nyomozni kezdtem a kiléte felől, életéről, tevékenységéről... Könyvtári kincsek között bukkantam rá egyik művére, a *Magyar házi gazdasszony* 1830-as kiadására. És azzal vissza íziben nagyanyám mondásához, vissza hozzá, hiszen szinte megvilágosodtam! A háztartás számos csínja-bínjának olvasmányos leírását a *Magyar házi gazdasszony* lapjaiban olyan élvezettel és átszellemülten faltam, mintha hajdani nagyanyámmal társalognék! A sokféle tennivaló szemléletes leírása, hangulata visszavarázsol, vissza, a szoknyája mellé. Mint amikor veteményeztem, palántáltam vagy gyomláltam, kukoricadarás keverttel ettettem a napos csibéit, rucáit, vagy a főtt pityókát aprítottam a vederbe a „kendős” malacnak... A téli disznó- s persze év közben a gyakoribb baromfivágás, húsvétkor rendszerint a bárányölés talán nem kerülne szóba, hiszen sosem szerettem ezeknél jelen lenni – bár csirkét vágni, forró vízzel kopasztani s felbontani, darabolni tudok! –, de mégis előjön minden... Időnként a kellemetlen szagoktól is migrén tört rám, furcsa rohamokkal, szóval törölném inkább az egyes szagélményeket, egyik-másik ízt és illatot az emlékezetemből, ha sütni-főzni s enni nem szeretnék!

Mama konyhája, kamrája földjét, falát tapasztottam, meszeltem, padlót is súroltam, sulykoltam a gőzölgő ruhát a patakon, a télire való befőzések idején szorgosan szedegtettem fel az érett gyümölcsöt, zöltséget, hogy aztán legyen mihez nyúlni. A csomóba gyúrt újságpapírral óvatosan tisztogattam a koromtól a lámpacsövet. Volt idő, mikor még nem volt áram, nem volt betonút, se gáz, se csapvíz a sós tavairól régóta híres fürdőhelyen... Esti foglalatosságainkra szertartásosan, nagy előszeretettel készülődtem, hogy a petróleumlámpa fényénél mama felolvashasson, vagy ha estére maradt: varrogatni ta-

nítgasson. Telente ő töltött nálunk heteket bent, a városban, és bizony rávezetett bennünket megbecsülni a jó cselédet, hisz örökké elkelt a segítség a purecek köré, és örökkéig elfoglalt, ráadásul sokat betegeskedő szüleink mellé egyaránt. Nyilván mama az ő sok gyermeket nevelt anyjától, dédanyámtól szerezte sokféle tudását, majd maga is elég életrevaló tapasztalattal gyarapodott. Nagyváthy könyvét is lapozhatta, forgathatta tananyag gyanánt, hiszen a híres gazdatiszt tán sose létezett asszonyára utaló szitkot én épp tőle ismerem! Apróság, mégis, lám, mi minden felemlégetésére ad okot...

EÖRY EMIL, Magányos ház, 2003

ZALÁN TIBOR (1954) Budapest

ZALÁN TIBOR

Kék delfinek a tenger fölött

Kiss Róbert emlékének

Csak a tenger tud úgy temetni mint a szülőanyák
Sírás nélkül A fájdalom méltóságát mégis megteremtve
Nem fizetett siratóasszonyok a sirályok a parton
A pineák is szégyenlősen elfordulnak amikor zokognak

A halállal lent a forró sziklákon találkoztam
Később az éjszakai teraszon borozgattunk ketten
Délutáni eljövetele darabokra szaggatott
Hajnalig összeraktam vele magamat a léthez

Amikor az ember nem tud elszámolni a halállal
az életével sem tud hirtelen sokat kezdeni
Az emlékezés elégeti a fölöslegessé vált tervek papírját
És az aláömlő fényben ajtók nyílnak a tengerre

Amit együtt ültünk a nagy vizek partjainál
kapcsos zárójelek közé teszi emlékkönyvében az idő
A kimondhatatlan visszacsúszik az elmondhatatlanhoz
és nyilvánvalóvá válik ahogy örökélet úgy magában-élet sincs

A múlt tükreit Kornati felett komótosan letakarja a sötét
A leplek mögött nem maradt több leleplezni való
Egy nyárral kevesebb már nem oszt vagy nem szoroz
Karlendítésre válnak szét égtájak és terhes évszakok

Üres termekben peregnek az emberélet végtelenített kockái
minden dokumentum-film búcsúzás az elhagyottaktól
Az itt-levés persze és az itt-levésen túli tartomány
maga elé tolja a mégis élnéliség sápadt vámszedőit

Nyár van Nappal megaláz a hőség Éjjel szájba ver a pára
Gyertya ég De mintha a szívből lógna ki férges kanóca
A kék delfinek csak virradatkor jönnek el majd érted
A horizonton túl egymás után nyílnak és csukódnak a kapuk

Murter, 2019. július 24.

KUKORELLY ENDRE

Cé cé cé pé

avagy lassúdad haladás a kommunizmus felé

KUKORELLY ENDRE (1951) Budapest

„A töredék legyen akár egy kis műalkotás: elhatárolódva a környező világtól, önmagában teljes, mint egy sündisznó.”

August Wilhelm Schlegel–Carl Wilhelm Friedrich Schlegel: *Athenaeum töredékek*, 206. Tandori Dezső fordítása.

„Ha tudomány, jó, megtanulom. No mondd, miféle a félés?”

Richard Wagner: *Siegfried*. Radó Antal fordítása.

„Boldog [...], aki saját igényeinek felmérésével olyannyira marad el az idevágó magasabb döntésállag mögött, hogy így természetesen jelentkezik az élvezeti többlet.”

Heimito von Doderer: *A Strudlhof-lépcső*. Tandori Dezső fordítása.

(7.50)

Emlékszik Barta Janóék tévéjére. Meg Bajnócztyék nagy képernyős készülékére. Pásztor reménytelen pofával állítgatja az antennát, a muterja dirigálja. 'Nem jó, nem jó, balra, még. Most jó!' Tényleg jó volt, ha nem is minden világok legjobbika. Emlékszik arra, hogy örült volna akkor egy ilyen állítgatandó tévének. Emlékszik rá, ahogy Muki, az unokabátyja, Essenből München felé az autópályára kanyarodva 160-ra nyomta fel az Opelt. Arra, ahogy Dorozsmai fő-törzs üvöltözik, és ahogy Singhoffer szakaszvezető unott arccal felrúgja a körletben a gondosan bevetett ágát. Amikor német–cseh EB-döntőt nézve csupa *már megint mi győzünk*-képet vágó német írókkal, Bierhoff aranygóljánál úgy gondolja, csak neki jut eszébe, hogy ez valamiféle bosszú Panenka húsz évvel azelőtti tizenegyeséért. Eszébe jut az első gólja a Fradi-kölyökben az Újpest ellen, és hogy mennyire szerette volna, ha látja az apja. Ilyesmik. Hogy vajon hová rámolhatták el a vívótörét. Mi lett a Hidas Zsuzsikával? Nem a szabadságról ábrándozott. Eszébe jut az a lány, akinek először fogta meg a mellét a drótkeretes melltartóján keresztül. Vértessy néni, az elsárgult fehér vászonkesztyűjében és Julcsa, a volt cselédlány. Pásztor és Ráskay. Emlékszik arra, ahogy Ráskay zsidózik meg kommunistázik. 'Zsidó, nem látod', sziszeg Takács felé (K)-nak, aki nem látja. Vagy Fuksz úr felé. Mit kell látni?

(4.68)

'Látom', válaszolja, csak hogy hagyja békén Raska, de nem hagyja. Amikor Miki bácsi zsidózott bridzselés közben egy alaposan elrontott licit után, amögé be lehetett valahogy látni. Tudni, hogy miért mondja, amit mond, hogy arról a nyomorult helyzetről szólt, a *rendszer*ről, amibe kerültek. A kitelepítésről, a karrierje miszlikbe töréséről, filléres gondjairól. Az üres időről. Hogy az ele-

gáns szabású zakója kirojtosodott, és a felesége összeszűrte a levét a biboldó főnökével. Legalábbis (K) húga szerint. 'Összeszűrte a levét Lolcsi azzal az izével, tudod, az *annyira jóképű* főnökével', közli a bátyjával, és (K) látja, hogy nem viccel. De honnan veszi? És oké, összeszűrte, viszont mi az, hogy zsidó! 'De mi az!', kérdezi (K), Raska egyből közbevág, 'hát nem látod? Izgága, baszd meg!'

(0.64)

Izgága.

(4.69)

'Izgága?' 'Ja, te hülye vagy! Izgága, izgul, állandóan okos', folytatja Ráskay, 'nem kérdez, érted, hanem tudja! Amiről nem tud! Megkérdezi, és ha mondod neki, legközelebb úgy mondja vissza.' 'Hogy?' 'Úgy, te hülye, mintha eleve tudta volna. Ezer évek óta. És fröcsög, nem látod? Fröcsköl.' 'Ezeket honnan szeded?' 'Miket?' 'Az ezer éveket, meg hogy amit nem tud, azt is tudja.' 'Az apám faszából', mondta Ráskay, és otthagya (K)-t. Aztán meghalt.

(2.63)

Hazajön (K) apja a hivatalból. Hivatal. Mintha meghívnának valakit oda, vagy hová. Hivatásos katonatiszt, de ez más. Fölteszi a kávé. A kávé illatos, az íze keserű. Finoman mintázott, henger alakú, réz darálón darálta az apja a babkávét. (K) is darált, nehezen ment neki, nehezen forgott a masina, ahogy szorította, felforrósodott a kis fogantyú, leszedte az ujjáról a bőrt. A cigarettafüst finom. Az íze rossz. A szipka bűdös, a hamutartók bűzlenek. Julcsi Jánosa fészkelődik a konyhai hokedlin a beszéskartos lódenkabátjában, és bűzlik a nikotintól. A kabátja is bűdös. Lolinak izgatóan keserű a lehelete. (K) beleszív az anyja cigijébe, nem jó. A sörnek szép sárga a színe. Keserű, nem jó. Megpróbálja még egyszer.

(4.2)

Az Andrásyn szaglik a platánsor. Zizegnek a lombkoronák a hirtelen támadt szélben, az erős platánfaillat elnyomja a benzingőzt. Zuhog az eső, eláll, kisüt, visszatelepednek a verebek az ágakra. Végigkergettek egy Varga nevű gyereket az iskolától az Oktogon felé, mert valaki kitalálta róla, hogy áruló. (K) is kergette. Üldözésnél valami ízféleség termelődik az orrban. Az agyban. Nem tudni, mit árult el ez a Varga, de elárulta. Beköpte. Besúgó. Kergetik, végig a Népköztársaságon, a November hetedikére téren, a Lenin körúton, a Marx tér felé. Eltűnt Varga egy kapualjban, (K) többé nem látta. Aki így eltűnik, azt aztán senki sem látja. Lehet tudni, mi az, hogy áruló, aki áruló, az áruló. Varga, de miféle Varga? Nyilván átírárták máshová. Átírárták vagy nem, igazából eltűnt. Volt és eltűnt.

(8.41)

Ki lettek telepítve. 'Paula nénédet meg az öreg Wernert kitelepítették egy Boconád nevű faluba, a Muki nem járhatott gimnáziumba. És na, kik csinálták? Na?' Ez a keresztanyja hangja. Recseg a sok cigitől. 'A mádi honpolgárok. Az öreg Werner nyugalmazott ezredes. Kirakták őket a lakásukból.'

Mádi honpolgár, mond ez valamit?

'Munkaszolgálatos volt a Muki, ötvenhatban szerelt volna le', mondja. 'Fegyver nélküli szolgálat, mint a zsidók a háború alatt.' Legyint. Éjszaka a házuk elé állt egy teherautó, levitték őket Boconádra. 'Apád folyton beírta a jelentkezési lapjára, hogy volt katonatiszt, és mindenhol elutasították', mondja (K) anyja. 'Pedig a lelkére lett kötve, hogy ne. Lelkére kötötte a szom-

széd Hidas, hogy ne írja be, de beírta.' Ez a karácsonyi vacsora alatt ment, (K) úgy emlékszik, hogy újra meg újra megtárgyalták. (K) apja nemigen szólt hozzá. 'Szegény Hidas!', jegyezte meg. 'Miért volna szegény az a Hidas!', csattant föl Bizsu. 'Bizsuka!', szólt rá (K) apja, mikor az már túlzottan belemelegedett a mádi honpolgározásba. De a Bizsu nem hagyta magát.

(0.2)

Hésziodosz a Múzsákkal kezdi – a Múzsák anyjával, Zeusz egyik ágyasával, Mnemoszünével, *aki Kerényi Károly szerint az Emlékezés mint az emlékezés kozmikus alapja, soha meg nem szakadó forrása.*

Tőle van a *jótét feledés* is, melyben nem önmagad veszíted el, csak azt, amit felejteni kell. A halottak elnémulnak, a költők elapadnak.

(4.4)

Korcsolyázás után átvágnak a Városligeti-tavon. (K) fázik. ((C)) veszi rá, hogy ezt csinálják. Nem meri megérinteni a lányt, a lány fogja meg (K)-t, megfogja a kezét. (K) vacog, remeg a hidegtől. Túl sok hőt veszített, lemerült, mint egy akkumulátor. Át kell mászniuk a tó pereménél levő lefolyócsatornán. Megcsúszik a lába, átugrik valahogy, áthúzza ((C))-t. ((C)) megcsókolja. (K) egyáltalán nem érez semmit. Csak a hideget.

(2.7)

A földszinten, szemben a csendőrökkel lakott a Maci néni. Maci kiöregedett prosti. Öreg vagy nem öreg, a háború alatt még biztos dolgozott, aztán ő lett a házban a vöröskeresztes, tőle vett (K) apja vöröskeresztes bélyegét. Minden bérházban volt vöröskeresztes, és vásárolni kellett vöröskeresztes bélyegét. Egy másik hajdani hivatásos, Irma néni lakása a harmadik emeleti folyosó végén volt. Irma a konyhájában tett-vett, csak a konyhaajtót használta, az előszobaajtót nem. (K) húga gyakran átment hozzá. (K) is. Kaptak lekváros kenyeret, és ha nem volt lekvárja Irmának, akkor zsíros kenyeret. Tisztességesen megkente a kenyeret zsírral. Gyerekei nem voltak, imádta (K) testvérét. És (K)-t. 'Imádom!' kiabált, az o-t hosszan elnyújtva, ha meglátta valamelyiket. Elkapta (K) húgát, és rázta boldogan. A barátja *betörő*, ezt mindenki tudta róla, nem sokat lehetett szabadlábon, ha kiengedték, ott dekkolt, és (K) húgát taníttatta olvasni. Tóth Albertnek hívták a betörőt, heverészett az ágyon hanyatt, mutatta a kislánynak a betűket az újságban. 'Na, ez milyen betű? Mő betű. Mő. Mondjad!' 'Mő.' Albert a *Magyar Nemzetet* olvasgatta. (K)-ék is a *Magyar Nemzetet* járták. Volt papagájuk. (K)-ék is vettek papagájt.

(6.3)

A földszinten hét darab egyszobás cselédlakás van egymás mellett. A lakások most is ott vannak, nem cselédek laknak bennük. Hanem a csuda tudja, kik. A cselédeknek az udvar végéből induló cselédlépcsőn kellett járniuk, míg egyszer csak ki nem tört a demokrácia. Amíg voltak cselédek. Amíg még cselédek voltak a cselédek. Később is ott járkáltak megszokásból, akár cselédek voltak, akár nem. Hét vagy nyolc földszinti szoba-konyhás odú, egyformák, a ház-mesterlakás is ilyen, kivéve a hátsó lépcső mellettit, az akkora, mint (K)-éké a harmadikon, hosszú előszobával, konyhával és személyzeti szobával. Előszobából nyíló spájk, vécé, fürdőszoba, balra egy, jobbra két egymásba nyíló, utcára néző szoba. Igazi prolik laktak ebben is, mogorva, senkinek nem köszönő felnőttek, meg két hosszú, vékony, állandóan együtt mozgó fiú, isten tudja, miket művelhettek. Imbolyogva jártak, mintha táncolnának. Koszosak voltak, mindenki kerülte őket, (K) igyekezett rájuk se pillantani, ha összefutott velük. Aztán eltűntek.

(6.4)

Ők is. Nem költöztek, hanem tűntek. Vajon azonnal a föld színéről is? Nyáron (K) meg a testvére sosem voltak Pesten, nyilván akkor hurcolkodhattak el. Nyár, tűnés. Beszüllyednek a földre. Lassanként elköltöztek a házból a zsidó családok is.

Vagy az is egyszerre történt? Nem figyeled rendszeren, eltűnik. Próbálsz visszaemlékezni az arcukra, nem sikerül, pedig ezerszer láttad őket. Hopp, most eszedbe jutott az egyik Szendrey fiú.

A hátsó lépcsőn nemigen közlekedett senki, nem takarították, télen (K) az apjával itt cipelte föl a tűzifát meg a szenet. Fölaprított fahasábok, tojás formájú német brikett, keletnémet gyártmány. Vitték a zsákot, a szeméttel, cigarettacsikkal teleszórt, keskeny lépcsőházban csak nehezen lehetett fordulni vele. A vasrácsokat ezeken az eldugott helyeken is ugyanolyan gondosan kikovácsolták, mint a fölépcsőházban. Itt jártak-keltek valaha a cselédlányok. Ha nem látták őket, és kicsoda látta volna őket ilyenkor, kettesével vették a lépcsőket, ezt (K) szívesen elképzelte magának. Tetszett neki a cselédlépcső. Izgalmas, hogy pár lépés után egészen más világba csöppensz. Csak végig kell menned az udvaron a pincelejáratiig, ott kezdődik a más. Tetszik neki, és nem, izgatja, tart tőle, nem megy arra. Föllélegzi a pince a betört ablakokon a korhadt fa illatát. A forradalom alatt levonult az egész család a légópincébe. A felkelés korhadttűzifa-illatú. Hermész, a lelkek terelője, a sugárzó ő ő

(9.3)

őő életet varázsolja elő az ős-mélységből, valami ilyesmi. Odalép (K)-hoz egy szakállas öregember, és azt mondja, hogy ő a Szendrey. Berlin, 1989, fogadás egy irodalmi rendezvény után. Túl közel lép. Hosszú kabát van rajta, és (K)-t megcsapja a hajléktalanok tejsav-szaga. 'Nem ismeresz meg, ugye?' (K) bólint. 'Várj, hozok egy palack bort', mondja neki. Mire visszaér az üveggel, a fickó már nincs ott.

(4.5)

Furán koppan az udvaron a klinkertégla. Hangosan kopog, (K) próbál lábujjhegyen lépkedni, hiába. Észreveszi-e valaki, hogy na, ez a kis úrigyerek mi a kurva anyját császárkál itt összevissza? Az egyik udvarról nyíló szoba-konyhában egy néhai csendőrtiszt lakott a feleségével meg a (K)-nál egy-két évvel idősebb Évi nevű lányukkal, (K) húga szerint mély nyomorban. A két lány jóban volt, de hát *így* hogy lehet jóban lenni? Évi állandóan tanult, a szülei ki akarták menekíteni ebből a pokolból. Egyszer a hátsó lépcső fordulójában (K) váratlanul szembe találta magát vele. Ment lefelé, a lány pedig épp akkor jött ki a lakásukból. (K) elé állt, megállította, eltartotta magától, és kigombolta a blúzá. Kipattintott két gombot. Lassan csinálta. Sokáig tartott. Ez kicsoda. Nyár közepe volt, kánikula. (K) hóna alatt megindult a víz. Mi ez.

(4.6)

Figyeli magát a tükörben. Nincs otthon senki, magára zárja a fürdőszoba ajtaját, rátolja a reteszt. Fogalma sincs róla, hogy néz ki, nyilván azért nézi magát.

Ha végképp nem tudod, vagy bizonytalankodsz, megnézed magad a tükörben. A fényképeid szórakoztatnak és zavarnak, de elfogadod valahogy.

Egy halom fotó, egymásra hajigált papírlap, kártyavár. Alig változó, melankolikus arc, az egyiken mintha mosolyogna. Min mosolyog? Nézi a róla készült fényképeket, nincs kedve hozzá. Jön (K)-val szemben a hátsó lépcsőn a földszinten lakó lány. Megáll előtte, kigombolja a blúzá. És visszagombolja. Egy pillanatra egymásra néznek. (K) fölmege, bezárkózik a fürdőszobába. Sokáig bámulja magát a tükör előtt. Nézte, hogy a másik mit nézett.

(8.1)

Julcsa volt (K)-éknál az utolsó cselédlány. Márton Istvánné, szekszárdi illetőségű. Férje nincs. Már régóta nem cseléd, demokráciában nincs olyan, hogy cseléd. Népi demokrácia, semmi cselédség vagy ehhez hasonló. Elnyomás, szolgasors. 1942-től lakott náluk, még a Horty Miklós úton kezdte, 1968-ban elköltözött. Az 26 év. Férjhez ment Jánoshoz. A konyhából nyílt a cselédszoba, a falakon János olajfestményei, az ajtón rigli, itt legalább igazán egyedül lehetett lenni. (K) soha nem volt egyedül. Julcsa magas, csontos, csúnya nő, inkább félni *kellett* tőle, mint szeretni. (K) nem félt tőle. A húga se,

de hogy szeretnék, azt így nem mondanám.

(K) húga inkább mintha félt volna a Julcsától, leginkább a bajusza miatt. Bajuszkája volt, a bal arccsontja fölött bibircsók, kemény, fekete szőrszálak álltak ki belőle, mint mesékben a boszorkának. Bütykös lábfejek, a konyhában télen is mezítláb járkált a kövön. A vécét használta, a fürdőszobát nem, (K) húga szerint a mosdóállványra tett lavórban mosakodott.

Hogy honnan tudja? Tudja.

Vagy a kisteknőben, amiben az ágyneműt mosták. (K) nagyanyja fölrakta Julcsával a teknőt a konyhai hokedlire, az ágyneműt habkővel és mosószappannal sikálták, a teknő fölött kifacsarták, szorosra tekerték, Julcsi összefogta a két véget, a motringgá változott lepedőket egy fonott kosárban fölhurcolták a padlásra, és a kifeszített szárítókötelekre teregették. A legfelső emeleten laktak, nem sokat kellett cipekedni. (K) húga ment velük. Egyszer (K) is fölmerészkedett, az fura volt. Riasztó. Mindenféle limlom, újságkötegek, vájdling, bicikliváz, kiszáradt galambtetemek, sűrű por ült mindenben. Porszagú volt a padlás. Julcsi teregette a lepedőket. El kellett kérni a padláskulcsot a vicétől. (K) Pásztor nevű osztálytársának is bibircsók volt az állán.

(1.6)

(K) kiviharzik a kapun, csaknem nekiütközik a hülye lánynak. A hülye lány nagydarab és öreg. Hülye mindenképp. Föl se merül, hogy ne úgy beszéljenek róla, hogy ő a hülye lány. Széles ábrázat, *ül* az arcán a mosoly. Vigyorog, gondolja (K), sőt, azt gondolja, hogy *mit* vigyorog. *Mit* vigyorog ez itt? Álmában is vigyorog? Szegény, gondolja (K), ha egyáltalán gondol róla valamit. Ilyenek a hülyék, mint ez. Nagy fej, széles csípő, tele a szatyra karfiollal vagy almával, nyilván a közértből jön. Leng a szatyor. Befordul a sarkon, széles ívben, olyan lassúsággal, ahogy sóderral megrakott tankhajók fordulnak a Dunán.

(1.7)

A hátsó lépcső legtetejéből nyíló mosókonyhában lakott a viceházmester. Nagytestű, pár lépésről szagló öregasszony, mindig ugyanabban a hosszú, fekete ruhában mászkált. Tárolta a kulcsokat. Söpri a lépcsőházat, lemossa a gangokat, kiráncigálja a kukát a járdára. A padlás porszagú, a vice öregnéiszagú. Fölmelegedett a téglák a cserepek alatt, a tetőablakon meg az eltört cserepek résein élesen beszűrődő napfényben vadul szállingózott a por. Lehetett volna bújócskát játszani, mégsem játszottak a padláson, ki tudja, miért. (K) nem tudja, miért. Nem volt szabad? Nem mertek? Nem merték elkérni a kulcsot a nyanyától? Ha belekavarsz a levegőbe, a porszemek fölgyorsulnak. A fregolin száradó ágyneműnek száradóágynemű-szaga van. Mikor már nem volt vice, másképp mentek a dolgok, az emberek az Izabella utca sarkán lévő Patyolatba vittek minden kimosnivalót. Patyolat

(0.7)

katarzis

(1.8)

stb. A Patyolatban pár öltéssel ujjnyi, színes, csíkos számcédulákat illesztettek az ágyneműre, papírzsákokba csomagolva, kivasalva kapták vissza. (K) hozta haza, fölgyalogolt a ruhabálákkal a lépcsőn.

„Mert én (*Empedoklész: Tisztulások 117.*) egykor voltam már fiú is, leány is, bokor, madár és tengeri néma hal.”

Később lett egy családi félautomata endékás mosógép. Felfújható gumikarikán táncolt, amikor bekapcsolták a centrifugát, hevesen ugrándozott, ha túlzásba vitte, le kellett fogni. Rátetted a tenyered, ránehézkedtél, lenyomtad, ettől megnyugodott. A Balatonban ilyesmi úszókarikákat használtak a fürdőzők. (K) húga szerint *milyen* jó lett volna egy úszókarika. (K) szerint is.

(1.9)

Horowicznak nagy volt a feje. Sok, fehér, bozontos haj, mintha egy kifehéredett bokrot hordana magán. Hosszú, sötétzöld lódenkabátban mászkált le-föl, gumiban végződő sétabotjával ütögette a flasztert meg a salétromfoltos falakat. Rásózott a falra, leomlott egy darab. El kellett kérni tőle a pincekulcsot. Fáért indultak a pincébe, szólt (K)-nak az apja, hogy szaladjon előre, és kérje el a pincekulcsot Horowicz bácsitól. (K) leszaladt a harmadikról, azzal még nem volt semmi probléma, aztán a házmesterlakás ajtajában már meg volt szeppenve. Mitől is?

(1.10)

Álldogál az ajtó előtt, nem kopog, majd csak történik valami. Menjen vissza? Ne találja otthon a házmestert? Meg vagy riadva, és nem tudod, miért. Majdnem bezörget, de csak majdnem, mert mégsem. Nem meggondolta magát, nem gondolt egyáltalán semmit, épp csak kopogni nem kopogott. Kidugja a fejét az öreg Horowicz, kérés nélkül (K) markába nyomja a lakat kulcsát, biccent. Nincs nála a botja. Hosszú haja van. 'Nos, mi a nagy helyzet, fiatalúr?' Előrebillen a sok fehér haja. *Nos. És miféle nagy helyzet?* Ilyesmi dolgok történtek vele a kommunizmusban. Unalmas volt. Nem épp unalmas, inkább egyhangú. Valamilyen. Semmilyen.

(6.5)

A pince izgalmas volt. Legalábbis szerinte. Ha ebbe az irányba indulsz, ezen a folyosón ég a villany, ha arra, akkor nem ég. Megy bele a vaksötétbe, mert fönt felejtette az elemlámpát. És eszébe villan a gépágyúk dubbogása, amikor lehozták őket a szülei ötvenhatban. Vitték a két szenesvödröt, a zsákokat, (K) apja kilakatolta a faajtót, meggyújtotta a petróleumlámpát, a tuskót a pincejárt közepére gurította, megkereste a fejszét, és hasogatni kezdte a fát. Hazaérkezik a bankból, átöltözik, az öltönyt a szekrénybe akasztja, szól a fiának, indulnak a pincébe, ez jó. Lakatol, gyújt, gurít, keres, hasogat. Élvezi. Tűzkereszt I. fokozata koszorúval stb. Volt a pincézéshez külön egy érdekesen zöld színű mackónadrágja. (K) mindenféle színű mackógatyákra emlékszik. Zöld, bordó, okkersárga.

(2.8)

Kék. (K) apja bosszantó nyugalommal hordta a lehetetlen színű tréningnadrágjait. Egykedvűen. Viselte, nem csinált belőle hiúsági kérdést, hozzá volt szokva, hogy tetszik a nőknek, mackógatya ide vagy oda. Katonatiszt civilben, úgy tartja magát, hogy bármi jól áll rajra. A mackónadrág nem állt jól rajta. Az egyenruha igen. Atila, kimenőruha, a súlyos, jóval a térd alá érő tisztí köpeny. Apád után olajat pisiltek a nők, mondogatta az anyja (K)-nak. (K) nem látta az apját egyenruhában, eszébe sem jutott ez az egész, azokkal a fényképekkel,

amiken egy fess, túlzottan jóképű, egyenruhás fiatal férfit látott, az édesapját, nem igazán tudott mit kezdeni. Szép, szabályos fiatalember. Szép szabályosan fel volt slitholva a tűzifa, csak össze kellett vágni, zsákokba pakolni. Három zsák fa, két vödör szén, a tojás alakú német brikettet beügyeskedték a vödörbe, összevissza gurultak a lapátról. (K) tartotta a liftajtót, az apja fölcipelte a zsákokat a rozoga lépcsőn, behúzta a kabinba, visszament a vödörkért, elfújta a petróleumégőt. Gyertyával világítottak, vagy petróleumlámpával. Belakoltta a faajtót és a rácsos pinceajtót, a kulcsot bedobta Horowicz postaládájába. Az Ervinke felesége bámulja őt a harmadikról. Kovácsné lánya is, az első emeleti gang fordulójánál. (K) a liftnél várja, és próbálja kivenni, hogy miről beszélget a házmester

(ez rosszul hangzik, pedig nem rossz)

(1.11)

meg az apja, csak pár szót hall, nem érti. 'Rendes ember', mondja neki az apja a liftben, mintha kitalálta volna, hogy (K) mire gondol. De mitől rendes, és mi az, hogy valaki rendes? Mi köze a rendességnek a komcsikhoz vagy a zsidókhöz?

(1.12)

Bármihhez? Föllifteznek a harmadikra, egyenként behúzzálgálják a folyosóra olvadt hólében a zsákokat a konyhába, a ládába pakolják, és kész, már csak meg kell rakni a kályhákat. Három cserépkályha, jól befűtik a szobákat. Az előszoba és a vécé jéghideg, télen rossz vécére járni. A fürdőszobában hetente kétszer bedurrantanak fürdéshez a henger alakú, bordóra mázolt vaskályhába. A konyhában is meleg van, amikor főznek. (K) azzal szórakozik, hogy ijesztgeti a hűgát, kívülről lekapcsolja a villanyt a vécében, a spájzból partviszál zörgeti az ablakot, huhog hozzá. Lehetett tudni, ki zörög, és hogy hülyeségből zörög, (K) húga tudta, hogy a bátyja zörög és huhog, mégis félt. Tudsz ezt meg azt, és félsz. Nem tudsz túl sok mindent. Ha nem elég, amit tudsz, akkor semmit se tudsz. Meghalt a nagyapjuk, ettől valahogy nem féltek. Lecsúszott a takaró a nagyapa lábfejről, furcsán állt a nagyujja, (K) nem emlékszik, hogy félt volna tőle.

(0.8)

Hermész szépen vezet, aki meghal. Nem gyöngéd, de finom. Danaosz lányai nászéjszakájukon lemészárolják férjüket és unokatestvéreiket, Aigüptosz fiait – egy kivétellel, mert Artemisz tanácsára Hüpermnésztra nem öli meg Lünkeuszt. Danaosznak ötven lánya, ikertestvére, Aigüptosz ötven fia, mintha az *isten* is egymásnak teremtette volna őket. Isten egymás ellen teremtette őket. A legyilkolt fiúk fejét Lernában temetik el, a lányokat Hermész megtisztítja a lernai tóban. A tóban élt a Hydra. Lünkeusz később megöli apósát, Danaoszt, hogy Argoszban uralkodhasson. A danaidák lyukas korsóban hordják a vizet az idők végéig. Van vége az időnek, ahogy eleje is. Philoktétész részvétebből meggyújtja a máglyát Héraklész alatt, aki meg akar halni, mert elviselhetetlenül kínlódik a Nesszosz kentaur vérével átitatott köntös miatt. A köntöst felesége, a féltékeny Déianeira adta rá.

(1.13)

Hidasék a szomszédban laktak. Hidas becsönget, (K) apja kimegy a Hidassal beszélgetni a gangra. Soha nem a lakásban beszélgettek. Se egyiknél, se másiknál. Kilépnek a folyosóra, a korlátra dőlve politizálnak. 'Nagy komcsi', mondja (K) anyja (K)-nak. 'És zsidó. Vastagon. De nagyon rendes.' *Vastagon*, ezt (K) nem igazán érti. Komcsi, *de*, zsidó, *de*, ezt se. Érti is meg nem is. (K) látja, ahogy az apja beszél a Horowiczsal. Beszélget a Hidassal. Nem előtte.

HORVÁTH VERONIKA

Vidéki

A dekagramm és a kilogramm közti váltószámról beszél, azt rontottam el. Neki kéne lenni a Tüskevából Éva néninek, de hiába szép, félek. Nem lesz javító dolgozat. Csak mondana valaki bármi kedveset. Nekem itt semmihez nincs közöm. Nálunk zöld volt a tábla, nem fekete; kerek, nem négyszögletes a kréta. A dátumot a tanító írta föl, nem a hetes. Ez olyan nehéz? Vállat vonhatnak: mit tudom én. Semmit. Mit tudok? Talán a szagokat: büdös van, az utcáról ömlik be az ablakon a benzingőz. Hányanom kell, nem szellőztetek. Csak mondana valaki bármi kedveset. Bemutatkozni se szünetben, se angolon nem merek: játszásból sem tudok idegen nevet, nálunk a faluban mindenkit magyarul hívnak. Kivéve az angolt, aki skót, és akié az ezres. Ez nem matek, hanem egy terület. Tízéves vagyok, kövérkés és kényes, izzadok egész féléven át. Januárban piros foltot látok tízpercben a bugyin. Nem kérdezősködöm, később mégis azt mondják, nem lehetek többet kisgyerek. Otthon a fürdőkádba úgy rúgok bele, a nagylábam ujja majdnem eltörik. Jaj nekem, mondogatom, de nem tudom megfogalmazni, mi nehéz.

Olyan még sose volt

Az összes nagynagynéném és azok anyja ugyanazt mondta, ha eljött a világvége, és burjánzani kezdett az önpusztító félelem. Bűvös szavait a túlélés igazolta. Ha meghaltunk közben, az sem tűnt fel senkinek. Ugyanúgy ropognak az ízületeink, ugyanúgy kotorászunk lábfejükkel ágyunk mellett a papucs után. Félálomban konyhába megyünk, törölgetünk, mosogatunk, reggelit készítünk, leszedünk, elpakolunk, csomagolunk, ruhákat dobunk szennyesbe, ecettel meg szódabikarbónával foltokra vadászunk. A boltokban akciókra. Kosárból kamrába pakolunk, gyűjtögetünk és felhasználunk. Klopfolunk, irdalunk, aprítunk, gőz fölé hajolunk, hagymás kézzel a szemünkhöz nem nyúlunk. Láthatatlan hadseregekkel küzdünk, szerekekkel és szokásokkal tartjuk távol az ellenséget. Védelmezünk, gondoskodunk. Szűnyogfelhőben gyomláljuk a sziklakertet, kövirózsát nevelünk. Ha majd süvít a huzat, letörjük néhány levelét, és éjszakára cseppentünk belőlük. Sapkában alszunk, betömött fülkagylókkal.

FARKAS ARNOLD LEVENTE

'mustármag'

FARKAS ARNOLD LEVENTE (1979) Pócsmegyer

sikertelen, pócsmegyer, tizenkilenc március tíz, vasárnap, szavak mögött a hódolat czi bálja most a trónodat, meg ing a lélekben a fény, szívpit var mélyén érzemény talán a csönd, a nem való, ez ál lítás tagadható, halott a kert, az angyalok csontokból raknak templomot, kenyér a test, a létezés metaforája a tévedés, tavasszal, nyáron, ősszel is, miként a másolat, hamis hiány a tél, a hang

quivenitin, szigetmo noston, tizenkilenc március nyolc, péntek, társadalmunk keresztény értékeken nyugszik, társadalmunk alapja a hazugság, az előbbi két megállapításból logikusan következik, hogy a hazugság keresztény érték, jézus is azt mondta, mustármag, a szűz czedákért imádkozik, persze a templom függönye közepén, amikor a terem kezdete előtt az angyalok, tétova semmi, üres sír, a valóság és az igazság tévedései

pallérozott, pócsmegyer, tizenkilenc március hét, csütörtök, gyűlölködők minden átlagos és normális gyermeket, ötvenévesen fel fogom a kasztani magam, kilencvenéves koromban vásárolok majd egy pisztolyt, amivel szétloccsantom a koponyámat, negyvenévesen pedig olyan erősen gondolok a semmire, hogy menten megáll a szívem az időben, valami mellett

VÁRI ATTILA (1946) Budapest

VÁRI ATTILA

Halálkatlan

Nusika nagymama azokban a békés időkben, amikor még működött a családi vidámpark, szeretett volna motorbiciklit vezetni, de még utasként sem vihették soha, mert olyan picike volt, hogy nem érte le a lábtartót a hátsó ülésről, még akkora sem, ha balerina módra megfeszítette kinyújtott lábfejét. Motoron már csak akkor ült, fiatalasszony korában, amikor a nála jóval idősebb férje kapott egy szolgálati oldalkosaras szovjet Urált a Román Kommunista Párt keretéből. Aztán, amikor kizárólag magyar ügyekkel foglalkozó főfejes lett a szekuritáté központjában, majd miniszterhelyettes, már fekete limuzinnal, sofőrrel járt, de Nusika nagymama ennek nem élvezhette gyümölcsét. Kivonták a forgalomból, börtönbe került, aztán a Sarlóvölgyben nyitott új bányák egyikébe, s a szénbányai kényszermunka lett élete egyik meghatározó helyszíne.

– Nekem te ne beszélj áldozatvállalásról, én nem önként vállaltam a börtönt. Akkor is, most is áldozatnak éreztem és érzem magamat – mondta Prudencia nővérnek, hajdani rabtársának, akit nemcsak a proletárdiktatúrának nevezett világ vetett ki magából, de a rendszerváltás után, szerzetesi fogadalmának megszegése miatt, az egyház sem ölelte keblére. Alig néhány hete találkoztak sok-sok év után, s bár életigenlő természete miatt utálta a némán szenvedőket, az áldozatvállalókat, Prudencia nővért mégis szeretni tudta, mert valami különös, nyugtató kisugárzását érezte.

– Nekem te ne akarj magyarázni, Prudencia, mert nekem soha sincs félig tele, hanem mindig félig üres a pohár. És a kiskanalat tárgyként, aztán főnévként is kiirtanám még szótárból is, mert igenis nagykanállal akartam falni az életet.

Ájulásos félálmban vitatkozott Prudenciával, mert az a helyzet, amiben találta magát, arra utalt, hogy valamit nagyon-nagyon nagykanállal próbált falni.

A konyha cementjén feküdt, fogalma sem volt arról, hogy mit keres rajta a motoros öltözék, alig bírt mozdulni az avított szagot árasztó bőr kezelábasban, szorította az orrán vasalást viselő csizma, s ahogy kezdett magához térni, egyre ijedtebb lett.

– Istenkém, megint valami marhaságot csináltam – mondta hangosan, s félelmei, amelyek akkor kezdődtek, amikor az utolsó szomszédjának, Mircse Juliskának a házat is lebontották, újra rátörtek, mert bármerre nézett ki az ablakon, csak a lakótelep embertelenül összezáródó s a kietlenséget ijesztően sokszorozó falait látta a világból. Ez a látvány pedig minden pillanatában azt sugallta, hogy magányosan fog meghalni.

Túl a kilencvennegyedik születésnapján Nusika nagymama kezdett olyan makacs lenni, mint egy elkényeztetett gyermek, de neki a dackorszakukat élő kicsikkel szemben volt kitartása is, hogy véghezvigye, amit akart.

Hetek óta tervezte, hogy olyan rönkházba költözik, ahonnan erdőt, pisztrángos patakot láthat, ezt el is mondta hozzátartozóinak, s lecserélte évekig használt fürdőolaját egy fenyőgyanta illatúra, mert mint mondta, így már ott-hon van a bőrében is. Most mégsem a rönkház illatát érezte, hanem azt a dohos szagot, amely nemcsak pincében összegyűlt lomokból, de a padláson tárolt holmikból is áradni szokott.

Már két napja foglalkoztatta az a nepáli motoros, aki a hírek szerint Guinness-rekordot állított fel a fából ácsolt katmandui halálkatlanban, amely

Nusika nagymama véleménye szerint olyan volt, mint egy alján-tetején nyitott nagy-nagy boroshordó.

Azt nem tudta, hogy mérték-e az időt is, vagy csak a köröket számolták, és azt sem, hogy hány percre, órára volt szüksége a himalájainak, így neki arra kellett törekednie, hogy a csúcseredménynek számító köröknél többet forduljon és azt a lehető leggyorsabban teljesítse, hátha a szekundumok is számítanak majd a rekorder fölött aratott diadalában.

Olyan hirtelen hagyta abba a meggymagolást, hogy el sem pakolta a dolgokat. Máskor is megtörtént, hogy egy forgalmas utcasarkon találta magát, ahol nem volt semmi keresnivalója, s talán most is az történhetett. Biztos átment a lakatlanul árválkodó családi házba. Valahogy megtalálta és magára kapta a bőr kezelőasztalt, motoros csizmát, feltette a bukósisakot és az egyetlen hajlított plexidarabból készült piskótaalakú védőszemüveget, s kezdődött a pörgés.

Emlékezett, hogy a Zündapp motorkerékpárt, hogy el ne vigyék a háború alatt a járművek besorozásakor, a szuterén alatti titkos pincébe dugta el a család.

Nemcsak külsőségekben, de lelkileg is felkészült arra, hogy a centrifugális erő segítségével leküzdje a földre visszarántó gravitációt.

Korát meghazudtoló fürgeséggel látott hozzá a körözésekhez. Már csak a ritmusra, a szabályos ütemre figyelve ebben az értelmetlennek tűnő, eszement kóválygásnak is beillő száguldásban, a századik hurok megtételekor mintha a kimagozott meggyek vörös leve csorgott volna szemébe körözés közben, viharalkonyat színűnek látta az egész világot. Úgy hallotta, mintha szétömlött ragasztón haladna. Tapadósan marasztaló meggyeszirup pocsolókat fröcsköltek szét a háború idején a szaharai homokra gyártott Zündapp nagyon széles gumii, s ebből a ragacs-zuhanyból bőven jutott rá is.

Csodálkozott ugyan, hogy a meggy leve pocsolóvá áll össze a függőleges deszkafalon, de az izzadtságtól bepárásodott, s a körök alatt kívülről is vastagon betakart szemüvegén keresztül mégis felfedezte, hogy nem meggyeszörp folyik, hanem szabadságvesztésének helyszínén a bányatelep alkatrészteteműjéből csorog a rozsdalé. Törött kerekű csillék tucatjaiból, szálakra bomlott használhatatlan sodronyok csak kilométerekben mérhető tekerceiből, hasasra koptatott sínek kazlából csörgedezett a katlan útjára a sűrű barnás-vöröses színű lötyty.

Karja teljes erejével megfeszítette magát, annyira erőszakosan tartotta az irányt, hogy csuklójában éles fájdalmat érzett. Nem tudott megállni, mert félt, hogy beragadnak a kerekek, de még így is tisztán látta, hogy Suzanne állja el az útját. Csak a csíkos rabruha kabátja volt rajta, szétvetett lábakkal állt a patakká szélesedő szívárgásban, ágyékából jól láthatóan folyt a vér. Csak rémülten és tehetetlenül állt, mint akit odacövekeltek a teljes gázzal bömbölő motor elé, s talán sikoltozott, mert Nusika nagymama a halálkatlan forgás-zajában is hallani vélte azt az iszonyatos visítást.

– Megerőszakolt – jajveszékelte. – Belém dugta a gumibotját – visította, de nem is kellett kimondja annak a nevét, aki ezt a szörnyűséget elkövette, mert az egész brigád tudta, hogy a nagydarab, férfias kinézetű börtönőr, az Ankisza nevű őrmester tehette, aki a hajnali váltásnál kiemelte a sorból a lányt.

– Te ma az őrszemélyzet szobáit fogod takarítani – mondta, és kirángatta a szinte kamaszlány korú Suzanne-t a sorból. A lányt, akit a bordélyházak államosításakor előbb átnevelő táborba vittek, s onnan a szinte folyamatosan éhező kamasz étellopás miatt került előbb börtönbe, aztán a sarlóvölgyi bánya kényszermunkatáborába.

Nusika nagymama tudta, hogy kicsoda a lány, mert az egyik rabtársuk, szintén nyilvánosházi nő, elmesélte Suzanne történetét, akit egy hegyi tanyán

tengődő szülei tizenöt évesen azzal a tudattal szegődtek cselédnek az úri háznak kinéző Édes Lyuk nevű nyilvános házba, hogy jó helye lesz, s akinek szüzessége elvételi jogát pár héttel az intézménynek államosítással járó bezárása előtt tombolán sorsolták ki a törzsvendégek között.

Sokféle és sokfelől érkezett lányokból, asszonyokból állt a brigádjuk, de volt két összetartó, egymást támogató csoport. A volt apácák és a kupleráji lányok közössége.

A kedvesnővérek között volt tanár és orvos, gyógynövénykertészetből külföldön doktorált apáca, volt egy nemzetközi hírű csillagász is köztük, de a többséget a próbaidősök, a jó erőben lévő, többnyire falusi novíciák jelentették, akik még nem tették le az esküt, hogy valódi apácák lehessenek. Valamilyen furcsa közösséget vállaltak egymással. A kurvák tisztelték az apácákat, azok viszont úgy viselkedtek velük, mintha mindannyian tisztos családayák, jó házból való úrilányok lettek volna.

Csökkentette a forgási sebességet, hogy kiszállhasson a halálkatlanból, és segítse Prudencia nővért és a gyermekorvos Mária Magdolna nővért, akik a saját vérében tapicskoló Suzanne-hoz rohantak, fittyet hányva a várható büntetésre, amiért megszegték a keret elhagyásának szabályát.

Nusika nagymama mindhármuknak segíteni akart. Sikerült kipenderülnie a katlanból, egyenesen a hetven évvel korábbi esemény kellős közepébe. És elkapták a vérvesztéstől éppen összecuklani készülő leányt. De nem a kórházbarakkba vitték Suzanne-t.

Mintha szél emelte volna fel őket a földről, átlebegtek a bányatelep, a brickettgyár, a meddőhányók és vízvázasztó hegyen is. Át a végelethatalatlan fenyőerdőn, a patakokra gyöngyként fűzött tanyák hosszú során is átrepülve, a hegyen túl, a fenyőerdő szélén értek földet, ott, ahol a kantinos lány szüleinek vadonatúj rönkháza állt, amely éppen olyan volt, mint amilyeneket Nusika nagymama ezerszer is megcsodált skandináv útifilmek nézése közben. Egyik szobája műtőnek volt berendezve. Minden kéznél volt. Szétválasztó és fogó műszerek, széttartó és egyesítő műszerek és anyagok, s az orvosnő kedvesnővér rabtársuk, aki a koraszülöttek miatt gyakran asszisztált a szüléseteken, olyan biztos kézzel, mint egy nőgyógyász, eltávolította Suzanne összeroncsolt méhét, aztán a végbél és hüvely közötti gát szakadását állította helyre.

Nusika nagymama, bár szerette az állatokat, kénytelen volt megölni egy macskát, hogy az operáció végén kéznél legyen a felszívódó varrathoz a catgutnak nevezett macskabélfonal.

Az állat nem halt bele az élveboncolásba, sőt! Barátságosan mordult egyet, ami halk oroszlánbögésnek is megfelelt, és Nusika nagymama fel is ismerte, hogy ez bizony azonos azzal a Leo nevű hím oroszlánnal, aki a vidámpark működésének idején egy darabig náluk élt, mert a csődbe ment vándorcirkusz tulajdonosa nem tudta etetni, s nem fogadta el a finánc ajánlatát, hogy ha engedi lelőni, jóváírja a kincstár által követelt tartozását.

– Pedig gyönyörű szőnyeg lenne a bőréből a nappalimban – mondta, és lelőtte helyette a felajánlott, a gyermekhintót húzó két zebrát és a bélférgesen sovány, öreg, kopott szőrű tigrist.

Leo visszazárguldott Nusika nagymamával, igazi szárnyas oroszlán volt, s olyan jókor érkeztek a halálkatlanba, hogy a tehetetlenségi erő még a falon tartotta a lassuló köröket járó Zündappot, s nem is kellett mást tegyen, csak felpattanjon rá, hogy folytathassa a csúcsdöntő kísérletet. Úgy emlékezett, hogy a százkilencvenkilencedik menetnél tartott, amikor humanitárius okokból kiszállt a mutatónyóból, de akkor és ott, az érkezés pillanatában, a félhalt Suzanne miatt nem számított, hogy Mircse Juliska éppen hányadik megtett körét számolja.

Nekilódult.

Amikor lélegzetnyi idővel később Nusika nagymama a számláló bíró közlése szerint már a kétszázhetedik körét róta a halálkatlanban, nemcsak a szivaccsal körbepárnázott motoroszemüveg miatt izzadt az arca, de a réműlettől is, mert már nem hallotta a bírónak felkért szomszédasszony, Mircse Juliska számolását. Szinte hetven évig, házuk lebontásáig hallhatta minden nap a fiákeres feleségének hangját, ahogy átkiabálja a kerítésen: Jó reggelt, szomszédasszony!

Csend volt. Pedig szüksége lett volna arra, hogy biztos legyen a számokban, mert kétszeresen szerette volna túlszárnyalni a világbajnok nepáli motoros kerengőcsúcsát. De csend volt, olyan csend, hogy markolni lehetett.

Mintha hangyák lepték volna el hátát és fenekét, mindene viszkedett, de konokul hajtott. Nagyon vigyázott arra, hogy tartani tudja a sebességet, de arra is figyelnie kellett, nehogy egyensúlyát veszítse. Már szinte vakon folytatta az unalmas kört, figyelve arra is, hogy ne fáraszsa ki szellemileg a körözés monotoníája.

A Sarlóvölgy szerpentinjeire, a hajtúkanyarokra gondolt, amelyeken korábban sohasem járt, de három évig láthatta a szénbánya meddőhányóinak feketeségével ellentétben krétaporfehéren kígyózó vonalait a rabtelep női barakkjának ablakából. Most pedig, hogy Suzanne-on segített, láthatta madártávlatból is a bányatelep maradványaitól csúfított, mégis turistaparadicsomnak is beillő vidék emberi érrendszerhez hasonló, országút, utcák és ösvények alkotta hálózatát.

Huszonnégy éves tanítónő volt, amikor államellenes izgatás miatt letartóztatták, és hetven évig készült arra, hogy visszamegy a bányászvárosba, mert úgy érezte, meg kell, hogy béküljön a tájjal.

– Túlontúl szépek azok az erdőkkel borított hegyek, hogy én örökkön örökké csak a börtönének poloskáira, a többségükben lesbikus hajlamú fegyőrnőkre emlékezzek.

A századik és százötvenedik köre alatt megjárta tehát a Sarlóvölgy kanyargós útjait, de mégis, mintha a szénbánya fojtogatóan forró levegőjű tárnájában lett volna, hátára tapadt a bőr védőruha, s nem a szénfejtés kénes kigőzölgését érezte párologni, hanem a halálkatlan régi padlásdeszkaszagát, amely minden mozdulatnál, mint valami lökésre mozduló anyag, hullámokban tört rá, befészkelve magát a versenyzésre szolgáló öltözékébe is.

Abban a rönkházban járt, amelyet elképzelt a Sarlóvölgyben, s amely elevenebb volt a rabtársnője meséi miatt, aki a bányatelep szomszédságából származott, s letöltendő büntetése előtt kantinos volt valaha a bányatársaságnál, hogy aztán egy feljelentés miatt évekre rács mögé, pontosabban a föld alá kerüljön.

– A boronaháznak, de ahogy maga mondja, a rönkháznak az a baja – mesélte a lány –, ha egyszer belerágta magát a szú, a pocok, a patkány, akkor jobb lenne felgyújtani, mint kiüldözni a férgeket. Mondtam apámnak, hogy hiába szerzek sztrichnint, mert úgyis patkányfészek lesz megint a ház. Valaki feljelentett, én nem is titkoltam, hogy mérget szereztem, de rám fogták, hogy meg akartam gyilkolni vele az új tárna nyitására érkező miniszter elvtársat.

Nusika nagymama abban a nagy körforgásban úgy érezhette, hogy álmai rönkháza felé száguld, nem is ő vezeti a motorbiciklit, hanem Márk, unokatestvéreinek a fia.

Ebben a szédületes keringésben, amelyben leginkább a katlan falához való tapadási sebességre koncentrált, mégis lehetősége volt megegyezni a kantinos lány, Evelin apjával, mert pontosan olyan gyantaillatú rönkházat akart, ha majd megkapja a családi ház szanálásáért járó összeget, mint amilyenről a lány mesélt.

EÓRY EMIL, Művészportré, 1983

EÓRY EMIL, Kín, 1976

– Aztán abban ne legyen egyetlen szeg, semmiféle vas. Igazi ácsmunka legyen. Csapolásokkal, illesztésekkel szeretném, úgy, ahogy dukál – magyarázta, amivel egyetértett Prudencia nővér is, akinek megígérte, hogy szabadosulásuk után majd rendszeresen ott találkozhatnak.

Nusika nagymama az áruházi hirdetőújság CD-mellékletében, amelyben vicces videók, szélsőségeségekről készült felvételek is szoktak lenni, látta, hogy egy nepáli motoros százkilencven alkalommal ment körbe a halálkatlan deszkafalán. Egészen pontosan kétszázszor, de csak azt számolták, amit a fal tetején meghúzott csíkon tett meg.

Mindig csodálta a különleges képességű embereket, csúcspdöntő sportolókat, világhíressé vált zenészeket, de a semmi hasznot sem hozó tudást is becsülni tudta, mint amilyen azé a diákjáé volt, aki visszafelé tudott olvasni bármilyen idegen szöveget, még hozzá pontosan olyan sebességgel, ahogy a helyi rádió pörgős nyelvű bemondója szokta elhadarni a híreket.

Hiába is gondolkodott, más nem jutott eszébe, s már majdnem elkezdte a meggykompót eltevéséhez legszükségesebb munkát, a meggy szedését, de a fához támasztott létra miatt a helyzet egészen másképp alakult.

Valami vonzotta életteréből, a nyári konyhából a lakótelep bővítése miatt bontásra ítélt családi ház felé. Voltak ilyen különös, tudatalatti megérezésből származó dolgai. Ezek miatt csatangolt el. Visszament az egyetemi tanszékre órát tartani, oda, ahonnan már több mint huszonnégy éve nyugdíjba ment, igyekezett, hogy pontosan nyolckor ott is legyen, hogy aztán csak segítséggel találjon haza az egyenruhás kivégzőosztagra hasonlító tömbházak regimentjével körbezárt házba.

A fecskéfészékként összevissza épített, félemeletekkel, manzárdokkal, szuterénnel bővített családi házban, amelyet minden újabb családalapítással megtoldottak, s amelyet még lakatlanságában is rendszeresen végigtakarított legalább havonta egyszer, szóval ott, az egyik manzárd lakrészben, a tető ferde síkja alatt, ahonnan ajtó nyílt a padlásra, rájött, hogy mi volt az a mágnesesség, ami oda vonzotta.

Egy régi utazóládában, annak is a tetején, megtalálta egyik unokatestvér teljes motoros szerelését. Bukósisak és motoros szemüveg, csizma és valódi bőr kezeltábas is volt a ládában, s amikor rángatni kezdett egy cipőfűzőt, kiderült, hogy az egy motoros mellényhez tartozik, s a szál, amit húzgált, a rojtdíszítés egyik csíkja volt. Minden pontosan olyan volt, mint ami a beatkorszak fiataljainak, de inkább a hippiknek állt volna jól, de Nusika nagymama felpróbálta, úgy, ahogy volt, csak éppen lerázta róla a lisztszerű port, s a fél arcát fedő szemüveg opálosra öregedett műanyagján keresztül, miközben tapogatózva igyekezett kikecmeregni a szűk padlásról, minden homályosan derengő tárgy körvonalában Márkot látta. A hitehagyott Márkot, a felszerelés eredeti tulajdonosát.

Márk szülei Nusika nagymama unokatestvérei, mindketten másodfokon voltak nagymama rokonai. De egymással nem álltak vérségi kapcsolatban, egyik apai, mási anyai ágon volt rokona Nusika nagymamának. Ami viszont bármilyen vérségi retyerutyaságnál jobban összekovácsolta őket, az, hogy mindketten egy vegetáriánus szekta tagjai voltak, egy olyan közösségé, akik nemcsak az állati termékek fogyasztását ellenezték, de a főtt ételt is mellőzték táplálkozási szigorukban.

Nylonlevesnek nevezték az éjszakára vízben hagyott reszelt zöldségek levét, étrendjük egyetlen luxusát. Különböztetve tavasztól késő ősziig a fákról étkeztek. Úgy is ültették be gyümölcsfákkal az udvart és a kertrészüket, hogy mindig teremjen valami.

A gyermekek mindig a csúcsig felmászva kezdték a termés kopasztását, a reggelit, az ebédet, a vacsorát. A szülők a földről elérhető gyümölcsöket et-

ték, s a környék azon röhögött, hogy amikor a felnőttek eljutottak az utolsó, nyújtózkodó magasságban lévő darabokig, a gyermekek is éppen azokat az ágakat legelték, fentről lefelé haladva. Olyan két méter magasságában találkoztak a levelek között kajtató kezek.

Amikor beköszöntött a valódi uborkaszézon, a cérnavekony leves-zöldségek ideje, apjuk naponta kivitte a közeli erdőbe a gyermekeket, hogy gyakorolhassák a famászás tudományát, s Márk, aki utolsó éves gimnazista volt, egy tölgyfa odvában talált valamit. Nem szólt senkinek, de estefelé kiment, mint mondta, gyakorolni, mert a reggeli mászással nem volt elégedett. Apja megdicsérte szorgalmáért, s Márk elment, hogy kiemelhesse a fejedelmi korokból származó arany- és ezüsttallérokkel teli tarsolyt. Abból vette a motort, a felszerelést, amire már hónapok óta gyűjtögette a pénzt, s talán már lett volna annyija, hogy ha kereket nem is, de legalább néhány küllőt vehetett volna a megtakarításból.

Aznap, amikor a kereskedő kiszállította a deszkaketreccel védett Zündapot, a papundekli dobozokba csomagolt motoros felszerelést, a családi ház fecskéfészek-lakásaiból szinte mindenki, legalább negyvenen bámulták a nikkelalkatrészekből csillogó csodát.

Nusika nagymama akkor nemcsak testileg volt kicsike, de életkorát tekintve is az alsóbb néposztályhoz tartozott az udvaron, mégis pontosan emlékezett Márk kitagadásának pillanatára. Arra, hogy apja becipelteti a hordárokkal a pincébe a motort, testvéreivel felviteti a manzárdból nyíló padlásrészbe a felszerelések dobozait, aztán az ég felé nyújtva mindkét kezét, átkot szór, hitehagyottnak nevezve a fiát.

Senki sem értette a jelenetet, a büszke-boldogságból hirtelen felcsapó apai indulatot. De Nusika nagymama pontosan látta, hogy mi történt.

Márk, talán oda sem figyelt, hogy mit csinál, s a korai cseresznyék fogytán, amikor tavalyi aszalványokon, szilván, almán élt a család, felnyúlt a meggyfára, ami alá a motort letették a szállítók, és letépett egy majdnem érett szemet.

– Megloptad a családot, megszegted a törvényünket – ismételtette végtelenített átkozódása közepette az apja.

Nusika nagymama éppen arra a jelenetre gondolt, amikor felállt a konyhaszékre, hogy szedni kezdje a fürtösen termő cigánymeggyet, s most a konyha cementjén fektében, tetőtől talpig bukósisakban és motoros csizmába bugyoláltan nem tudott visszaemlékezni arra a pillanatra, amikor megbillent alatta a szék, s szerencséjére a meggyfa alatti hortenziákra zuhanva, percekre elveszítette az eszméletét.

Az öntudatlanság és világos pillanatok között lebegve arra gondolt, hogy összeszedi minden erejét, és segítségért kiált, Mircse Juliskát akarta volna hívni, de rájött, hogy a lakótelep életfogytig tartó fogságában nincsenek szomszédjai.

Pityeregni kezdett, nem helyzete kilátástalansága miatt szomorodott el, hanem azért, mert a nyári konyha mellett napokig építgette a lekvárfőző üstnek a katlant, s most az a munka kárba veszett.

– Ó, te idióta, még csak a cigánymeggy érik, minek töltötted az időt a katlannal, amikor a késői besztercei szilvafákon egyetlen szem sem maradt a tavaszi fagyok miatt.

A reklámújsághoz mellékelt lemez újra és újra indult, az utolsó dolog, amit életében hallhatott, az a katmandui halálkatlanban, az ácsolat recsegésével kísért, teljes gázzal robogó motorbicikli fülsiketítő dübörgése lehetett.

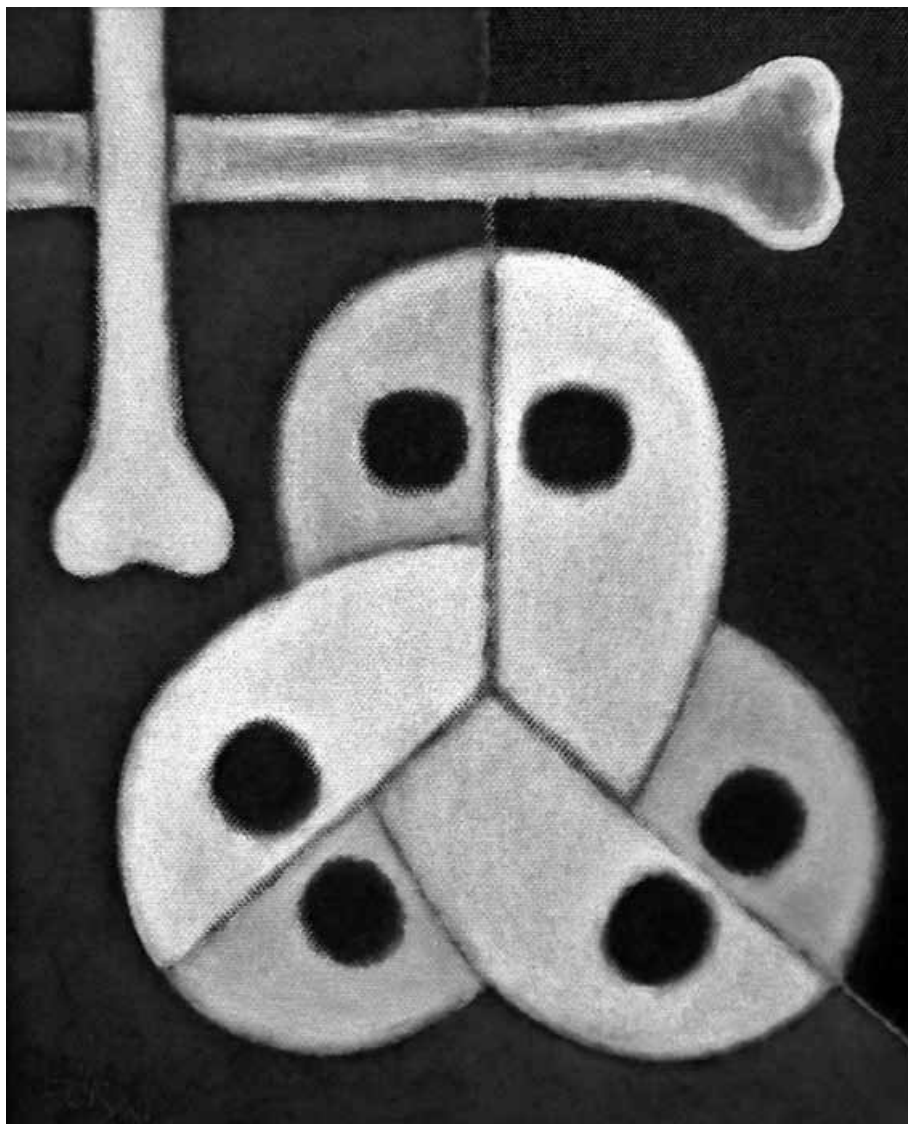

VERNER NIKOLETT (1994) Pécs

VERNER NIKOLETT

A 7 napjai

Annyira összemósódtak a napok,
nem számít, kedd van vagy szombat,
felönt a garatra. Szerdán és vasárnap
is munka, nem maradt már semmi, ami
megkülönböztesse egymástól a napokat.
Például a hétfőt a csütörtöktől. Péntek az
egyetlen, amire egy évben egyszer figyel.
Október második péntekje, a nap, amikor
végleg egyedül maradt. A madár kiszállt
a fészekből, az utolsó korabeli kolléga is
rokkantnyugdíjba ment. A nap, amikor új
kaput nyitott maga előtt. Nem veszélytelen.
Mióta egy péntek kivételével nem számít,
kedd vagy szombat, koccint a csillagokkal.

EŐRY EMIL, Áldozatok, 2009

LÉKA GÉZA

Bükkszenterzsébet

Dzsó,
 öreg Dzsó, ha tudnád,
 néha el-elvetődöm anyádhoz,

ilyenkor mindig darázsfészket
 süt a kedvemért,
 sok-sok vaníliával,

de mikor a tányérhoz érnék,
 a kéményben fölnyávog
 a macskabagoly,

ő megtorpan,
 és csak áll a konyha közepén,
 kezében reszket a teaszűrő,

s míg hull,
 pereg a porcukor,
 belepve kötőjét, cipője orrát,

úgy mered rám,
 sóhaja ráhúl, ráfagy
 átvértzett zubbonyomra.

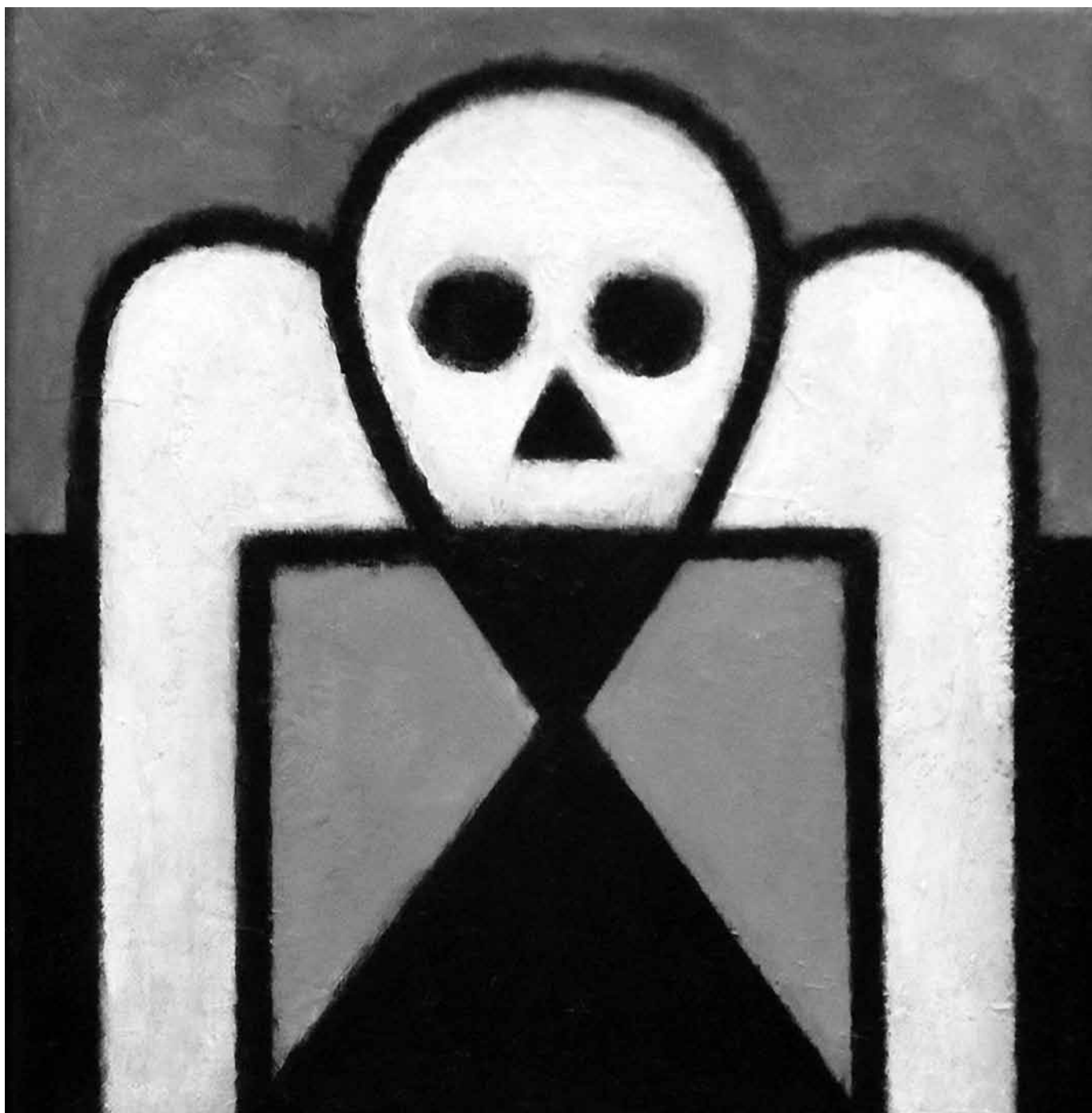
Hajnali

Dzsó,
 öreg Dzsó, ha tudnád,
 ma hajnalban Czinénél jártam,
 nem bírtam ki, hogy föl ne menjek,
 föl ne másszak a Franklin utcán,
 a Toldy sarkán Halmos Béla húzta,
 nem jött ki hang a hegedűből,
 a Szabó Ilonkáról meg több ezer
 pingvin siklott alá a vad havazásban,
 közöttük volt szerencsétlen apám is,
 először láttam őt hömbörögni,

háza sarkából
 Czine pörölt velem
 Nagy Lászlóval a hóna alatt,
 ne sírjak,
 ne zokogjak,
 ne csináljam itt a műsort
 hajnalok hajnalán,
 forduljak vissza,
 talán még nem késő,

LÉKA GÉZA (1957) Budapest

és menjek Isten hírével,
de egyszer s mindenkorra
vegyem végre tudomásul:
a pingvin lába nem fázik a hóban.

EÖRY EMIL, Szembesítés, 2019

SEBŐK LÁSZLÓ

A tárna

(dramolett)

SEBŐK LÁSZLÓ (1951) Budapest

Szerda

Amikor advent második szerdáján, hajnali fél ötkor Tata megkérdezte, hogy tudja-e valaki, mi lehet az: *személyes krónika, de égítest és élőlény is egyben, a vége Ő*, akkor azt gondoltam, kezdődik a nap, ugyanúgy, ahogy máskor – az öregúr, a dédapám már megint keresztretjvényt fejt. Ám valami megváltozott, tompa zúgás töltötte be a szobát, és senki nem küldte el a francba Tatát, hogy hagyja még aludni. Csak ekkor tudatosult bennem, hogy nem otthon vagyok, nem az ágyamban ébredek, hanem egy kazánház öltözőjében húzom meg magam, és a lemezajtó túloldalán egy őrült vár rám – a fűtő.

Kedd

Ködös, nyirkosan hideg adventi idő volt, s akkor még nem sejtettem, hogy a Tiszt úr parancsára rövidesen ennyi rengeteg dolgot összehordok majd, mert kedden még nem ismertem a Tiszt urat. Tata keresztretjvényt fejtett hajnal óta, de ezt már írtam szerdán, azaz ma, de a Tiszt úr azt mondta, hogy az elmúlt két napra visszaemlékezve mindig írjam oda a papírra, hogy amiről szólok, mikor történt. Na, a zizegés, az újságpapír-zizegés kedden történt, annak a zajára ébredtem. Nem mondom, hogy nem voltam dühös, mert végre jól kialhattam volna magam, hisz korán kelek jószerével mindennap, mióta csak az eszemet tudom. Azóta, hogy anyám lelépett egy cirkuszossal, és otthagytott engem meg Deutsch apát a nagyapám, Apalajos házában. Igazából persze a Tata házában, mert első lakóként az öregúr költözött ide a feleségével. Mind ez kezdő vājár korában történt, a reményfoki bányanyitáskor – és nemzék akkor Apalajost. Ez az egyetlen gyermeke született Tatának, s belőle is bányász lett: Tata fia Lajos, a későbbi Apalajos, aki házasságot Borbála, a bányászok védőszentjének napján kötött a nagyanyámmal – és nemzék Dzsokit, Gyulát, Kázmért, Ármint, Öcsit és Arankát. Csak azért szakadt meg a gyermekek sora, mert Aranka születésekor meghalt Apalajos felesége, az én nagyanyám, akit ezért nem ismerhettem személyesen. Arankáról, az én drága anyámról sem tudok túl sokat, mert hároméves koromban lelépett egy cirkuszossal.

Jó volna azt állítani, hogy neve attól a naptól töröltetett a családi krónikából, de nem lenne igaz. Nevének említése többnyire felszította családom tagjai között a viszály régtől izzó parazsát, és azon a ködös, nyirkosan hideg adventi keddi reggelen – vagyis tegnap – ez a veszély megint valós fenyegetésnek tűnt. Tata a karosszékében ült a rejtvényűjságjával, és szokása szerint szidta a rejtvényyszerkesztőt: *Micsoda agyafúrt baromság ez megint: személyes krónika, de égítest és élőlény is együtt? Hát van ezeknek eszük?*

Szerda

Lehet, hogy elragadnak az indulataim, ezért elnézést kérek a Tiszt úrtól, de megviselt, hogy nem otthon, hanem egy kazánházban ébredek, mert valaki felgyújtotta a lakásunkat. Életünk színterét. Felégette, megsemmisítette a múltunkat. Én ettől teljesen kiakadtam, attól pedig még inkább, hogy Tata immár földönfutóként a kazánházban is ugyanazt a nyomorult keresztretjvényt akarta megfejteni, amivel már az előző nap is az idegeinkre ment. Mondtam

neki, hogy lépünk le innen, mert Apalajosnak már rég itt kéne lennie, és feltehetően azért nincs itt, mert történt vele valami. Éjjel, amikor megérkeztünk a kazánházhoz, azt mondta, hogy visszamegy megnézni, mi maradt a lakásunkból, aztán siet utánunk. De nem jött. Lehet, hogy útközben találkozott Deutsch apával, és összevesztek valamin. Előző nap is egyfolytában pöröltek.

Közvetlenül: amikor a Tiszt úr ezt a kitételt elolvasta, arra biztatott, hogy írjak részletesebben arról, min szoktak a felnőttek veszekedni. Ez nekem nem okozott nehézséget, mert eleget hallgattam őket.

Kedd

Apalajos szokás szerint előadta, hogy a régi időkben minden másképpen volt: *Azelőtt ért valamit a pénz* – ilyeneket mondott. Deutsch apa viszont úgy vélte, hogy soha nem volt azelőtt, vagy ha mégis, hát akkor is azelőtt volt jobb. *A világ ilyen* – jelentette ki –, *visszamenőleges hatállyal megszépül*. Deutsch apa filozofikus mondatokra volt képes az átmeneti alkoholemegvonás okozta kínjában. Ugyanis a reggeli vodkához – akárhogy szenvedett – tíz óra előtt nem nyúlt hozzá, így volt beállítva a napirendje.

Eközben a többiek, a család többi tagja – Dzsoki, Gyula, valamint Petya, aki én lennék – a reggeli cihelődéssel volt elfoglalva. Kázmér és Ármin bácsikámat azért nem említettem, mert bő tíz esztendeje odavesztek Reményfok városának utolsó bányarobbanásában. Öcsi nagybátyám pedig éjszaka a cimboráival üzletelt valahol a városban, s reggelig még nem ért haza. Nem így Gyula bácsikám, Apalajos másodszületett fia, a Reményfoki Bányász egykori focistája, ő ugyanis otthon volt, s azt kérdezte: *Hol a cipőm?* Válasz a kérdésre nem érkezett, mert Apalajos nehezményezte Deutsch apa megjegyzését a dolgok utólagos szebbé válásáról, ezért a maga kissé nyers modorában közölte: *Ebbe te ne ugass bele! Te itt egy senki, egy nulla vagy.*

Dzsoki bácsikám, Apalajos elsőszülöttje, szakképzett vájár, kalandor, kiugrott légiós, aktív őrző-védő szolgálati alkalmazott éppen a saját erőgépén gyúrt, és elérkezettnek látta az időt, hogy bekapcsolódjon a reggeli, elmefrissítő beszélgetésbe. *Dupla nulla* – jegyezte meg Deutsch apa társadalmi státusára utalva, és erősen nyögött a feje fölé húzott súly alatt.

Eközben Apalajos tovább szapult a Deutsch apát: *Jár a pofád és mérget fröcsögsz* – közölte. – *Miért nem tudsz már eltakarodni innen? A lányomat kitértad a házból, te meg itt maradtál a nyakamon.*

E mondat felkeltette az érdeklődésemet, mert új megvilágításba helyezte a családi história anyámra vonatkozó fejezetét. Lehet, hogy mégsem ő hagyott el engem és Deutsch apát, ahogy azt korábban tudtam? Ám Deutsch apa válasza minden kételyemet eloszlatta: *Kurva volt, de engem nem zavart. Azt tette, amihez értett. S ha jól tudom, maga üldözte el, pedig magának is adózott pénzben és természetben is.*

Kemény mondat – állapította meg a Tiszt úr –, *mit szóltak ehhez a többiek?*

Lehet, hogy mindezt csak én gondolom így – feleltem –, és csak most, utólag áll össze bennem a történet ilyen formában. Mindenesetre pillanatnyi csönd támadt, így még inkább fenyegető hangsúlyt kapott Gyula bácsikám kérdése: *Tata, bassza meg, nem látta a cipőmet?* Nem röhöghettem fel, nem voltam abban a helyzetben. Azt nem tudom, hogy a többiek mit gondoltak, de ők sem röhögtek. Tata pedig tökéletesen belefeledkezett a keresztretjvénybe, és inkább csak magának dűnnyögte: *Személyes krónika, de égitest és élőlény is egyben. A vége Ő.*

Azon a ködös, nyirkosan hideg adventi hajnalon a cipője után kutató Gyula nagybátyám Tata válla fölött belepillantott a rejtvényűtségbe, és közölte: *Nem Ő, hanem Ó a vége a dédapám megfejtetlen keresztretjvényosorának.*

Deutsch apa, talán hogy feledtesse az anyám és a nagyapám viszonyára utaló otromba megjegyzését, tréfálkozva megjegyezte: *Minden Ő, ha jó a vége.*

A szójátékkal azonban semmit nem ért el, mert Apalajos iszonyú halkán megkérdezte: *Mit mondtál a lányomról, te mocskok! Kimetszelek, ha nem fogod be a pofádat! Én szerettem a lányomat!*

Deutsch apa pedig ismét rosszul szólt: *Persze, hogy szerette, de a kelletnél is jobban.*

Megint csend lett, ám csak azért, hogy még erőteljesebben csattanjon fel Dzsoki nagybátyám hangja: *Kussoljatok már! Muszáj folyton a gyerek előtt? Nem lett volna muszáj folyton előttem, de ki törődött velem? Tata is megtette a maga észrevételét: *Senki nem tiszteli a kort, és senki sem tudja, mi az: személyes krónika, de égítest és élőlény is együtt. A vége Ó.**

A vége az lesz – okvetetlenkedett Deutsch apa –, hogy magát kigurítják ebből a házból. Ezekről vár tiszteletet – mutatott teátrális mozdulattal maga köré –, ezektől?

Az ezek legfőbbike, Apalajos ekkor kimért lett és módfelett modoros, mintha az esti tévésorozatban szerepelne: *Ezerszer mondtam már, Deutsch, hogy ne beszéljen így a Tatával.*

Deutsch apa persze rögtön megkérdezte, mi végre a magázás. *Bár – tette hozzá –, ha ez a művész iránti tisztelet jele, akkor rendben van.*

Még hogy művész – röhögött fel Dzsoki nagybátyám –, hallja ezt, fater? Amikor Jenő akotot rendelt tőle, rázta a farát, hogy giccset még pénzért sem, pedig az igazság az, hogy elitta az agyát, és nem tud már festeni, nőt különösen nem.

Művészi kvalitásai becsmérése hallatán Deutsch apa körbemutatott a lakáson, mely faltól falig, padlótól a mennyezetig valódi bányának tűnt. Festett tárnákkal, csillogó szénmezővel, s mindez Deutsch apa keze munkáját dicsérte. Nem győzte hangsúlyozni, hogy ő Domanovszky-tanítvány. Ám Dzsoki bácsikám is szeretett kekeckedni, és halkán megkérdezte: *No de kedves Deutsch, van itt nő?*

Igaz, ami igaz, nő valóban nem volt e műbányában, de hogyan is lehetett volna. A nagymamám meghalt, amikor anyámat, Arankát megszülte, és Aranka is rég lelépett innen. A fiúk pedig nem igyekeztek megnősülni. Éppen ezért rettentő igazságtalannak éreztem a megjegyzést. *Deutsch apát minden művészeti fórumon jegyzik –* jelentettem ki. Ez persze nem volt teljesen igaz, de Dzsoki bácsikámat még e kis füllentés ellenére sem sikerült meggyőzőnm. Ragaszkodott a véleményéhez, miszerint minden hülyeséget összehordanak a művész úrról, de a lényeg, hogy link piás, le nem írják.

Pontban tíz óra volt, és Deutsch apa, miként más napokon, kinyitotta a délelőtti szánt üveg vodkáját, s nem látszott különösebben elégedetlennel az életével.

Szerda

Utólag, kazánházi kölcsönpriccsemen tűnődve az élet dolgain, beláttam, igaz volt Dzsoki bácsikámnak, aki szerint a pia mindennek az oka. Az állandó védelem. Amikor már égett a házunk, Deutsch apa még akkor is csak azt hajtogatta, hogy ő ugyan el nem mozdul onnan, mert máshol épp olyan szar lenne. Mit bánja, ha porig ég a ház, nem kár érte, érte sem kár, ha pokolra kerül, mert már eddig is pokollá tettük az életét. Megjegyzése máskor szíven ütött volna, de akkor iszkoltam Apalajos után, aki már felnyitotta a pincébe vezető csapóajtót, a tűzvészből menekülés egyetlen lehetséges útját.

Egyébként a Tiszt úr erről azt mondta, hogy nem találják se a csapóajtót, se az alagút nyomát. Azt firtatta, miként lehetséges, hogy a pincén át távoztunk az épületből, de a kazánházba már az utcáról érkeztünk. Erre én addig egyáltalán nem is gondoltam. Csak az lehet a magyarázat, hogy a pánikszerű menekülés miatt nem emlékszem minden mozzanatra. A Tiszt úr azt mondta,

ezért jó, ha többször is papírra vetek mindent, mert így felidézhetek olyan dolgokat is, amikről már azt hiszem, hogy elfelejtettem őket. Azt ajánlotta, hogy a feljegyzéseimhez írjam oda, hogy amiről szólok, a nap melyik órájában történt. Megkérdeztem, hogy az eddigi feljegyzéseimet kiegészítem-e ezzel, de azt válaszolta, nem szükséges. Ha valamiért mégis fontos lenne, majd utólag meghatározzuk a történetek időpontját.

Kedd, kb. 10 óra

Dzsoki nagybátyám azon a ködös, nyirkosan hideg adventi napon kiváltképp a szíven viselte sorsom alakulását, mert a vodkájával foglalatосkodó Deutsch apára mutatva megjegyezte: *Feltölti magát a művész úr, csak így ne járj te is! Tanuld meg: az igazi művészet ebben a rohadt világban: életben maradni, és persze pénzt keresni. Mert ha pénzed van, mindened van. Egyszer a sok eszeddel készíthetnél nekem a számítógépeden egy tuti totókulcsot, akkor aztán belecsapnánk a jóba.*

Gyula nagybátyám, a Reményfoki Bányász kiérdemesült focistája azonban nem osztotta Dzsoki nagybátyám véleményét. *A totó hülyeség – mondta. – Adják-veszik a meccseket. Jobb a lottó. Ha van biztos szisztéma, egykettőre összekaparunk egy kis pénzt, aztán lelépünk innen! Viszünk téged is, Dzsokikám.*

Dzsoki nagybátyámat nem nyűgözte le a lehetőség. Megjegyzése földhözragadt szellemről árulkodott: *Rendben van, Gyulám, de hogy mégy el erről a lepratelepről? Cipőben vagy mezítláb?*

Gyula bácsikám elérte a célzást: *Rohadt légiós – horkant fel –, te raktad el a cipőmet!*

De hiszen már szögre akasztottad évekkal ezelőtt – évődött Dzsoki bácsikám. Deutsch apa azonban váratlanul véget vetett a cipőkeresésnek: Odakinn láttam az ajtókereten lógni. Gyenge vicc, beleesik az eső.

Téved, aki azt hiszi, hogy ezek után Gyula bátyám rohant a cipőért. Egy átlagos napon bizonyára így történt volna, ám ama végzetes napon, midőn népes családom romlása elkezdődött, Öcsi nagybátyám váratlan felbukkanása megakadályozta ebben. Öcsi – Apalajos ágán a legkisebb fiú – diadalmas kiáltással rúgta be a lakásajtót, és ordítva szólította a társaságot: *Nézzétek, mit hoztam! Hatalmas csomagot tolt maga előtt, egy újabb tétel árumintát – acélkéseket, étkészletet, mindenféle elektromos ketyerét – cipelt haza Jenő úrtól, bimbózó viszonteladói karrierjét építendő.*

Deutsch apa azonban Öcsinek is beszólt: *Na mi van, már te is lopsz? Mégsem Öcsi, hanem Dzsoki bácsikám ugrott a megjegyzésre. Kit nevezel tolvajnak, te mocsok? – kérdezte, és ismét felizzott köztük a korábban kirobbant s lassan már kihunyini látszó vita. Ennek lényege az volt, hogy Deutsch apa szerint Dzsokinak kár volt hazajönnie a légióból, mert itthon előbb-utóbb sirtre kerül a sötét ügyei miatt.*

Miféle ügyek? – kapta fel a fejét Apalajos.

Sötétek – erősítette meg Deutsch apa –, minden szart idehord ő is.

Természetbeni juttatás, amit összeszedek – mondta Dzsoki –, cserébe azért, hogy megvédjük a kereskedőket. Őrzök-védek, mint a Légióban. Most Jenő úr légiósa vagyok.

Ezt a nevet már hallottam – állapította meg Apalajos. – Lehet, hogy ott lenn, az alsó tárnában lakó nagyon szomorú fiatalembertől.

Szerda, 9 és 10 között

A nagyon szomorú fiatalember közölte, nemcsak azért nem maradhatunk nála, mert IDEGENEKNEK TILOS A BEMENET!, sokkal inkább azért, mert zavarjuk a munkájában. Az építészet megfagyott zene, és én kiolvasztom azt – állította.

Kottázza a bűgást, a kazán keltette falrezgéseket – mondta róla Apalajos, amikor Tatát és engem bekvártélyozott a fűtőházi öltözőbe. Akkor nekem is

derengeni kezdett valami: hiszen bennünket is *kiolvasztott* valaki a lakásunkból. Meglehet, hogy éppen ez a nagyon szomorú fiatalember, elég őrülnék tűnt hozzá. Igaz, az örületből Apalajosnak is kijutott. Időről időre alászállt a bányának megfestett lakásból az alant húzódó régi katakombába, bányavágatokba – szemet kutatott. Mániája volt, hogy van még kitermelhető szén Reményfok alatt. Deutsch apa pedig rendre felhívta Apalajos figyelmét arra, hogy a szénnek már bealkonyult, de mondandóját tegnap – Öcsi csomagjára célozva – azzal egészítette ki, hogy úgy látja, megérkeztek a városba a bennszülötteknek szánt üvegyöngyszállítmányok is.

Kedd, 10 óra 30 perc

És az üvegyönggyel együtt, ahogy az lenni szokott, megérkezett a tüzes víz is – vette vissza a szót és a vodkásüveget Deutsch apától Dzsoki bácsikám. – Mellesleg – jegyezete meg –, lesz itt olyan szénkorszak, hogy nem győzzük csillébe lapátolni a bankót.

A biztató jóvendölés Tatát is szóra bírta: *Hátha mégis úgy lehetne.* Szavajárása volt a veretes mondat, még a bányászszínikör *Bánk bán*-előadásaiból, amelyekben Simon bánként sokat ismételt refrénje volt.

Úgy lesz – erősítette meg Dzsoki –, Jenő úr ma vagy holnap eljön hozzánk, és ismerteti a részleteket.

Abban a pillanatban, akárcsak egy színdarabban, váratlanul megszólalt a bejárati csengő. Dzsoki bácsikám rohant ajtót nyitni, hogy lám, a főnök máris itt van, de ebben tévedett: kies hajlékunkba egy nő libbent be. Olyan nő, amilyenhez foghatót még sohasem láttam. Hófehér bundát viselt, szőke haja ragyogott, és Gyula nagybátyám eső áztatta cipőjét tartotta a kezében.

Kedd, 10 óra 32 perc

Nem éppen bányarém – csettintett a szőke nő láttán elismerően Deutsch apa.

Gyula nagybátyám tétován a cipők után nyúlt, de a jelenés hagyta azokat a földre koppanni. *Két éve már, hogy szögge akasztottam – rebegte a megbűvölt focista. De a nő nem törődött vele. Weisz Piroska vagyok – mondta –, a nyerteshez hivatalból kézbesítve. Bamba képet vághattunk, mert megkérdezte: Van itt valaki, aki rejtvényt fejt?*

A Tata – mondta Deutsch apa –, a vége A. Az öregúr a tolószékben.

Tata úr nyeresége vagyok – közölte Weisz Piroska. – Egy hétig élvezheti velem és általam a Jenő és társa hostessügynökség szolgáltatásait. Kalauza leszek a városban, megszervezem a programját, elkísérem vacsorameghívásokra, velem reprezentálhat a partikon.

És mindez mibe kerül? – kérdezte Apalajos.

A nyereség természetesen ingyenes – így Piroska –, egyébként naponta 75 ezer forint volna.

Nem lehetne pénzre váltani, esetleg vodkára? – kérdezte Deutsch apa.

Teát, kávét főzhetek, értek a koktélkeveréshez, s ha egy méltányos összegben megegyezünk, gyógymasszázst is adhatok, de nem hiszem, hogy erre itt sor kerülne – hangzott a válasz.

Tata reménykedve felsóhajtott: Hátha mégis úgy lehetne.

Lassan a többiek is ocsúdni kezdtek a Weisz Piroska okozta sokkból, és Dzsoki bácsikám nem minden célzatosság nélkül megkérdezte: *Szóval csak úgy kisorsolták, de akkor, ugye, annak járna, aki a rejtvényt hozta, tehát nekem.*

De én segítettem Tatának a rejtvényfejtésben – ellenkezett Gyula nagybátyám. Öcsi is beszállt a licitbe: Ha nem adom postára a megfejtést, akkor biztosan nem lenne itt Piroska.

Legyen a hölgy cserealap – javasolta Deutsch apa –, annak jár, akinek a többiek tartoznak ezzel-azzal.

Ostobaság – mondta Apalajos.– Ez egy ostoba reklámfogás. Petya, kis unokám, alászállok. Hozd ide a térképet, ma új vágatot nyitok.

S valóban úgy is tett, felemelte a konyhapadlóba simuló csapóajtót, és aláereszkedett föld alatti birodalmába, a házunk alól induló tárnába. Talán ha akkor Apalajos nem vonul el, másként alakul az események menete.

Kedd, 11 tájt, de még ebéd előtt

Mielőtt hajba kapnának, hogy kié vagyok, tisztázzunk valamit! – mondta Weisz Piroska. – Egy hétig tart a megbízatásom, ez idő alatt nekem mindegy, hogy Tatanak dolgozom, vagy ennek a szótlan számítógép-szakértőnek.

Ez utóbbi megjegyzésével rám célzott, mert látta, hogy mióta belépett a szobába, egyfolytában a komputeremen bütykölök. Zavaromban valami olyasmit makogtam, hogy a magam részéről szívesen lemondok Piroskáról Deutsch apa javára. Kedves, de szószátyár őszöm(?) ezt sem hagyta kommentár nélkül: *Hiába, nem csak apa, Petya is csak egy van. De nem hiszem, hogy sikerülne a hölgy kegyét elnyernem. Mindazonáltal az érte indított versengés előtt tisztázni kell, hogy ki és miként szerezhethet a végelszámolásnál összesíthető pontokat.*

Mit hasonlítanánk össze? – kérdezte Dzsoki. – Az iskolai végzettséget?

A nyelvkészséget – javasolta Gyula bácsikám, és meglehetősen obszcén módon mutatta, mire gondol.

Szóval évődtek a bácsikáim, és tették a szépet a vendégünknek. Dzsoki bácsikám pedig az általam már unalomig ismert légiós kalandjait kezdte elősorolni, ezeket meglehetősen pontosan tudom idézni, de inkább eltekintenek tőle.

Szerda, 10 óra 30 tájt

A Tiszt úr azt mondta, hogy semmitől ne tekintsek el, ne szorítkozzam csak a lényegre, mert idő van, papír van, ő is ráér. Azt kérdezte még, hogy valóban olyan fiatal volt-e az a szőke nő, vagyis Weisz Piroska, mint amilyennek leírom, mert neki erről más információi vannak. De szerintem húsz évnél egy nappal se lehetett idősebb, és olyan jól nézett ki, hogy rajtam kívül mindenki csapta neki a szelet, még Tata is. Dzsoki bácsikám pedig légiós kalandjai felémlegetésétől remélte, hogy ugyanúgy révbe érhet, mint amikor egykoron Amerikába érkezett a Partizán nevű jugoszláv tankhajó fedélzetén.

Kedd, 11 óra 5 perc, Dzsoki belevág

Tudja, Piroska, két évet lehúztam Guyanában, Castelnau-daryben. Amikor elegendem lett, lesétáltam az erődből a kikötőbe, és potyautasként behajóztam a Partizán nevű jugoszláv tankhajóra. Pár nap múlva egy All Star feliratú melegítőben, hatvan centtel a zsebemben szálltam partra Baltimore-ban.

És persze meghódította Amerikát – mondta csipetnyi gúnnal a hangjában Piroska. Dzsoki bácsikám picikét megsértődött: Naná, hogy meghódítottam. A lábaimnál hevert egy fehérmájú, ötvenévesforma alkoholista konyhalány képében. De magát olyannak nézem, aki nem kíváncsi a részletekre. Igenis meghódítottam Amerikát. Ékszerboltot nyitottam New Yorkban.

Pajszerral – kottyantott közbe Deutsch apa. Dzsoki bácsikám szolid anyázással letudta a piszkálódást, és rendületlenül folytatta históriáját.

Az ékszerbiznisz előtt rövid ideig a futballkirály Jimmy Mersichnél is dolgoztam mint esztergályos. Mersichet azért hívták futballkirálynak, mert csak akkor adott munkát, ha fociztál a New York-i Fradi nevű amatőr focicsapatban. Hát én életemben sok szart láttam, de ez mindent felülmúlt.

De mi köze ennek az ékszerbolthoz? – kérdezte Deutsch apa.

Ahhoz semmi – mondta Dzsoki nagybátyám –, az más történet.

És biztos azután kezdődött, hogy a New York-i Fradinál szögge akasztotta a cipőjét – állapította meg Weisz Piroska. Ám Dzsoki nagybátyám nem volt hu-

moránál: *Felejtsten el, kisasszony! Engem a rossz dumájával nem vesz meg. Ha dugni akar, lehet róla szó, de minden fakszni nélkül.*

Piroska nem sértődött meg. *Félreértik a helyzetet, fiúk – mondta. – Ez teljesen szexmentes munka. Egy hét együttlét. Csináljuk úgy, hogy kellemes legyen, de ha nem, hát nem. Aki viszont hozzám nyúl, az megnézheti magát, olyat kap tőlem.*

Ugye, hogy szükség lesz a késeimre – mondta Öcsi bácsikám.

Gyula bácsikám viszont Deutsch apát szidta: *Ez miattad van. Folyton piszkálsz az embereket.*

Ilyen a természetem – tárta szét a karját Deutsch apa. – Más lenne a helyzet, ha nem szüntetik meg az epebegyűjtő hivatalokat, akkor nem tennék epés megjegyzéseket. A khmer kultúrának ez az intézménye biztosította a társadalmi békét, az emberek közti jó viszonyt. Az epebegyűjtő hivatal szakemberei apró metszéseket ejtettek felebarátaik jobb oldalán, s az így képzett lyukon át rizszalmával leszívták az epét, amit a hivatal szabvány kórkorsójába köptek. Ebből ajzószer készült szerelmi és hadi célzattal.

Mi a fronton rumot kaptunk roham előtt – jegyezte meg Tata. Dzsoki bácsikám ehhez hozzátette, hogy rumért nem kell olyan messzire menni, mert biztos benne, hogy a művész úrnak is van spájzolt készlete. Deutsch apa nem tagadta, de elárulta, hogy Dzsoki bácsikám sem panaszkodhat a raktárkészletére, mert van ott minden: kávé, cigi, tört arany.

Na és, ha van – mondta Dzsoki bácsikám. – Kinek mi köze hozzá? Adósságtörlesztésként kapom. Nem ragaszkodom a pénzhez. A jelmondatom: Rugalmasság az elszámolásban!

Meg a leszámolásban – tromfolt Deutsch apa. – A nyakam rá, hogy ezt a nő is Jenő úr küldte, a maffiózó főnököd.

Anyádnak főnöke – tiltakozott érthetetlen módon a gyanúsítás ellen Dzsoki bácsikám.

Piroska, aki Weisz – mutatkozott be a nyerevényünk –, és a feltételezés alaptalan. Engem az Élet szerkesztősége küldött.

Kedd, 11 óra 10 perc, Dzsoki folytatja

Piroska, ha magát az Élet szerkesztősége küldte, akkor azt is tudnia kell, hogy az Élet százszázalékos Jenő-érdekeltség – jegyezte meg Dzsoki bácsikám –, már pedig ő nem szórja a pénzt. Mondja csak, nem tartozik maga Jenőnek?

Neki nem, hanem a főnökömnek igen – felelt Piroska. – Ő egyébként a férjem öccse, vagyis a sógorom. Szívesen elszakadnék tőle is, az Élettől is – folytatta –, de nem megy, zálogban vagyok nála.

És ki tette zálogba? – kérdezte Deutsch apa.

A férjem – mondta Piroska –, mert elvitte az öccse motorra gyűjtött pénzét, és nem tudta megadni. De nem is nagyon akarta. Engem rábízott az öccsére, ő meg lelépett.

Miért nem ment utána? – kérdezett tovább Deutsch apa.

Nem hívott, hát maradtam.

A férje öccse marasztalta?

Marasztalt.

Mit mondott?

Hogy most én vagyok az ő motorja, az adósság fejében.

És túráztatja?

Mit csinál?

Berregteti magát?

Nem berregtet.

Én berregtetném.

Aztán miért tenné?

Mert jó fogás eshet magán. Megyünk egy kört? – kérdezte végezetül Piroskától Deutsch apa, ám a nyereménylány helyett Tata válaszolt:

Sehova nem megy, az én nyereményem! Jöjjön ide, kislány, úgy szeretném megszagolni. A szag a dolgok lényege, na meg a kéz. Mutassa a kezét!

Piroska, aki Weisz, Tata tolószékéhez lépett, és odanyújtotta a kezét.

Szép hosszú ujjai vannak – állapította meg a dédapám, dinasztiánk alapítója. – Régebben szerettem az ilyen kezeket. Én sosem a lányok seggét néztem meg, ha akartam tőlük valamit, hanem a tenyerüket. Elképzelve, hogy milyen érzés lenne, ha megfognák – tudja, hogy mire gondolok, ugye?

Jobb lesz, ha vigyáz Tatával – szólalt meg Öcsi bácsikám. – A kisujját nyújtja, és egyszerre mindent akar.

Nem nyújtottam én semmit – mondta Piroska –, csak megsajnáltam.

A szájalom rossz tanácsadó – jegyezte meg Öcsi bácsikám –, azzal semmi-re nem megy az életben. Terv kell, meg egy kis kezdőtőke, abból kijöhet valami. Nézze, ma hoztam ezt a biomodulátort. Lényegében egy magnó. Felteszi a fejhallgatót, lehunyja a szemét, ellazul, s amikor tényleg ellazul, a magnó bekapcsol, maga pedig pihen. Fél óra alatt nyolc órát. Ha ebből a szerkezetből eladok százat, továbbléphetek, aztán ha lesz pénzem, bérelhetem magát, s ha beválik mint munkaerő, akkor beveszem az üzletbe. Addig is használja nyugodtan a készüléket, pihentet, ebben a családban szüksége lesz rá.

Mutassa, hogy működik – adta meg magát Piroska.

Dőljön ide a kanapéra – mondta Öcsi bácsikám. – A hallgatót a földre tesszük, és bekapcsoljuk a készüléket. Mit hall?

Hogy helyezkedjem el kényelmesen, olyan helyen, ahol legalább fél óráig nem zavar senki.

Úgy van – mondta Öcsi bácsikám. – Lazítsa meg a ruháját, és feküdjön le, mert a fekvő helyzet elősegíti a képzelet szabad szárnyalását.

Hanyatt vagy hasra? – kérdezte Weisz Piroska.

Magára bízom – felelte Öcsi bácsikám. – Kihangosítom a magnót, hogy segíthessek. Lélegezzen mélyen és lassan. Mutatom a ritmusát. Minden egyes levegővétellel jobban ellazulunk – duruzsolta. – Mélyen, mélyebben. Most jó, érzi, hogy jó. Ernyed, elernyed. Zuhan alá, mint a Nap. Ez a tenger, mély, simogatóan hűs. Így jó, hagyja magát vezetni, és most útnak indulunk a belső világunkba, ahol minden lehetséges, ahol minden megtörténhet, nincsenek korlátok, s egyszerre kinn találjuk magunkat a szabadban.

Ám akkor megint megszólalt Deutsch apa, Öcsi nagybátyám hanghordozását utánozva: A fák közül előlép egy méltóságteljes alak. Öreg, de egyben hatalmas, és árad belőle a bölcsesség. Ő a bölcs személy, a benned lakó belső gyógyító, aki feltétel nélkül elfogad téged. Azt mondja, elnehezedik a bal lábad, most a jobb is. A bal karod szinte belesüpped Öcsibe, a jobb karod szintén.

Minek dumálsz bele, mondd! – mordult rá Öcsi bácsikám.

Csak azt ismétlem, amit már oly sokszor hallottam tőled az árubemutatódon – felelt Deutsch apa.

Ez tényleg igaz? – kérdezte nyereményhoszteszünk. Öcsi nagybátyám magyarázkodni próbált, hogy csak részben, de Piroska, aki Weisz, kijelentette, hogy akkor őt a relaxációs módszer egyáltalán nem érdekli. Öcsi nagybátyám sajnálkozott, ennek ellenére arra kérte Piroskát, hogy vegyen részt az esti termékbemutatóján, a bányászklubban tartják, remek nyereményekkel, ingyen vacsorával, de most mennie kell, s valóban elsielt.

Szerda, délután kettőkor

A Tiszt úr azt mondta, hogy ezt a fejezetet túlságosan elnagyoltam, mert nem derül ki, hogy mikor történt, ki mit csinált. Azt mondta, nem hiszi, hogy amiket leírok, ilyen szép egymásután következtek volna. Ebben igaza van a Tiszt úr-

nak, mert közben megebédeltünk, a szociális konyháról én hoztam el az ebédünket, a Tatáét, Apalajosét, Deutsch apáét és az enyémet. Nekünk ez járt. Apalajos azt mondta, hogy ilyen szempontból Reményfok még valóságos Eldorádó, mert faluhelyen akár fel is fordulhatnánk, ott senki nem törődne velünk. Szerintem máshol sem lenne különösebb bajunk, de ez a kérdés egyelőre nem aktuális, mert Tata egész biztos, nem megy sehova, s ha Apalajos nem jön értünk a kazánházba, akkor feltehetően öregotthonba kerül, én meg nevelőotthonba. Ez utóbbi lehetőség egyébként már korábban is szóba jött, általában akkor, amikor Apalajos és Deutsch apa valamiért különösen marták egymást. Kedden, azaz tegnap egy ideig úgy tűnt, hogy változhatnak a dolgaink. Weisz Piroska és Deutsch apa kezdték jól megérteni egymást.

Kedd, délután két óra után

Amikor Öcsi bácsikám felsült Piroskánál, és kilépett a házból, Deutsch apa azt mondta:

Na végre, ebbe a halandzsába megfájdult a fejem. Végem van, ha nem ihatok egy kortyot. Velem tart, Piroska?

Mióta itt vagyok, egyfolytában iszik – jegyezte meg Piroska.

Ebben téved – felelte Deutsch apa –, mert az imént egy pillanatra ledőltem, és csak a magnó hangjára ébredtem fel. Amúgy pedig inni kell, és kész. Kér egy kupicával?

Nemes lélek, csak reszket a keze. Hiszen lelocsolja magát! Ilyen kézzel nem lehet festeni! – állapította meg Piroska.

Attól tartok, hogy komoly, sorsfordító beszélgetés vár ránk – mondta némi cinizmussal Deutsch apa.

Nem most kezdődött – jegyezte meg Weisz Piroska –, hanem jóval előbb, amikor megjegyezte, hogy berregtetne engem.

Csak járt a szám. Úgy tűnik, nem csak a kezem reszket.

Mi még? – érdeklődött Piroska, aki Weisz.

Itt benn a szív a félsztől – mondta Deutsch apa. – Félelem a nőktől, a velük való foglalatosságtól. Nagypám, a Monarchia kiváló postatisztviselője pompás delnőt vett feleségül. Minden vasárnap elegánsan, méltóságteljesen vonultak végig a szabadkai korzón, mígnem az egyik séta során látja a nagypám, hogy éppen rablók fosztogatják a főpostát. Hivatali elkötelezettségtől vezérelve, és persze bátorságát bizonyítandó nagyanyámnak, azonnal a postahivatal ablakában termett, mire a rablók bentről lelőtték. Széttárt karokkal hanyatt zuhant a porba, éppen aranyfürtös kislánya és pompás asszonya lábai elé. A kalapja maradt meg, mert azt, mielőtt a rablók ellen vonult volna, a nagyanyámra bízta.

De nemcsak a nagypám, hanem apám vesztét is nők okozták. Snájdig ember volt, Pesten a Sanghaj mulató táncosai sokáig siratták. Még '44-ben is feltalálta magát. Munkaszolgálatos zsidóként a saját utcánkban szolgált egy buja kerepleánynak köszönhetően, aki még arra is ügyelt, hogy ne fáradjon el éjszakára. Atyám azonban félrelépett, így a sértett női önérzet egyenest Mauthausenbe deportáltatta.

Apám engem nagyanyámra hagyott, aki lánykori barátnéja révén egy zárdába menekített, ahol is nyilas razzia idején Márta nővér szoknyája alá bújtam. Hat éves lehettem, ő meg tán tizenhét. Jó szaga volt.

Orrotomán, akárcsak az öregúr – jegyezte meg Weisz Piroska.

Megszaglászta? – kérdezte Deutsch apa. Majd a választ meg sem várva közölte: – Én is megtenném.

Inkább csak meséljen – csitította Piroska a felgerjedő Deutsch apát. – Nem hiszem, hogy valaha is bányász lett volna.

Amikor még voltam valaki – mesélte Deutsch apa –, sok főiskolás járt hozzám Pesten, mint afféle hírességhez, köztük volt Apalajos lánya, Aranka is.

Szabad volt, tudott szeretni, s mivel már akkor sem volt soha pénzem, itt meg kellett a nő a háznál, ideköltöztünk. Aztán Aranka elunta a vodkát, és elment egy erre turnézó cirkusszal Kanadába. Később kérte volna a gyerekeit, de Apalajossal úgy döntöttünk, kurvához nem adjuk.

Miért lenne kurva? – vetette közbe Piroska.

Elment, nem? Akkor meg kurva.

Van róla képe?

Nincs.

Engem lefestene? – folytatta a kérdések sorát Weisz Piroska.

Nem festek, csak szemet.

És jó így?

Minden szar, semmi se jó – összegezte világlátása lényegét Deutsch apa.

A lábam azért jó, ugye? – próbált rést ütni Deutsch apa nihilizmusán Piroska.

Az tényleg jó – egyezett bele Deutsch apa –, ráadásul kettő van belőle.

Annyi, amennyi – mondta Piroska.

Nem mondtam, hogy a kevesebb több volna – évődött Deutsch apa. S nekem, a kívülállónak úgy tűnt, románc szövődik a szénmezőkön. Piroska is valami hasonlót érezhetett, mert magabiztosan kijelentette:

Szerintem rá tudnám venni, hogy újra fessen.

Hogy csinálná? – kérdezte Deutsch apa.

Majd megmutatom – mondta Piroska –, de nem itt, mindenki előtt.

Hátha mégis úgy lehetne – sóhajtott Tata, ám hiába. Erőteljes kopogás után benyomult a házba Dzsoki bácsikám még a reggeli órákban beharangozott vendége, Jenő úr, az Élet főrézsvényese.

Szerda, délután 5-kor

Tegnap, kedden, azon a ködösen nyirkos vagy inkább nyirkosan ködös adventi napon, amikor családunk romlása elkezdődött, Jenő úr két kigyúrt, kopasz, fülhallgatós, foncsorozott szemüvegű, rágógumizó alakkal érkezett, s azt mondta:

Valóban fantasztikus helyszín, inspirálja a teremtő elmét, igazi bánya!

Deutsch dízajn – nyugtázta a dicséretet Deutsch apa –, stabil főték, karcsú dúcolatok, szép kilátás a frontfejtésre. Mindez sújtólégmentes kivitelezésben.

Az alkalmi tárlatvezetést klozetöblítés hangja zavarta meg Dzsoki nagybátyám jóvoltából, aki megneszelve, hogy fontos vendég érkezett, sietve a tetek mezejére lépett.

Jó reggelt, főnök – nyalintotta bársonyos nyelvvel –, mit szólsz hozzá, komplett bánya, igaz?

Jenő úr, az Élet főrézsvényese elégedett volt a látottakkal, s megjegyezte:

Akár már holnap termelhetünk.

Időközben Apalajos is a felszínre küzdötte magát, s diadalittasan mondta:

A Dreiszinger-pincében kuznyecki szén van, és mutatóban még egy kis reményfoki brikett is! Miután észrevette a kopasz, napszemüveges fiatalemberket, akik már felvették a rögtön lövünk pózt, megkérdezte:

Ezek meg mit parádéznek itt?

A főnökre vigyáznak, testőrök, mint én – magyarázta Dzsoki bácsikám. – Egyébként műgyűjtő – tette hozzá Jenő úrra utalva –, meg akarja venni a bányát.

Megnyitnám, uraim – helyesbítette az elhangzottakat Jenő úr –, óriási különbség. A talpuk alatt egykor értékes széntelep rejtőzött – mondta –, ami most már kevésbé értékes és kevésbé óriási, de még mindig lehet kezdeni vele valamit. Feltéve, ha ad hozzá az állam némi támogatást. S miért ne adna az állam? Hiszen bánya van, bányász van, mind munkanélküli. Ha dolgozhatnának, legalább nem ingyen kapnák a segélyt.

De ki akar idejönni bányásznak? – kérdezte Deutsch apa. – Senki – válaszolt rögtön a kérdésére.

Hát persze, hogy senki – ragyogott föl Jenő úr szeme. – Az a megoldás, hogy termelési jelentésekkel lássuk el központot. Adatokkal, kimutatásokkal, s aztán tartjuk a markunkat a támogatásért, mert ugye a bányász veszélyes, támogatás nélkül nem tud működni, s ha befuccsol, akkor megint nem lesz kenyér a bányászok kezében. Sok-sok bányászt veszünk fel papíron, ehhez kell az ifjú számítógép-virtuózt megnyerni az ügynek.

Na és az ellenőrzés? – vetettem közbe. – Csak ellenőrzi valaki, hogy mi folyik itt.

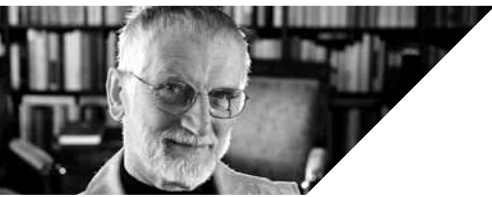
Az ellenőrt rám lehet bízni – közölte Jenő úr. – Bánya van, csak körül kell nézni. Még filmre is vesszük, hadd lássák a központban, hogy milyen remek bányát nyitottunk.

Végképp szerda

Így esett, hogy azon a ködös, nyirkosan hideg adventi napon az Élet főrézsvényese átvette az irányítást a családom felett. Apalajosból bányamester lett, a bácsikám, Dzsoki, Gyula és Öcsi termelésirányítónak léptek elő. Deutsch apa a tervosztályt kapta, én műszakvezető mérnöki állást nyertem, még Tata is pozícióba került, telephelyőrként. A szerződés szerint az aláírás napján járt az első havi pénzünk, és Jenő úr állta a szavát, úgyhogy semmi akadálya nem volt az ünneplésnek. A verekedés akkor tört ki, amikor Weisz Piroska felsikoltott, hogy valaki megfogta a seggét. Aztán valamelyik bácsikám azt kiabálta, hogy berobbant a tárna, a Deutsch apa tárnája, és részegen röhögött. Akkor már lobogva égett a házunk, és sietve szálltunk alá Apalajossal és Tatával a pincébe. Úgy volt, hogy akik még a házban maradtak, azok is jönnek utánunk, de egyelőre nem jöttek.

Ketten maradtunk a kazánház öltözőjében Tatával, aki hajnal óta zörgette az újságját, s amikor megkérdezte, hogy tudja-e valaki, mi lehet az: *személyes krónika, de égitest és élőlény is egyben, a vége Ó*, akkorra én már rég tudtam, hogy a megfejtés: *napló*, de nem mondtam meg, hogy egy darabig még azt hissem: kezdődik a nap, ugyanúgy, ahogy máskor. Mert én alapvetően jóérzésű fiú vagyok, beláthatná ezt a Tiszt úr is, s akkor nem gondolná, hogy én gyújtottam fel a lakásunkat. Csak tudnám, miért nem a fűtőt faggatja, akinek egészen biztos, hogy nincs ki a négy kereke. Ilyet mondani, hogy az épület megfagyott zene! És ő azon dolgozik, hogy kiolvassza azt.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

SZIGETHY GÁBOR

Lapszemle XXII.

Próbálom őszintén, elmélyülten átélni a számomra izgalmas, múltba röpítő álom-szerepet: 2019. március 13-án azt képzelem, hogy újságolvasó pesti kispolgár vagyok 1919. március 13-án.

A sokszínű, jól értesült, olvasmányos Az Új Szó mai számát böngészem. Az újság, a napilap ez idő tájt az egyetlen valóban friss hírforrás: azokból tudhatom meg, hogy mi történt, mi történik körülöttünk a politikazugos kis- és nagyvilágban.

Vezércikk: *Letartóztatják a Szegedi Kommunistákat*. Alcím: *Megkezdődik a Rendcsinálás Munkája*.

Na, végre! Itt volt az ideje!

Rendszerető, békés mindennapjaimhoz ragaszkodó pesti kispolgár vagyok, örülök a jó hírnek. Ma még Szegeden két-három ezer fegyveres bolsevik basáskodik, de hála Istennek, Neuberger Frigyes városparancsnok este hét órakor bezáratta a kávéházakat, vendéglőket, kilenc óra után kijárási tilalmat rendelt el. Az utcán éjjel-nappal katonák járőröznek, itt-ott néha lövések dördülnek, de: *Letartóztatják a kommunistákat!* Van remény!

Az újság szerint Ausztria semleges lesz, Bécs nemzetközi, a német kormány nem fizet a sztrájkolóknak, a kormánycsapatok megindították az ellentámadást a Lichtenbergben körülrárt *Spartacusok* ellen... Nem tudom, csak sejtem, hogy mifélek-kifélek lehetnek azok a *Spartacusok*; biztos, hogy rendbontók, kommunisták, lázadók, akik fegyverrel támadnak mindenkire.

Jó tudni: már bekerítette őket a kormány hadserege.

Harmadik oldal: *Apponyi Albert nyilatkozik Az Új Szónak a politikai helyzetről*.

A gróf közismerten bölcs ember, sokat tapasztalt politikus. Visszavonult a parlamenti viharos hadszíntérről könyvtárszobája csendjébe, és hangsúlyozza, hogy „sok tekintetben merev álláspontot foglalok el a kormány politikájával szemben”, de talán éppen ezért érdemes és fontos figyelni megfontolt, jövőbe látó véleményére. Gróf Apponyi Albert 1919. március 13-án határozottan és egyértelműen fogalmaz: „Egész biztosra veszem, hogy *Magyarország integritását sikerülni fog megóvni*, mert ha az antant, amiben nem kételkedem, ideális elveit érvényre juttatja, ezt másképp

el nem érheti, mint hogy Magyarországot régi határai között hagyja...”

Békeszerető, magyar érzelmű, rendkedvelő pesti kispolgár vagyok, 1919. március 13-án kedvenc napilapomat lapozgatom. Szeretem az ebben az évben született Az Új Szóban közreadott írásokat, politikai tudósításokat, tárcákat, pletykákat, színházi híreket. A mai számban a megkopott szépségű Küry Klára panaszkodik: *Elüldöztek a színpadról!* Már öt éve történt, és most fogadkozik, hogy nemes bosszút áll: „Szorgalmasan képezem magam a zongorán. Lehet, hogy mint *zongoraművész* nemsokára be is mutakozom a közönségnek.”

Komolyabb hír: a hajdan bájos, okos dalos pacsirta egy alezredeshez készül férjhez menni.

Az igazi örömhír: „A »FTC« Bécsben. Ha az útlevel megszerzése iránti lépések, melyek már folyamatban vannak, sikerrel járnak, úgy a FTC e hó 25-én Bécsbe utazik a Rapid bajnoksapatával mérkőzni. Ez lenne a forradalom kitörése óta az első nemzetközi football-match.”

Istenem! Nemsokára béke lesz, igazi béke! A lázadó, lövöldöző kommunistákat Szegeden le tartóztatják, megkezdődik a rendcsinálás munkája, Apponyi Albert szerint Magyarország *integritását*, hazánk ezeréves határait megváltoztatni a nagyhatalmaknak nem áll érdekében, és tíz nap múlva Bécsbe utaznak a magyar futballisták.

1919. március 13-án nyugodtan hajthatom álomra fejemet.

Tizenkét nappal később, március 25-én – az Az Est mai számát tanulmányozom – nem tudom, mire gondoljak, csak kétségbeesetten kapkodom a fejemet.

Kun Béla, a külügyi népbiztos lelkesülten szónokol az Országház lépcsőjén: „Akik most átvették a hatalmat, csak úgy tudják megvalósítani céljait, ha a *diktatúra legszigorúbb eszközeivel* viszik előre a proletariátus ügyét.”

Ki érti ezt? Nincs két hete, hogy a magyar államhatalmi szervek le tartóztatják a felforgató, hazaáruló, lövöldöző kommunista vezéreket, most meg Kun Béla és társai kísérelték a börtönből, és ők lettek az urak. *Proletárdiktatúra* van: nincs miniszterelnökség, csak kormányzótanács, miniszterek

helyett népbiztosok dirigálnak, akiket senki nem válsztott meg, és akik nem titkolják, hangosan hirdetik, hogy kizárólag rendeletekkel fognak kormányozni. A rendőrséget feloszlatták, *egységes vörös népőrséget* állítottak fel, összeolvasztva, beolvasztva a *vörös forradalmi hadseregbe*. A Károlyi-kormány hadügyminisztere ősszel – *Nem akarok katonát látni!* – szélnek eresztette a magyar hadsereget, most meg minden katonát azonnal szolgálatra köteleznek.

Napilap, Az Est, vezércikk: *Rendelet az üzletek bezárásáról*. Ha jól értem: a proletárdiktatúra azt jelenti, hogy a hatalom urai, a felfegyverzett kommunisták saját belátásuk szerint mindenkitől mindent elvehetnek. „Mindazok, akik ezen rendelkezést megszegik és árukat vagy anyagokat a szocializáló népbiztosság engedélye nélkül üzleteikből elvisznek, kiadnak vagy elrejtenek, forradalmi törvényszék elé állíttatnak és halállal büntetnek.”

Rémülten lapozok; ötödik oldal: *Az államrendőrség feloszlott*. Levegőért kapkodok, olvasom a vörös népőrség semmiből felbukkant nagy hatalmú szövívőjének földbedöngölően egyértelmű nyilatkozatát: „Aki az üzletéből árut ki akar csempészni és akit tetten érünk, azt ezentúl minden bürokratikus intézkedés mellőzésével *egyszerűen elvisszük a forradalmi törvényszékhez, ott falhoz állítják és agyonlövik*.” Egyértelmű, egyenes beszéd: aki nem fogad szót, aki nem engedelmeskedik, aki nem teljesíti a kommunisták parancsait, azt minden bürokratikus intézkedés mellőzésével falhoz állítják és agyonlövik. A forradalmi törvényszék bírái tudják, mi a dolguk: „Kimondotta a Kormányzótanács, hogy laikus bírából álló *forradalmi törvényszéket* nevez ki...”

Úristen! Mi fán terem a *laikus bíró*? Tanulatlan, öntudatosan ostoba, mindenre kaphatóan megbízható elvtársak fognak ezentúl emberek sorsáról, vagyonáról, életéről ítélni? A nyolcadik oldalon olvasom: megszűnik az ügyvédi kamara, a proletárdiktatúrában arra nincs szükség, mert ötszáz *proletár ügyvéd* így döntött. 1919. március 25-én józan, riadt, újságolvasó pesti kispolgárként képtelen vagyok értelmezni az értelmetlen kifejezést: *proletár ügyvéd*? Ha ügyvéd, akkor egyetemet végzett, tanult ember, tehát nem proletár. Ha proletár, akkor aligha jártas a jog szövevényes paragrafusainak labirintusában, tehát nem ügyvéd. *Proletár ügyvéd*: az új államhatalom törött gerincű lakája, elvakult, hithű, korlátolt kommunista, aki magyarul sem tud: „A nagy és szent jelszó: Világ proletárjai egyesüljete!”, a közvetlen megvalósulás kapuja előtt áll.” Hogy mi áll a *közvetlen megvalósulás kapuja előtt* 1919. március 25-én kora este, azt nem tudom, de a cseléd-lányt délelőtt elküldtem vásárolni, és a boltban nem

kapott húst. Olvasom az újságban: „Félhivatalosan jelentik: Budapest húsellátása mind nagyobb nehézségekbe ütközik... a közéletmezési népbiztos ezért szükségét látta annak, hogy nagyobb válságok elkerülhetése céljából *megkezdjük húskészletünk kímélését* és evégből rendeletet bocsájtott ki, amely a március 27-től április 2-ig terjedő időre *hústalan hetet léptet életbe*.”

Minden pesti polgár és proletár tapasztalja a mostani napokban, hogy a boltokból eltűnt a sertés- és marhahús – a proletárdiktatúra nagyvezérei elrendelték a takarékoskodást. De hogyan kell értelmezni és hogyan lehet megvalósítani a rendelet azon kitételét, hogy a tilalom kiterjed úgy a magánháztartásokra, mint a nyilvános étkezőhelyiségekre, tehát a vendéglőkre, kávéházakra, étkezdékre, penziókra? A nyilvános helyeket – fegyveres rendészeti eljárás! – a vörös népőrség folyamatosan ellenőrzi, a tulajdonosokat bírságolja, megbünteti, le tartóztatja. De a kommunisták – *minden bürokratikus intézkedés mellőzésével* – a magánlakásokban is kutakodni fognak? Fegyveresek ellenőrzik a konyhákban: sül-e, fő-e sertéshús vagy marhahús a serpenyőkben, fazekakban?

Szép, új világ!

Holnap, szerdán reggel mindenesetre elballagok az Operaházba. Jegyünk van a csütörtöki előadásra, de az újságból arról értesülök, hogy a színházakat *kommunizálták*, a cvikkeres bolsevik bankárfióka Lukács György helyettes népbiztos elvtárs szerint ezentúl *A színház is a népé lesz*, és ezért a március 27-i és a következő napokra váltott operaházi és budapesti színházjegyeket a pénztárak visszaváltják, mert a szakszervezetek közvetítésével ezeket a színházjegyeket féláron a proletariátus vásárolhatja meg.

Tudomásul veszem: csütörtökön nem megyek operába, itthon maradok, újságot olvasok. Megpróbálok eligazodni a proletárdiktatúra kiismerhetetlen útvesztőjében. Rendben van, hallgassanak klasszikus zenét, nézzenek operát, színházi előadást ezentúl a proletárok is. Ám ha államosítják a színházakat, és a korábbinál jóval olcsóbban vásárolhatnak színházjegyet a proletárok, ki fogja megfizetni a különbözetet? A színházi előadások létrehozása, a színházak működtetése nem fog kevesebbe kerülni attól, hogy az országpusztító Károlyi Mihály helyett most az országpusztító Kun Béla lett az uralkodó hazánkban!

Magyarország. Március 28. Péntek. Belelapozok az újságba, és fejembe tódul a vér. Rendeletek, rendeletek, rendeletek... A IX. számú: *Az ipari, bányai- és közlekedési üzemek köztulajdon*; a X. számú: *Minden lakóház a Tanácsköztársaság tulajdona*; a XI.

számú: *Munkakényszer*; a XII. számú: *A pénzintézetek szocializálásának bevezetése...*

Ma a IX. rendeletből megtudtam: ha jól viselkedem, ha befogom a számat, ha engedelmeskedem, akkor én is a kizárólagos hatalmat gyakorló munkásosztály tagja lehetek: „A tisztviselő is munkás.” Ezek a kommunisták egyik nap ezt mondják, a következő napon az ellenkezőjét, szemük sem rebben: ők az örök igazság letéteményesei. Kun Béla – pár nappal ezelőtt láttam őt az Országház lépcsőjén szónokolni: a nyakkendője, nadrágja kopott, a cipője orra felgömbült, jelentéktelen külsejű, semmitmondó arcú fiatalember – tegnap a Népszavában nyilatkozott: „Ami tegnap helytelen volt, az ma nemcsak helyes, hanem szükségszerű is, és a taktikát Lenin és Liebknecht szerint minden huszonnég órában is meg lehet, sőt meg kell változtatni.”

Bolyongok a bolsevik útvesztőben.

Szocializálják a házakat, a lakásokat, mindenkitől mindent elvesznek, és a szorgalmas munkával szerzett magántulajdont épp úgy osztogatják boldog-boldogtalannak, mint a kizsákmányolással harcsolt, a tulajdonosoktól elkönfiskált magánvagyonokat. *Isten éltesse a kommunistákat!* – lelkenedezik egy lakáshoz jutásban reménykedő kétgyermekes özvegyasszony, mert nem tudja, hogy Győrben „a városban volt polgári pártok megszűntek, a radikális polgári párt teljes erejével támogatja a szociális átalakulást. Zemanek Antal, a győri papi vagyon népbiztosa tegnap megjelent a püspökvárban, ahol az összes értékeket lezárta.”

Ha ez így megy tovább, nonsokára már nem lesz hol imádkoznia a kommunistákat Isten áldásával ünneplő özvegyasszonynak. A kommunisták nyíltan hirdetik: elsőszámú ideológiai ellenségük a klerikális reakció, ezért le fogják rombolni a templomokat.

Újságot olvasok 1919. március 28-án. Ha gazdag lennék, most vásárolhatnék értékes festményeket. A lap alján közölt hirdetés szerint a „Cicerone” műkereskedésben (VI. Csengeri u. 29.) *mérsékelt áron* lehet a Csóka-hagyatékából Correggio-képekhez, olajfestményekhez, rajzokhoz jutni. Meggondolandó a vásárlás: hátha a kommunisták azt is *elrekvirálják* – ez a hivatalos megnevezése manapság a gátlástalan államhatalmi fosztogatásnak. Reménykedem: túlélem a proletárdiktatúrát. Van egy kis megtakarított pénzem, csábító a *mérsékelt ár* – holnap délelőtt elsétálok a Csengeri utcába, körülnézek a „Cicerone” műkereskedésben.

Este asszonyommal elmegyünk a Revüszínházba (Szerecsen u. 35. Tel. 720-77). Kedvencem, a tüneményes humorú Szőke Szakáll lép fel a revüben, és a hegedűművész Singer, a kigyótáncosnó Darnmore és Tornbay, az árnyképek mestere.

A műsor címe: *Nem akarok katonát látni!* Szenzációs, aktuális – hirdeti az újság.

Nem akarok katonát látni? A negyedik oldalon vastag betűs cím: *Jelentkezés a Vörös Hadseregbe*. Toborzóhely minden kerületben, utca, házszám.

Vajon miről fog mesélni, viccelődni Szőke Szakáll a Revüszínházban ma este? Elmegyünk, meghallgatjuk. Ki tudja, meddig mehetünk színházba, meddig hallgathatjuk Szőke Szakáll kesernyés vicceit.

Már a hetvenéves, rangos, polgári Pesti Napló is hazudik! Vagy névtelenné szürkült újságírói riadtan, gerincüket törve engedelmeskednek? Vezércikk március 29-én: *A diktatúra*. Figyelmesen háromszor is elolvasom az első két mondatot: „A kommunista államban a népbiztosok parancsoltak, rövid, érthető és okos rendeleteket adtak ki, melyeknek abban az órában meglett a foganatja. Mi pedig innen világgá kiálthatjuk, hogy ez a forradalmas átalakulás teljes diadallal járt és senki sem akadt, aki a parancsot nem teljesítette volna a legnagyobb készséggel.”

Töprengok: mindez vajon zavaros, vagy ostoba, vagy nagyon okosan galád fogalmazás? Miért a múlt idő, miért *parancsoltak, adtak ki*? A kommunista népbiztosok gátlás nélkül parancsolnak ma is, adnak ki rendeleteket ma is. *Legnagyobb készséggel?* Ha az embert falhoz állítással és *minden bürokratikus intézkedés mellőzésével* történő agyonlövés-sel fenyegetik, akkor rémületében hajlamos arra, hogy szó nélkül engedelmeskedjen.

Mi, magyarok itt, a Kárpát-medencében az évszázadok során megtanultuk: a túlélés, a megmaradás mindennél fontosabb. Szeretnék én is életben maradni ebben a napról napra zavarosabb, kiismerhetetlenebb proletárdiktatúrában.

Tegnap szórakoztunk: *Nem akarok katonát látni!*; ma a Revüszínházban „először kerül színre Szőke Szakáll aktuális egyfelvonásosa, a »Vörös tavasz«”. Ma este valamennyi budapesti színházban *vörös katona-est* lesz, minden színházban ünnepi beszédet mond előadás előtt egy népbiztos. „Munkások olcsó jegyeket a munkáspénztáraknál válthatnak.”

A Népszínpad mai előadása: leszerelt katonából alakult társulat Gerenday József elvtárs *Az őrnagy leánya* című négyfelvonásos énekes darabját adja elő, a zenét is Gerenday József elvtárs szerezte, és Gerenday József elvtárs *Szabadságért* című versét is hallhatják majd előadás előtt az olcsó belépőjegyet vásárló proletárok.

Este biztosan nem megyünk színházba.

A Cicerone nevű művészeti vállalkozó ma is *olcsón* kínál eladásra festményeket, Hegedűsné a

Garay utca 9-ben házasságot személyes bemutatkozással gyorsan közvetít, és akad még olyan ember, aki nem veszi komolyan a kormányzótanács rendeleteit. „Két-háromszobás lakóházat zöldséges kerttel kerések főváros közelében haszonbérbe. Ajánlatot »Villanyos mellett« jeligére Semmelweis utca Blockner hirdetőbe.” Lehet, hogy ez a jóember nem olvas újságot és nem hallott a X. számú rendeletről: Minden lakóház a Tanácsköztársaság tulajdona...

Az újságoknak valaha felelős szerkesztője volt, az Az Estet még néhány napja is Miklós Andor fele-

lős szerkesztette. Ma már a Pesti Napló felelős szerkesztője egy telefonszám: József 62-36. Az Igazgatóság: József 62-36. Az újságírók: telefonszámok.

Isten éltesse a kommunistákat?

Kora este van, hűvös idő, 1919. március 29., szombat. Tombol a proletárforradalom: „Lenin félretolta a parlamentet, és nyíltan a diktatúrát vallja a forradalom egyetlen lehetséges módszerének.”

Újságot olvasok, időnként el-elalszik, pislálkol a lámpa.

BORNEMISSZA ÁDÁM

A lánc kitart szakadatlanul

BORNEMISSZA ÁDÁM (1971) Budapest

Ha Ambrus Lajos legújabb, *Városterkép* című esszé-kötetét (Kortárs, 2019) szeretném bemutatni, az volna a legkönnyebb és a leginkább kifizetődőbb az eredmény szempontjából (*irodalom; kifizetődő; eredmény* – hogy kerülnek e szavak egymás mellé?), ha frappáns idézetek tömkelegét ollóznám e lapokra, a kötet ugyanis tálcán kínálja az alkalmassabbnál alkalmasabb mondatokat. Ám két okból mégsem ezt teszem. Egyrészt nem kívánok lelőni egyetlen nyelvi, egyetlen történeti poént sem, másrészt az ambrusi világlátásból számomra a nemes, tiszta küzdelem vállalása következik, leginkább önmagunkkal, önmagunk hiátusaival szemben. Tehát a nehezebb, de méltóbb út bejárása, minden fáradtság és a kudarc kockázata mellett is. Ám mivel idézetek nélkül nincs ajánló, hadd hívjam meg a kortárs brit konzervativizmus nagy alakját, Roger Scrutont, vessen fel néhány gondolatot vitaindítóknak. (Egy röpké Ambrus-idézetről végül csak nem tudtam lemondani...)

„Múltunk kapcsán bármiféle narratívához ragaszkodunk is, elfogadjuk azt, mert rávilágít arra, kik vagyunk mi *most*. Kétféleképpen teheti mindezt: egyrészt, hogy mi is éppen olyan kiválóak vagyunk, mint elődeink, másrészt, hogy mi már nem vagyunk olyan hitványak, mint az előttünk járó nemzedékek. Ez utóbbi, a negatív látásmód egy ideje olyannyira meggyökerezett az oktatásban, hogy egyáltalán nem meglepő, ha a fiatal generációk jóval kevésbé azonosulnak a hazájukkal, mint azok, akik a háború utáni évtizedekben nőttek fel” (*Where We Are. The State of Britain Today*, 2017). De vajon

hogyan tehetnénk igazságot közeli és távoli felmőnőink kiválósága, netán hitványsága ügyében? Ha pusztán a történelemkönyvek lapjait böngésszük, csak a legkiemelkedő alakok és a legalávalóbb gazemberek tetteivel és kvalitásával szembesülünk. Ők, a történelem nagyjai lennének a múlt generációinak pontos megtestesülései? Leírhatja-e például a 19. századi Magyarországot csupán Kossuthék, Petőfiék, Deákék életrajza? A teljes kép megpillantása persze lehetetlen, de egy részletesebb, szélteben és hosszában, pláne magasságában és mélységében finomabb felbontású piktúra megfestéséhez egyéb források szükségesek: a személyes élményektől és emlékektől kezdve egészen a régi korok szakácskönyveiig.

Ambrus Lajos fellapozza ezeket a legtöbbünk számára ismeretlen forrásokat, felidézi szülővárosához, Gyulához fűződő emlékeit, rokonok, ősök, barátok, ismerősök sorsát, történetét, családfáit fejtí vissza, elfeledett étkek és almafajok után kutat, hajdani szőlőskertekről mesél. És ha mindehhez hozzászól még az egyik korai, 1965-ös Stones-nótát is (*Goin' Home*), „akkor igazából már csak följajdulni tudunk”. Törökök, osztrákok, oroszok, aztán teknősbékák, csíkok, kappanok lépnek színre – esztrád ez a javából, mégis – vagy talán pontosan ezért – összeáll a finom felbontású fotográfia, előlép egy alföldi város gazdag múltja: Gyula egykori jelene.

Aki járt már Gyulán, tudja, nem is akármilyen kisvárosról van szó. Rendezett, gondozott utcák és terek, gyönyörű régi és hozzájuk illő modern épületek gusztá összhangja, az Élővíz felett átívelő apró

és nagyobb hidak, kedves városlakók fogadják az utazót. A vár, az Almásy-kastély, a Várfürdő... a Százéves Cukrászda... És persze a kolbász! De még sört is főznek manapság Gyulán, méghozzá igen kiválót! Szóval az egykori jelenen túl a városnak mai jelene is van, amire büszke lehet. Szépérezék, mértekek és arányok patent harmóniája.

A történelmi munkák kötetei a csúcspontokra, a jelentős szereplőkre, a tendenciákra fókuszálnak, ezért nemigen akad hely lapjaikon a hétköznapiak millióinak, akiket persze csak a messziről fürkésző és emiatt kényszerűen általánosító tekintet lát hétköznapiak, szinte már egyformának. Ambrus Lajos e milliók örökségét fogadja el, amikor megemlékezik róluk mint egyénekről, egyéni sorsokról és teljesítményeikről, közösségekről, szokásokról, praktikákról, rigolyákról. Értékekről, amikről mi, a modern betonvilág lakói jószérivel semmit sem tudunk, pedig nem volna hiábavalóság, ha egynémely egykor volt minőség visszaszívárogna rohanó életünkbe. Sokuk kíméletes gyógyír lenne a gyorséttermi falásoktól feldúlt gyomornak, a folyamatos időszüke vagy a tömegközlekedés (közlekedés tömegben) tépázta idegpályáknak.

A kötet többek között számos receptet is közöl, amik a mai olvasónak már a hozzávalók listázásakor könnyen kedvét szeghetik, nem is beszélve az elkészítésre szánt időről. Manapság nagy hajlamunk van a hatékonyság oltárán feláldozni a közös étkezések ünnepélyességet, azt a fajta nívót, amit a gyors táplálékbevitel még hallomásból sem ismer. Azt a fajta minőségi emelkedettséget, amit a mai kor embere akár valamiféle pazarlásnak is bélyegezhet, főként ha a szellem és az anyag egységét holmi avított babonának titulálja. De ez messze nem pazarlás, inkább a szellem és az anyag násza, a mindennapokból elemelt pillanatok megszentelése rejlik e kulináris szertartások mögött. („Pazarol a világ, én meg segítek neki” – énekelt egy másik alföldi városból indult rockzenész, és talán Ambrus Lajos is eldúdolja olykor, ha az aranyszínű ünnepi levest kanalazza.)

Visszatérve a Scruton-sorokra: a negatív látásmód szerint mi, maiak jobbak vagyunk a régieknél, tehát bizonyosan végbement valamiféle fejlődés a közbeeső időszakban. Látjuk-e nyomát e fejlődésnek bármiben? Természetesen csakis minőségi értelemben helytálló a kutakodás – az elfogyasztott, elköltött, elhasznált, netán elbitorolt mennyiségek növekedését nem sorolnám a fejlődés jellemzői

közé. Nos, a számos területen tapasztalható degeneráció az a magas labda, amelynek lecsapása nem volna elegáns, és szerzőnk nem is él e nemtelen eszközzel. Megelégszik a múltban még fellelhető kiválóság gazdag felrajzolásával, a mai időkben végződő tendenciákból levonható következtetéseket pedig az olvasóra bízta.

Scruton a már említett könyvében fejti ki az *oikofília* kifejezést mint a letelepedett ember motívációinak összességét leginkább megragadó terminust. Az *oikos* „nem csupán az otthon, hanem az ott élő emberek, sőt az otthont körülvevő település, amelyek együttesen kölcsönöznek személyességet-személyiséget az otthonnak. Az *oikos* olyan hely, ami nemcsak az enyém és a tiéd, hanem a miénk. A valós és az elképzelt politikai-közösségi többség szám első személy színtere, ahol a dolgok »megtörténnek«. Az *oikos* a „valahol”, szemben az „akárhollal”. Hozzátehetjük: a „valahol” az földrajz, a földrajz föld, a föld földművelés, a föld elrendezése, rendrakás. Ambrus Lajos „civilben” földműves (bora előtt illő a főhajtás): tudja, mi a rendrakás – a fejben és a „szűben” is.

Ismét Scruton: „Az emberek nem élhetnek együtt egy adott területen anélkül, hogy számos közös dolguk legyen: nyelv, szokások, gazdaság és (európai viszonylatban) vallás.” Mindez együtt adja ki azt a hagyományrendszert, aminek sűrű hajsza-ereze az adott *oikost*, amitől az adott település nemcsak egy pont a térképen, nemcsak egy sor a statisztikai táblázatok rengetegében. Ez a scrutoni oikofília itatja át Ambrus Lajos új könyvét – ahogyan a korábbiakat is. Aki már belemerült a *Lugas* sorozat bármelyik kötetébe, avagy napilapok hasábjait böngészve töltött kellemes perceket szerzőnk sorainak társaságában, ismerős terepre érkezik a *Várostérkép* fellapozásakor. Az időben visszafelé tekintő szerző nemcsak egykor volt tárgyakat és életeket lát, de nyelviségében is kacsintgat a múlt felé: ma már patinásnak ható kifejezések tarkítják a kötetet, talán éppen így mentve meg őket a feledéstől.

Minden generáció a tradíciók és egyéb szellemi javak kiterjedt rendszerét hagyja az őt követő utókorra, de a lánc megszakad, ha az utódok nem veszik át az örökséget. Hogy a tér és idő okozta hézagok áthidalhatók, hogy az egykori értékek ma is fellelhetők, megismerhetők, hogy az a lánc kitart szakadatlanul – az javarészt az ilyen köteteknek és szerzőiknek köszönhető. Tehát: köszönjük!

NOVOTNY TIHAMÉR

Eőry Emil létének keresztje

Önportrék 1969–2019

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

(Újfennt) mivel is kezdhettük volna stílszerűbben ezt a méltatást, mint azzal a régebbi (újraszült) bibliai jelmonddal, hogy: „*Íme, az ember!*” – és – „*Íme, a művész!*” Mert Eőry Emil idén, azaz 2019. június 8-án, vagyis egy nappal a „*Létem keresztje*” című kiállításának megnyitása után töltötte be 80. életévét. Tehát nagy, összegző számvetés volt ez a tárlat, amely a festett és szobrokba faragott, mintázott és öntött önportrék köre szerveződve 1969-től 2019-ig nyújtott egy keresztmetszetszerű válogatást az alkotó életművéből.

Ha a probléma leegyszerűsítése és egy folyamat, egy általános tendencia érzékeltetése érdekében eltekintünk a Krisztus születése előtti korok nagy kultúráinak egymásra ható, egymással érintkező, egymásból élő és egymásra építkező vagy éppen egymással ellenkező sajátosságainak hagyatékától, akkor – legalábbis az európai civilizáció szemszögéből nézvést – kirajzolódik egy olyan progresszió, egy olyan, egyáltalán nem ellentmondásmentes küzdelem, amely az egyén, a személyiség jogaiért, önérvényesítéséért, a művészi szabadságért folyt Giottótól (1266–1337) úgyszólván napjainkig. Azért a jogért, hogy átvitt vagy abszolút értelemben senki és semmi (se állam, se egyház, se hatalom, se uralkodó csoportok, se közönség) ne szabhassa meg, hogy az alkotó mit és hogyan alkosson.

„A művészre vár a feladat, hogy az istenek és mitológiák nélkül maradt világot – saját képére – át- és berendezze. Az univerzum az egyén szubjektumán keresztül megközelíthető, a szubjektum a minden, a mindenség. Az individualizmus szélsőséges rangra emelése csak távolról és felszínesen hasonlít a cinquecento öntudatos önvállalásához. Hiszen az ember új közérzete a világban a bizonytalanság és a veszélyeztetettség, magára hagyottság – Istentől való elhagyatottság –, az egyedüllét. A szabaddá lett művész kénytelen autonóm művészetet teremteni” – foglalja össze a romantika világgképét s máig érvényes következményeit S. Nagy Katalin *Önarcképek* című kötetében.

Tehát az egész modern művészetben napjainkig jelen van a művész függetlensége és a műöntörvényűsége, de az alkotó ember talajvesztettség és talajkeresése, sőt elidegenedése (magára maradottsága, elanyagiasodott hiábavalóság-tudata) és vissza-visszatérő istenkeresése is.

Az *arckép, önarckép, önportré* téma esetében – amelynek megjelenése valószínűleg egyidős az ember születésével vagy minimum az „*ősbűn*” elkövetésével, egy kis átértelmező tanulsággal élve: *létezésedben ne kiismerhetetlen önmagadat, hanem igaz Istenedet, öröklétedet kutassad!* – újabb vizetekre is lehet evezni. Mert itt van mindjárt az az ókori görög minta, Narcissus története, aki egy forrásban megpillantván a saját illó és sohasem megragadható tükörképét, többé már nem tudott szabadulni a gondolatától, hogy egyszer majd végleg egyesülhet vele.

Vagy felelmelegethennék a másik nagy mítoszi metaforát, a rajz, a vonal, az árnykép, a szépművészetek születésének átvitt értelmű – a *végtelenbe néző* – megszemélyesítését, a *Pásztorlányka* vagy más néven a *Graphidion* (*Rajzoló kéz*) örök érvényű történetét, amelyet Ferenczy István (1792–1856), a magyar szobrászat elindítója nemcsak márványban, de öccsének írt levelében szavakban is oly szépen megfogalmazott: „Egy pásztrolány, midőn a szeretője el akarván utazni, az árnyékját a homokba bekarcolta, hogy e szerint a szeretőjének ábrázatja örökös emlékezetben nála maradjon.” Mert az ábrázolás: öröklét és mágia (is) egyben.

Ha egy festőnek problémája támad a világgal, önmagával, fessen önarcképet! – mondja az individuális alkotói ösztön és a több évszázados tapasztalat. A világhírű alkotók közül állítólag Rembrandt (1606–1669) festette a legtöbb önarcképet, összesen mintegy hatvanat, utána talán Edgar Degas (1834–1917) és Van Gogh (1853–1890) következik, akik szintén „kényszeres” önarcképfestők voltak. A magyar művészek közül Scheibert Hugó (1873–1950) serénykedett leginkább ezen a téren, de valószínűleg Tóth Menyhért (1904–1980) sem végezne az utolsó helyen. Jean-Antoin Watteau (1684–1721) pedig, aki először fogalmazta meg a bohóc magányosságában és elkülönülésében a festő sorsát, rendhagyóan modern és érzékeny alkotónak tekinthető.

Ha Eöry Emil önportréinak sokféleségét, kaleidoszkópját, önvizsgálati Én-képeit, szerep- és helyzetjátékait nézzük, számuk jócskán meghaladja a hatvanat, a szobrokban megfogalmazott hasonló törekvéseivel együtt pedig valószínűleg a százat is, s ez a nemcsak mennyiségi adat tekintélyt parancsoló, rangos helyet jelöl ki számára a művészettörténetben.

Az első tükörbe nézése még szürnaturalista, mágikus realista hatásokat mutat: a fiatal művész festőállványa előtt áll, mintegy „beleégetve” félalakos portréját a ráhelyezett üres vászonba. Csak a fej s nyakában a csíkos sál kidolgozott, a mögöttes tér részletei elnagyoltak. A barnás-vöröses, sárgás tónusú képen az arc egyik szemével kifelé, a másikkal, amely csak egy árnyékba merült sötét folt csupán, befelé, a mélységek felé néz. Azután egymás után jönnek a csak a fejre koncentráló, az expresszionizmus ecsetjébe mártott és a fauvizmus érzésvilágába helyezkedő önvizsgálatok, s a két stílus között a *Kettősportré* (1976) című, kicsit realiztikusabb fogalmazású, ahol már nagy hajjal, szakállal, bajusszal stigmatizálja önmagát, s az arcát egy sötét és egy világos részre tagolva – mintegy az Ikrék csillagjegy szellemében – sokatmondóan megkettőzi. Majd az arc (a fej, a haj, a szemüveg, a szakáll és a bajusz formájának) legkarakterisztikusabb vonásait, ráncait kutató, kiemelő szerkezetes-realista önportrék következnek a sorban. Hogy azután 2008-ban átadják helyüket a napjainkig tartó ikonikus-emblematikus önarcképek leegyszerűsítő ötletekben gazdag, változatos, lényegre törően szellemes, mondanivalóban mindig mély és példázatszerű, néha ironikus (önironikus) darabjainak. Persze közben a festészetben és a szobrászatban egy-egy szigetet alkotva az alkotó néha vissza-visszatér a realiztikus ábrázolások egyéb formáihoz is.

Tudjuk, hogy a portré művészi rangra csak akkor tesz szert, ha az a lélek vagy a belső portréja. Mondhatnánk úgy is, hogy egy önportréban a hasonlóságon túl a személy jelleme, lelke és szelleme mintegy „intimitásként”, *önmaga-ságaként* és másságaként, mélységként és felszínként egyszerre van jelen.

Mindamellet, hogy Eöry elfogadja a klasszikus tételt, miszerint az önportré nem lehet csak figurális, egy olyan meghatározó felismerésre lel, amely teljesen átalakítja önarckép-festészetét. Ugyanis a már említett 2003 és 2007 között keletkezett realiztikus-szerkezetes önportréinak erővonalából kialakít egy olyan önarcképsémát, egy olyan önikont, egy olyan önemblémát, amely bár csak néhány primitívnek ható vonalra hagyatkozik, karakterének tökéletes koncentrátumú, senki máséval össze nem téveszthető, mély foglalatát adja. Ugyanis egy tojásformába pusztán három él kerül: egy az orr vonalának meghosszabbításaként a fejtetőig ér, kettő pedig – a függőleges „antennával” körülbelül 120 fokos szöget bezárva, mintegy a bajusz és a szakáll vonalát követve – a fej jobb és bal oldalán fut ki az ovális formából. Természetesen a tekintetet jelölő mandulavágású szemek sem maradnak ki a telitalálatos tömörítésből. A művész „brandje” olyannyira tökéletesre sikerült, hogy újabb és újabb önportréinak kimeríthetetlen védjegyévé, új és új meglátásokat, problémákat, gondolatokat, azonosulásokat, szerep- és helyzetjátékokat felvető márkájává vált, amelynek alkalmazásában az arc viselője síkban és térben is úgy képes eljutni az ikonikus-emblematikus alapképlettől a majdnem tiszta absztrakcióig, hogy közben semmit sem veszít egyénisége, személye, jelleme, lelke, szelleme azonosságából.

Megállapításunkat mi egyébvel tudnám a leghitelesebben igazolni, mint a művész saját bejáratú magyarázatával, életrajzi vonatkozású vallomásainak egyikével, internetes levelezésünk azon érett gyümölcsével, amelyet az *Önportré* (2013) című bronzplasztikája születésének indoklásához fűzött: „Alig múltam öt éves 1944 őszén, amikor megszólaltak a vészjelző szirénák az amerikai vagy angol gépek érkezését jelezve, s én mélységes félelemmel húzódtam a szoba sarkába. Ugyanis ahol akkor laktunk, az közel esett a »KALOT-dombon« elhelyezett, Budapest védelmét biztosító tűzérési ágyúkhöz. Ezek az ágyúk, amikor megszólaltak, az egész ház, szoba, ágy beleremegett. Rettenetesen félttem, szinte beletapadtam a szobasarok három élébe. Visszatekintve, ez a három sarkot képező él beleégett a tudatalattimba. Ez az erős élmény önarcképeim kialakításában biztosan szerepet játszott. Ez néha tudatosult is bennem, ha valami vagy valaki tehetetlenségem folytán szorított sarokba. Ez az egyik magyarázat. A másik, amire gondolok, az ikonok frontális megjelenése, egyszerű szuggesztíója. Azóta is ennek a három élnek a találkozása számomra a tehetetlen sarokba szorított ember szimbólumaként jelenik meg.”

Ennek a hármasságú ikonikus-emblematikus önportrénak, ennek az egyetlen fejben koncentráló *Eöry-brand*nek az alsó két él számtalan lehetőséget kínál és biztosít a művész számára

ahhoz, hogy a bajusz-szakáll fordított Y vonalának újabb és újabb jelkép- és motívumtársításokkal történő meghosszabbítása által élete legkülönfélébb eseményét, gondját, problémáját, mondanivalóját, fájdalomát, érzését, helyzet- és szerepjátékát, azonosulását, véleményét, önkritikáját, fanyar iróniáját oszthassa meg a nézőkkel. Ez a fordított Y folytatódhat: egyablakos házakban; templomtoronyban a Nap és a Hold jelképével; asztallapban egy megbillent borospohár szintjelzőjével; kanyarodásra képtelen, egyirányú mozgásra kényszerített kerekben; labirintusban; festővászonban; posztamensben a hátérben sok-sok betűvel; hegedűben; fekete szájú szarkofágban (sírgödörben?). Ez utóbbinál érdekesen alakul át a mandulavágású szempár motívuma egy X-ben jobbról, balról elhelyezkedő két szokatlan erejű fekete koronggá, s nem különben változik át a *Létem keresztje* (2019) című önarckép-nél ugyanez a motívum egy stilizált keresztté.

Az önarckép-festészetnek létezik egy gyakran emlegetett, klasszikus példája, amely sokkal inkább az ábrázolás filozófiai és értelmezési problémájának illusztrációja vagy magyarázata, mint egy személy (személyiség) portréja. Johannes Gump (1626–?) osztrák festő egy 1646-ban készült önarcképéről van szó, ahol a művész a mű közepterében háttal állva, balról éppen egy nyolcszögletű tükörben szemléli, jobbról pedig egy felénk fordított vászon felületére festi fel önmagát. A kép problémája, hogy „akkor hol ölt alakot az igazi hasonlóság? A tükörben vagy a portréban?” A mű meg is adja az allegorikus választ a kép jobb, illetve bal sarkában megjelenő kutya-macska viszonyában, azaz kibékíthetetlen ellentétében.

Eöry Emil számára azonban már nincs szükség a tükörré, mert ő a belső valóságát festi, vetíti ki a vászonra. Van egy félalakos *Önarcképe* 1995-ből, ahol kockás ingben, lelógó jobb kezében ecsetet tartva, bal karját a teste mellé húzva palettával a kézben háttal áll a nézőnek egy festőállványra helyezett üres vászon előtt. A belső képre figyel, nem a külső megfelelési kényszerekre. A fehér üresség társalgója, ám rácsos mintázatú kék inge sejteti, be van zárva a saját börtönébe, a saját személyiségébe. Majd évekkel később ezt a képtípust megfordítja, azaz saját ikonját, „helyettesítő képét”, „igaz képmását”, „vera iconját” a néző felé fordítva áll az üres festővászon vagy „festőkendő” elé, s azon mintegy védjegyet, mintegy billogot alkotva teljesen eggyé forr, összenő vele (*Önarckép szemüveggel*, 2011), de plasztikáiban is sokszor használja ugyanezt az önikon motívumot. Az *Ókor* síkplasztikájában például önnön arcképét (mintegy az elmondottak előzményeként) valódi ikonként helyezi egy üres képkeretbe.

Eöry Emilnek létezik legalább három halálosan komoly, kertelés nélkül őszinte, amolyan túlvilágra készülős, számvetős, megdöbbenően tragikus hangolású „önarcképe” is, amelyek nem szerepelnek ezen a tárlaton. Csak azért merem önarcképeknek nevezni ezeket, mert a festmények főszereplői olyan halálfejek, amelyek a művész ikonikus-emblematikus portréjának hármas tagolását őrzik, s ezáltal a saját személyiségének brandjére, pokoljáró „eszkatológiájára” vonatkoznak, vagy legalább arra is utalnak.

Meglepő azonosulások ezek a halál szinonimáival, az élet értelmének legfőbb kérdéseivel: *Az ember tragédiájával* és szerzőjével, *Madách Imrével* (2008); az *Áldozatok* (2009) örök körforgásával; összeépülő számvetés és *Szembesítés* (2019) a lassan lepergő homokóra, illetve a Tízparancsolat kőbe vésett törvényeinek jelképe előtt.

Tehát az önportréban történő felidézés és emlékkeltés műveletében mindig ott „zümög” a távolságtartásnak és az időnek az a végtelenje, amikor is jelenlétünk hiányával „nyilatkoztatjuk ki” önmagunkat. És itt van valami közös az önarckép és az ikon között. A „helyettesítő kép” csak eszköz, amelynek segítségével eljuthatunk valódi önmagunkhoz; a „deszakralizált” (világi) hasonmásképünkön keresztül a felidézett örök érvényű szakrálishoz; a „bensőség alakjának” kibontásán át – ahol is a „kihez” való hasonlóságom a szakrális énemmel való azonosság – a visszatérés lehetőségéhez. „Minden portré Isten lehetetlen portréjával játszik el a maga módján, Isten visszahúzóadásának és vonzerejének ábrázolásával. [...] A portré összességében egy véges akárkiben idézi fel az egy végtelen kifeszülését” (Jean-Luc Nancy).

És persze mindez – legalábbis klasszikus értelemben – a portré tekintetében összpontosul: „a portré néz: csak ezt teszi, ebben összpontosul, ebben nyújtja magát és ebben tűnik el” (Jean-Luc Nancy). Ezért van az, hogy a portrék, az önarcképek általában két irányba néznek: az egyik szemükkel önmagukba, a másikkal másokra vagy a végtelenbe. Mert az egyik szemünk a külső, a másik a belső tekintet. Eöry Emil ezt a kettős nézést ikonikus-emblematikus festményeiben és szobraiban nem a szempárral, hanem a jelkép- és motívumrendszerével oldja meg.

Végül e kiállítás kulcsműve, egyben címadója a *Létem keresztje* (2019) jelölésű kép, amely egy kiválóan artikulált szintézissteremtő, bölcséleti mű. Az ikonikus-emblematikus festmény egyszerű szimbolikája, háromrétegű formai egyszerűsége (nemzetiszínű zászló, fekete tömbkereszt és keresztjellel stigmatizált emberkereszt) gondolkodásra és azonosulásra készít bennünket, amelynek következményeként összekapcsolódik bennünk az ember (jelen esetben Eöry Emil), a Megváltó Krisztus, valamint a nemzet, vagyis a magyarság, a magyar nép szenvedéstörténete.

A mű első rétegével kapcsolatban Pilinszky János szavait kell idéz-
zem: „Az ember itt a földön nem is annyira lépésről lépésre vándorol, mint inkább keresztől keresztre száll. Más geometriai formáját tekintve is a kereszt: találkozás és ellentét, tiszta ellentmondás. Tragikum és reménység egyszerre. A teljes elhagyatottságnak és kiszolgáltatottságnak ama metszőpontja, ahol a lélek egyedül képes önmagát végül is egészében és véglegesen Isten kezére adni.”

A festmény második rétegével kapcsolatban Bolberitz Pál, katolikus pap és filozófus Krisztus szenvedéstörténetéről, a *Húsvét jelentéséről* szóló teológiai okfejtésére kell hivatkozzak, ahol többek között a következőket mondja: „A kereszténység pozitív üzenete, s ez a lényege hitünknek: nemcsak a lélek halhatatlan, hanem az anyagi test is részesedik benne. [...]”

Jézus Krisztus föltámadt testében számunkra »előre hozta« az anyag végső állapotát, behozta a történelem közepébe. Ez a test nem tud meghalni, mert a szellem uralja és járja át teljes mértékben. Minden, ami az anyagi térben *egész-szerinti*, ami tökéletes, ami igaz, ami jó, megvan benne. Mindaz, ami *rész szerinti*, ami hiány, betegség, összetettség, szétesettség, hiányzik belőle. Ez az állapot nem természetes fejlődés eredménye, hanem Isten természetfölötti ajándéka, ezért mondja az Úr Jézus: »a búzamagnak a földbe kell esnie, ott el kell halnia, hogy bőséges termést hozzon«. Ebben kapja meg a kereszt és a szenvedés keresztényi értelmét.”

A központi munka harmadik rétegével kapcsolatban Máray Sándor szállóigévé vált híres sora, a „Népek Krisztusa, Magyarország” merül fel emlékezetünkben, amelynek szinonimái a nagy sorsfordító küzdelmeinket tekintve már a középkortól kezdve megfogalmazódtak Magyarországgal kapcsolatban egészen 1956-ig bezárólag.

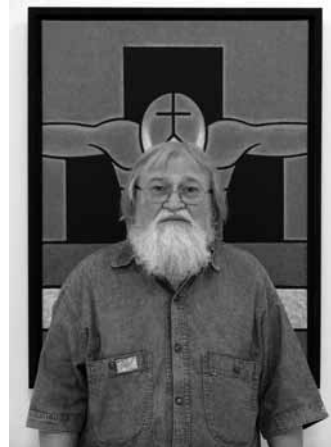
Eöry Emil Krisztus-allegóriája, Krisztus-empátiája, Krisztus-azonosulása tehát éppen a saját küzdelmes élete, atyai sorsvállalása és nemzetszeretete okán nem blaszfémia, nem istengyalázás.

A mai pengeélen táncoló, mindent-lehet világunkban a tét nem kevesebb, mint hogy a kép marad-e megszentelt hely. Vagy másképp fogalmazva: „hogyan szembesül önmagával és arctalanodik el [alacsonyodik le bennünk] a »világszellem« [az Isten]: hogyan veszik el az önmagához való visszatérés saját tekintetében” (Jean-Luc Nancy) – a destruktív, létrontó művészet ígézetében?

Eöry Emil zömében ikonikus-emblematikus, kisebb részben festőibb, realisabb önportréi, amelyeknek léteznek visszatérő azonosulásai; a már említett feleségével együtt lélegző kettős portréi; a magyar élethelyzetekkel közösséget vállaló ironikus, önironikus, moralizáló vagy kritikai megszólalásai, összességében hátat fordítanak a destruktív, létrontó művészetnek.

Eöry Emil *Sziszifuszát* tehát (ez volt első jelentős, vörös márványba faragott kisplasztikájának sorsszerű címe 1972-ben) „az enyészettől máris megkülönböztetik” (Jehoda János) tettei és művei. Mert, mint mondtam volt a bevezető sorban, s toldom meg most mással e kijelentésemet: személyében, *íme, a tapasztalt és esendő ember!* – és – *íme, a bölcs és hosszú életű művész!* Akinek önportrékban, szobrokban, köztéri művekben, érmékben, festményekben és grafikákban bővelkedő életművét semmiképpen sem söpörhetjük az asztal alá, nem kerülhetjük meg, akinek munkásságával foglalkozni kell, sőt kötelesség.

(Eöry Emil szobrász- és festőművész „Létem keresztje” című kiállításán elhangzott megnyitószóveg szerkesztett változata. Józsefvárosi Galéria, Budapest, 2019. június 7 – július 8.)

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ

Csend és rend

A fegyelem néma világa

E. BÁRTFAI LÁSZLÓ (1954) Budapest

„Lám, a Medve ragyog s fiát veri: csöndre tanítja.”

Füst Milán: *Bukolika. I. A szőlőműves*, 1910

Füst Milán versében a Nagy Medve (*Ursa maior*) csillagkép fegyelmezi engedetlen gyermekét (*Ursa minor*). Az égi minta földi másaként a gyerekek először szülői parancsként ismerkednek meg a *csend* és *hallgat* szavak használatával. Az anyanyelv elsajátítása nemcsak a tapasztalat számára feltáruló belső és külső világot szabdalja fel az adott kultúrára jellemző módon, hanem társadalmi lényként is egyre szélesebb közösségekbe tagolja be az egyént. A társadalmi térben való eligazodás, a „kapcsolat megnevezése a morális szankciók kezdetét jelenti”.¹ Ebben a folyamatban szorosan összekapcsolódik a tanulás, a szemantikai és pragmatikai jelentés, valamint a rend fogalma. A közismert szólás szerint *Gyerekeknek hallgass a neve*, egy másik magyar szólás pedig így hangzik: *Hallgat, mint a jó gyerek. A Csend legyen!, Csend!, Hallgass!* helyett sokszor csak annyi hangzik el: *Pista!* És Pista pontosan tudja, hogy a *Pista!* ez esetben azt jelenti, hogy fogja be a száját; máskor meg azt, hogy ne egye meg az öccse süteményét, mossa meg a szurtos kezét, és így tovább. A *csend* főnévvel először felcsattanó mondatszóként, a *hallgat* igével felszólító módban ismerkedik meg. A skála két szélső pontja a *Csitt, kicsim!*, illetve a *Hallgass már, te komisz kölyök!* Ő is próbálgatja erejét, csendre inti a mackóját, babáját, a szerepjátékokban társait. Az archaikus népi játékokban megőrzött állati magatartásformákra, a nesztelenségre, az üldözés–menekülés–menedék hármasságára tanítani sem kell: hároméves kor körül minden gyerek ösztönösen tud bújócskázni, fogócskázni, és szeret leskelődni. Tíz-tizenkét hónapos korában még csak kukucskál és göcög, azt hiszi, hogy ha lecsukja a szemét, akkor őt sem látni. A *csend* harmadik szótári jelentését viszont a gyerekek csaknem képtelenek felfogni, hiszen a háborítatlan békesség, a tétlen nyugalom számukra a legszigorúbb büntetés, a végtelen unalom nemléttel szomszédos világa.

A természet irdatlan csendjével és a ragadozó puha nesztelenségével szemben az elrendelt hallgatás kényyszerű szótlanság. A csendben maradás az alávetettek jellemző társadalmi cselekvése. A nyers hatalom szavak nélküli világa nem kommunikatív hallgatás, legfeljebb a kényúr előtti behódolást fejezi ki, amelyet gyakran kísérnek megalázkodásra utaló testi megnyilvánulások. Rubruk Willelmus ferences rendi szerzetes 1255-ben Batu kánt is felkereste. Lesunyit, fedetlen fővel, egy *Miserere mei Deus* (Zsolt 51) elmormolásához szükséges ideig szótlánul állt a kán emelvényre helyezett, aranyozott trónusa előtt, s amikor végre engedélyt kapott a beszédre, két térdre ereszkedett.² Batu kán udvarában ez volt a rend. A *rend* szó hol a törvényeknek vagy szabályoknak megfelelő állapotot jelent, hol pedig azokat a törvényeket vagy szabályokat, amelyek követése éppen ezt a zavartalan állapotot idézi elő. A *csend* belesimul a rendbe, míg a zaj megzavarja a rendet. Kuncz Aladár érzékletesen írta le, hogy amikor 1914 nyarán, a hadüzenet kinyilvánítása után néhány nappal a francia rendőrfőnök a périgueux-i vasútállomáson felsorakoztatta a Párizsból oda szállított embereket, az ellenséges országok állampolgáraiból, munkásokból, átutazókból, nyaralóvendégekből egy pillanat alatt internáltak váltak, végül mégis „kialakult a rend, elcsitult a zaj”.³ A *csendnek* is, a *rendnek* is (lehet) ellentéte a *zaj*, amint arról a *csendzavarás* és a *rendzavarás* szóösszetétel tanúskodik.

A *csend* és *rend* csak a szókezdő hangban tér el egymástól. Azonos hangerővel kiejtve őket, az *r* jobban hallható, messzebbre hangzik, mint a *cs*. A hangzóság (szonoritás) fonetikai hierarchiájában az *r* (likvida) előbbre sorolódik, mint a *cs* (zöngétlen affrikáta).⁴ A mellérendelő összetételekben viszont többnyire a kevésbé hangzós kerül előre, vagyis érvényesül Claude Hagège elméleti feltevése, „a második a súlyosabb törvénye” (*loi de second loud*). A francia nyelvész úgy vélekedik, hogy

e kifejezések a világ valamennyi nyelvében „jambikusak”.⁵ A kisebb-nagyobb szövegkorpuszok azt tanúsítják, hogy a *csend* és *rend* sorrend a gyakoribb, csaknem kanonikus, mégsem visszafordíthatatlan. A kiváló stilisztá, Fekete István *Csend* című regényében kétszer fordul elő a szókapcsolat, s mind a kétszer fordított sorrendben: „rend és csend”.⁶ 1844. május 6-án Besztercebánya követe, Szumrák János a pozsonyi országgyűlésen ékes szavakkal védelmezte a városi tisztviselők és felügyelők szabad választásának évszázados gyakorlatát: „Tagadni ugyan nem lehet, hogy jövődében is, a' kir. főfelügyelők behozatala után nyugalom, csend és rend a' városokban uralkodni fog: de ez a' rend és csend csak koporsói nyugalom, csend és rend lesz.”⁷ Ötven esztendő múltán, 1897-ben K. Nagy Sándor bihari jogász, bíró a kihágási büntető törvénykönyvet példákkal szemléltető könyvének adta ezt a címet: *Csend és rend legyen!* A politika, a jog, a közigazgatás és a sajtó nyelve mellett a szópár versekben is fel-feltűnik: „a szobában csend lesz, csupa rend lesz” (József Attila: *Majd megöregszel*, 1936); „kegyelmes húsipari táj, csend, rend a hátsó kert felől is” (Parti Nagy Lajos: *Hattyúnyál*, 1982). A német költészetben a *Stille–Wille* rímpár játszik hasonló szerepet.

A két szó erősíti, nyomatékosítja egymást, s bár jelentéstartományuk nem egybevágó, közös metszetük is van. A *csendet* 'nincs zaj' és 'békesség' jelentése képesíti arra, hogy a *rend* részleges szinonimája legyen. A társadalmi-politikai értelemben vett *csendesség* ellentéte egykor a *csendtelenség* volt, vagyis mindennemű rebellió: rendbontás, zendülés, lázadás, felkelés vagy háborúság. Gyöngyösi István 1690-ben a törökkel és Thököly Imre kurucával egyaránt hadakozó Koháry István országbírónak ajánlotta áhítatos művét, a *Rózsakoszorút*. A méltóságos gróf, amikor a „haza csendtelenségének nevezett árja [...] szélesebben kiöntött, [...] mint megmozdulhatatlan kőszál, [...] nem kevés meggátlást szerzett ellenek való szemes őrállásával”.⁸ Mikes Kelemen 1720 májusában, Rodostóba érkezésüket követően írta „édes nénjének”: „De ha egy kis drágaságot okoztunk is, de a' való, hogy csendességet is okoztunk. Mert a lakosok magok mondják, hogy amég ide nem jöttünk [...], az utcákon nappal is félve jártanak az asszonyok és leányok, estvefelé pedig akit kívül találhattak, azt elragadták, [...] még gyilkosságok is estenek.”⁹ Történelmünk korai, jeles bűvárai is gyakran éltek hasonló szófordulatokkal, amikor históriánk nevezetes alakjait elevenítették meg. Kölesy Vincze Károly 1815-ben azt fejtegette, hogy Hunyadi János szerint az utószülött V. László „Országban léte volna egyedül azon eszköz, melly által abban a' csend ismét viszállításék”.¹⁰

Aki hallgat, zajt még csaphat. Bizonyosfajta rendnek nem a hallgatás, hanem a csendben maradás a szükséges feltétele. A *rend* egy cselekvéssorozat meghatározott, zökkenőmentes egymásutánjára is vonatkozhat, rendje van a misének, a táncnak, a nyitva tartásnak, miegyébnek s magának az életnek. Az iskolai tanóra évszázadok alatt kialakult menetében a *csend* és *rend* nemcsak fogalmilag és időben szomszédosak, oksági kapcsok is összefogják őket. Amikor a tanár belépett az osztályba, nemrégiben még felharsant a hetes többiek elhallgattató kiáltása – *Osztály, vigyázz!* –, ha mégsem, a tanár ripakodott rá a tanulókra: *Csend legyen!* vagy *Rend legyen!* Gellért Oszkár a feledhetetlen gimnáziumi éveket idézte vissza versében: „búcsuzom, mert csendre csengettek” (*Naplómból – Onnan. Markó utca*, 1919). A neves vadászíró, Bársony István elbeszélésében szarvasbögés után mentek vaddisznóra a keresnyeai erdőben, ezért nagyon gondosan választották ki a meghajtandó területet: „Minden a legnagyobb csendben és rendben történt, úgy, hogy a szarvasállományt alig-alig nyugtalanítottuk.”¹¹ Mészöly Miklós pedig azt írta le, milyen körültekintően kell megválasztani a sólyomszállás helyét. Az eleségül szolgáló prédaállatok telepét célszerű a közelben kialakítani, de olyan távolságra, hogy ne „nyugtalanítsa az érzékeny idegrendszerű sólymokat. A rend azt kívánja, hogy a ligetben komor, méltóságos csend uralkodjék, a várakozás csendje, és a fegyelmezett szilajság csak a hívó kiáltásra hallassa utánozhatatlan vijjogását.”¹² A solymász gondoskodik az ismeretelméleti feltétel teljesültéről, arról, hogy a sólyom meghallja a hívó kiáltást. A nemes madár ösztöneit követi, amikor engedelmeskedik. A mások feletti rendelkezés, a hatalom ősi mintája az átlatvilágból eredeztethető.

Talán nincs is olyan dolog a világon, „ami ne lett volna valamikor és valahol egyszer már tárgya politikai szervezetek közösségi cselekvésének”.¹³ A csend biztosítása is ilyen. Megvannak a maga intézményei, koronként változó szereplői, kényszerítőeszközei. A *csend* szó első megjelenése rendvédelmi szerv nevében a csendbiztos hivatalához köthető. A *csendbiztos* tárgyas összetétel, egykor azt a személyt nevezték így, aki a csend(esség)et ('békés közállapotok') volt hivatott biztosítani. A *biztos(ság)* 1563-tól adatolható főnévként 'valamivel megbízott hatósági személy; Kommissar' jelentésben.¹⁴ Mind a mai napig számos jelzős szerkezetben, összetett szóban tűnik fel, és jelentésében

**EÖRY EMIL, Önarckép, 1973;
Kettősportré, 1976**

EÖRY EMIL, Önarckép, 2003; 2004

váltakozik a birtokos jelzői 'valaki által megbízott személy, valakinek a megbízottja' (esetleg: 'valaki helyett eljáró személy') – *királyi biztos, miniszteri biztos, kormánybiztos, népbiztos* –, illetve a 'valamivel megbízott, valamiért felelős személy' árnyalat: *hadbiztos, útbiztos, vizsgálóbiztos, vizsgabiztos, érettségi biztos*. A *csendbiztos* az utóbbi altípusba sorolandó. (A *Biztos úr* megszólítás a *rendőrbiztos* rövidülése.) A *csendbiztos* hivatal felállítására tett első lépésnek I. Lipót király 1701. május 17-én kelt rendelete tekinthető. A 17–18. század fordulóján az Alföldön nap mint nap haramiák fosztogattak, elhajtották a gulyákat, nyájakat, kondákat, már-már a postaszolgálatot is veszélybe sodorták. Az uralkodó ezért úgy rendelkezett, hogy a földesuraknak gondoskodniuk kell a közbiztonság helyreállításáról. Legelőbb Heves vármegye közgyűlése határozta el június 20-i közgyűlésén, hogy egy tiszt vezérletével tizenöt fegyverest (*armans*) állít ki. Éppúgy *ármásnak* nevezték őket, mint az egykori török hódoltság területén egy évszázaddal korábban életre hívott parasztvármegyék legénységét, de csakhamar ők is a népi etimológia áldozatául estek: *ármányosnak* nevezték őket. A gúnyolódásért a közrendűeket megpálcázták, a nemeseket pedig a vármegye törvényszéke elé idézték.¹⁵

A *csendbiztos* és a *pandúrság* intézménye a 18. század közepére honosodott meg. A vármegye területét általában nyolc kerületre osztották, mindegyik élén egy-egy *csendbiztossal*, aki rendszerint öt-hat *pandúrnak* parancsolt. A legrégebbi ügyiratokban a *csendbiztost persecutor commissarius*-nak, a *pandúrt persecutornak* ('üldöző') írták, a köznyelvben pedig *komiszárosnak*, illetve *perzekutornak* nevezték.¹⁶ A *csendbiztos* ('Polizeycomissär') nyelvújítás korabeli szóösszetétel, nyomtatásban először 1838-ban, a Magyar Tudós Társaság magyar–német zsebszótárában bukkant fel.¹⁷ Az önkormányzati rendvédelmet mindenütt eltérő módon valósították meg, a *pandúrság* sohasem alkotott egységes, országos szervezetet. Eötvös Károly a maga ízes módján beszélt el a hajdani almádi csárdához fűződő legendás történetet. Az épület tetejének szelemenfája jelezte Veszprém és Zala vármegye határvonalát. A csárdában iddogáló Hatlábú Jóska és duhaj cimborái, amint hírét vették, hogy a veszprémi *pandúrok* közelednek, nagy komótosan áthúzódtak az ivó zalai fertályába. A betérő *pandúrok* átkozódtak, dühödten rázták a fokosukat, egyebet nem tehettek, mert az alispán parancsa nélkül nem léphették át a vármegye határát.¹⁸

A magyar nyelvben számos köz- előtagú szóösszetétel van, a *közcsend* és a *közbátorság* azonban már kikopott a használatból. Czuczor Gergely és Fogarasi János szótára is csak az elsőt adatolja szűkszavúan: „Egy egész társaságnak, pl. ország, megye, városnak stb., háborítatlan állapota.”¹⁹ A második összetett szó jelentését egy korabeli dokumentum világítja meg. Kacsokovics Lajos, Pest város főjegyzője 1848. március 15-én, este 10 órakor intézett átíratot Buda város nemes tanácsához, amelyben közölte, hogy a „pesti polgári őrsereg [...] rögtön össze is seregelvén ez éjjel megkezdi a közbátorság feletti őrködést”.²⁰ Bár e rokon fogalmak csaknem átfedik egymást, a *közcsend* egykor a *közrend*, míg a *közbátorság* a *közbiztonság* szót helyettesítette. Az első közcsendi bizottságot március 16-án hívták életre. A Városházán „permanentiában” ülésező testületről a forradalom hírére Szécsényből Pestre siető Pulszky Ferenc számolt be hitelt érdemlően. A jelenlévők – Csányi László, Irinyi János, Klauzál Gábor, Nyáry Pál, Petőfi Sándor, Rottenbiller Lipót, Vasvári Pál – mindegyike a nemzetőrség felállítását tartotta a legfontosabb feladatnak, mert „a helytartóság csak névben élt még, mert a miniszterek már ki voltak jelölve a nádor által, de a király még nem erősítette meg őket, kormány tehát még nincs, a réginek tekintélye megszűnt, az új nem alakult meg, ki fogja fentartani a közcsendet az átmeneti időben?”²¹ Pest példáját követve sorra alakultak a közcsendi bizottmányok, közcsend-bizottságok, előbb Budán és Óbudán, majd a vármegyékben, városokban, községekben. A karhatalmi-rendvédelmi feladatok ellátása mellett más ügyeket is intéztek. A pesti testület bírák kinevezéséről döntött, közterületek nevét változtatta meg, hálaadó istentiszteletet rendelt el a békés átalakulás megünneplésére, s ugyanezen okból a város díszkivilágításáról is tüstént intézkedett. V. Ferdinánd magyar király új közjogi helyzetet teremtett, amikor április 11-én szentesítette a 31 cikkből álló törvénycsomagot. A közcsendi bizottságok április 13-án, csaknem egy hónapi működés után feloszlottak.

A szabadságharc leverése után Madarász József országgyűlési képviselő arról számolt be, hogy 1849. szeptember 22-én szülőhelyén, a Somogy vármegyei Nemeskiszfaludon letartóztatták: „mindkét kezem, két lábamra vasat raktak; előttem töltették meg a katonákkal fegyvereiket egy őrmesterrel, s ők külön kocsikon; mellettem két sántamari (zsandarm) helyt foglalva”.²² Waltherr Imre, a szabadságharc huszára, a Károlyi grófok későbbi levéltárosa 1850 januárjában azt jegyezte

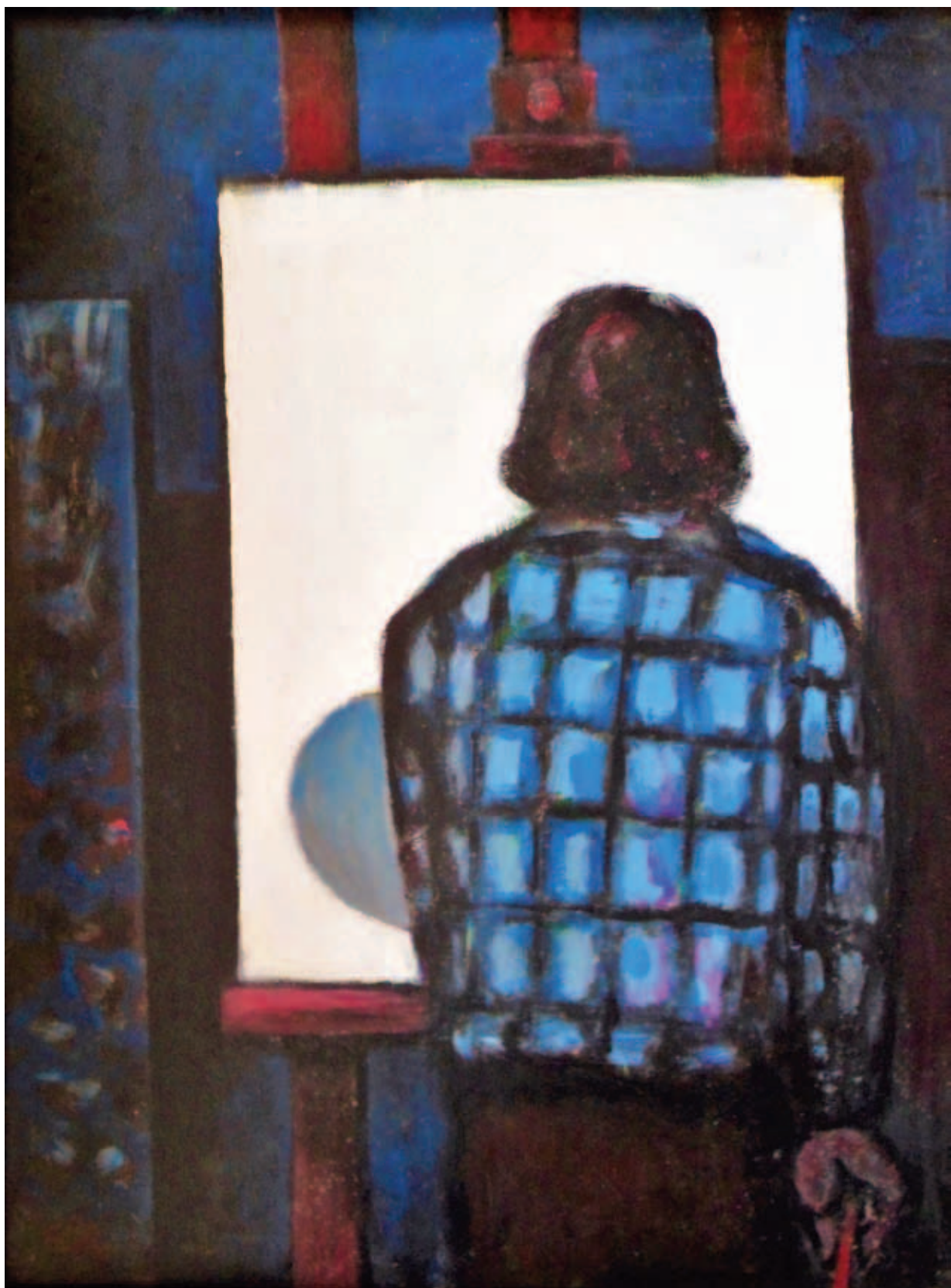
fel naplójába, hogy „egy ezred lovas és egy ezred gyalog gendarme – magyarul sántamari – vonult be falaink közé, hogy innét az ország minden vidékébe elplántáltassanak”, majd hozzáfűzte: Pest „minden lakója utálattal fordul el tőlük”.²³ A 18. századi *ármányos*, majd a 19. századi *sántamari* sértő, gúnyos „beleértések”, újabb száz esztendő múltán méltó párjuk a textilesek indulója, a „*Szödd a selymet, elvtárs*” (Tardos Béla–Gál Zsuzsa, 1949) címet viselő mozgalmi dal kezdő sorának mókás, de a korban nyílt ellenszegülésnek számító kifordítása, a *Zöd a segged, elvtárs...* Rácz Endre a belehallásról írott értekezésében a hangutánzással szembeállítva határozta meg ezt a mostohán kezelt nyelvi jelenséget: „A belehallás abban különbözik a hangutánzástól, hogy segítségével nem alkotunk új szavakat. Környezetünk hangjelenségeit [...] a már meglevő, értelmes szavaink segítségével [...] érzékeltetjük; a külvilág hangjaiból értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat vélünk kihallani, [...] értelmes szavakat, szókapcsolatokat vagy mondatokat értünk beléjük.”²⁴ A *sántamari* esetében a beszélők nem a harang szavába, a madarak énekébe vagy a vonatok zakatolásába hallottak bele valamit, hanem egy undok jövevényszót ferdítettek el. Gyakran megfigyelhető jelenség, hogy a nyelvhasználók az ismeretlen szó hangzása alapján keresnek értelmi fogódzót, ami homofónián, a hangalak hasonlóságán nyugszik, s talán ennek egyik aletesete a szándékos szóferdítés. Éppúgy, mint például a *majirtó koktél* esetében, senki sem érti szó szerint, amit mond.²⁵

A francia eredetű *zsandár* német közvetítéssel került nyelvünkbe, írásban először 1851-ben bukkant fel.²⁶ A *gendarme* szó a *gens d'armes* 'fegyveres emberek' (nemesi származású, nehézfegyverzetű lovasok a francia hadseregben a késő középkortól a 18. század végéig) módosulata, a *gendarmerie* 'zsandárság' kiejtett változata pedig némi hazafiúi részrehajlással valóban emlékeztet a csúfondáros *sántamarira*. A zsandárság fényes rendészeti és nyelvi pályát futott be a 19. században. Az intézmény Napóleon császárságának időszakában a kiépülő birodalmi közigazgatás részeként terjedt el a francia ellenőrzés alá vont országokban, a *gendarme(rie)* szót azonban Európa csaknem minden nyelve átvette, s így jövevényszóként nemzetközi szóvá lépett elő. Amikor 1815-ben, a bécsi kongresszus döntése nyomán Lombardiát is bekebelezte az Osztrák Császárság, nem szüntették meg az olajozottan működő szervezetet, amelynek tagjait magyar nyelven kezdetben az *örkatona*, *lovagőr*, *lovasőr* szavakkal illették. A szabadságharc vérbe fojtása után az északolasz ezred vált a mintájává a szolgálatát a falvakban és a tanyavilágban teljesítő, katonailag szervezett, fegyveres rendvédelmi testületnek (*die Kaiserlich-Königliche Gendarmerie*), amelyet I. Ferenc József 1849. június 8-án kibocsátott rendeletével hívott életre, és első parancsnokának Johann Franz Kempen von Fichtenstamm altábornagyot, Julius Jacob von Haynau tábornagy bizalmasát nevezte ki.²⁷ A Bach-korszak zsandársága rémképként ivódott bele a magyarság történeti emlékezetébe. A zsandárok legfőbb feladata nem a közrend biztosítása volt, hanem az elrettentés. A rézsizakot viselő lovasok politikai menekültek, fegyverek, Kossuth-bankók, röpiratok után szaglászta, egymást követték a házmotázások, s még a kalap- és kabátviseletet, arcszőrzetet is ellenőrizték. Oktalan kegyetlenkedésük, rideg kíméletlenségük a császári rendszer legnépszerűtlenebb szolgálattevőivé tette őket. A csárdások és a tanyasi emberek a kútgém mint afféle optikai telegráf fölemelésével figyelmeztettek közeledtükre.

A cenzor vörös írónja a legártatlanabb szavakban is lázítást gyanított, a korszakot dicsőítő *Rückblick* (1857) pedig a külföldet próbálta az orránál fogva vezetni. Általános volt a vélekedés, hogy a névtelenül megjelent röpiratot az osztrák belügyminiszter írta. Széchenyi István azért ragadott tollat, hogy magához Alexander Bachhoz intézze maró szavait. Vitairata 1859-ben jelent meg Londonban, a borító és a címlap tanúsága szerint a szerző minden közelebbi meghatározás nélkül egy magyar ember (*Von einem Ungarn*). Az *Ein Blick*ben több mint negyvenszer fordul elő a *Gensd'arm(en)*, illetve a *Gensd'armerie* szó. A zsandárok kíméletlen ostromozása nem véletlen: szervezeti szabályzatuk 44. §-a értelmében ugyanis bármelyikük vallomása elegendő bizonyítéknak minősült akárki ellenében, s ha elfogtak valakit, magas díjazásban részesültek, ráadásul a bíróság kiszabott ítéletének súlyosságával egyenes arányban emelkedett.²⁸ Jellegzetes rendőrállami kellékek. A kiegyezést követően a zsandárság jogelődként való átvétele szóba sem kerülhetett. A szervezetet 1867. május 8-án a Magyar Királyságban feloszlatták, de Erdélyben és Horvátországban tovább működött. Mivel a közbiztonsági feladatokat ismét a szűkös költségvetésű, nehézkes vármegyék vették át, újraéledt a betyárvilág. O'sváth Pál, Bihar vármegye csalafinta, de emberséges csendbiztosa ezeket az időket idézte vissza emlékezésében. A pandúrokat akkoriban már váltakozva a *csendlegény* vagy *csendkatona* elnevezéssel is illették. Az egyre szélesebb olvasóközönséget

EÖRY EMIL, Ketten, 2003

EÖRY EMIL, Önarckép, 1995

a puszta romantikája éppúgy megigézte, mint a préri világa. William Fr. Cody 1883-ban *Buffalo Bill's Wild West* néven indította világhódító útjára látványos vállalkozását. Savanyú Jósikát is világ körüli útra kérték fel, amikor 1906-ban a váci püspök közbenjárására kegyelmet kapott. Az elképzelés azonban meghiúsult, mert az utolsó bakonyi betyárnak háromhavonta jelentkeznie kellett a hatóságoknál. Néhány hónapig Kaiser Dezső budapesti zenés kávéházában mutogatta magát, az Akácfa és Dohány utca sarkán működött Vigoperába csak úgy özönlöttek a vendégek.²⁹

A magyar rendvédelem történetét rendszeres formában megíró Tisza Miksa volt az első, aki levéltári források alapján szedte lajstromba a szolgálatot teljesítő közegek régi elnevezéseit, több mint egy tucat nevet sorolt fel, külön-külön csoportba illesztve az idegen és a jobbra magyar eredetű szavakat: *bakter, darabont, hajdú, konstábler, militia, muskatéros, pandúr, szerezsán, zsandár*, illetve *csákányos, csendkatona, csendlegény, negyedmester, strázsamester, tizedes* és *utcai kapitány*.³⁰ Hűséges tükre ennek a fogalmi zűrzavarnak Ambrus Lajos immáron klasszikussá nemesedett történelmi regénye, az *Eldorádó* (1988). E „vak történésű mese”³¹ 1849 júliusától 1863 márciusáig játszódik. A személyes időmetszetekből összeilleszthető történetben egyéni sorsképletekben bomlik ki a történelem. A késő biedermeier élőképeket forgószínpadszerűen eleveníti meg a színpompás és bűdös egyenruhások, más fegyveresek hosszú sora: *bakter, bátorország, belügyér, cosaque, chevau-léger, (stukkeres) guerilla, hadfi, hajdú(káplár), honvéd, kulazér(ezred/tiszt), (lándsás) Landsturm, náderer, palotás, pandúr, patrouille, polícia, Politisch Commando, polizey, prófosz, rendőr, röndér, rendügyér, vadász, zsoldos* stb. A reformkorban a rendvédelem alapszókinccse is gyarapodott, a *rendőr(ség)* is, a *csendőr(ség)* is nyelvújítás korabeli szóösszetétel. Írott forrásokban való megjelenésük időrendjében: *rendőr* (1823),³² *csendőrség* (1833),³³ *csendőr* (1834),³⁴ *rendőrség* (1836).³⁵

A *rendőr* 'Polizei-Landreiter' afféle pusztázó lovasként tűnt fel Márton József szótárának *Gensdarmes* szócikkében, s így kezdetben nem a városi közbiztonság fogalmi köréhez, hanem a vidéken esett károkozások megakadályozásához kapcsolódott; ezt a jelentését előbb a *csendőr* (1834), majd a *zsandár* (1851) vette át. A mezőrendőrök a szántók, legelők, erdők, méhesek, kertek stb. rendjéért feleltek. A mezei rendőrségről szóló 1840. évi IX. törvénycikk 3. §-a kimondta, hogy tevékenységüket a szolgabírák, illetve a szabad királyi és kiváltságos mezővárosokban a városi kapitányok felügyelik. Az 1848. április 11-én létrehozott Belügyminisztériumban Szemere Bertalan rendőri osztályt is életre hívott, júniusban pedig felállították az Országos Rendőri Hivatalt, amely kezdetben csak nevében volt országos, és rendőrbiztosai eleinte kizárólag állambiztonsági ügyekkel foglalkoztak, nem a közbátorság, azaz a csend és rend fenntartásával. Kossuth Lajos már június 27-én külön rendőr-minisztérium felállítását sürgette, Széchenyi István pedig augusztusban egy rendőrségi törvény mielőbbi meghozatalát szorgalmazta, de az állandósuló harcok, majd a szabadságharc leverése miatt végül egyik sem valósult meg.³⁶ A rendfenntartást a városi és a vármegyei szervezetek látták el, sokszor a haza védelméért felelős nemzetőrség hathatós támogatásával.

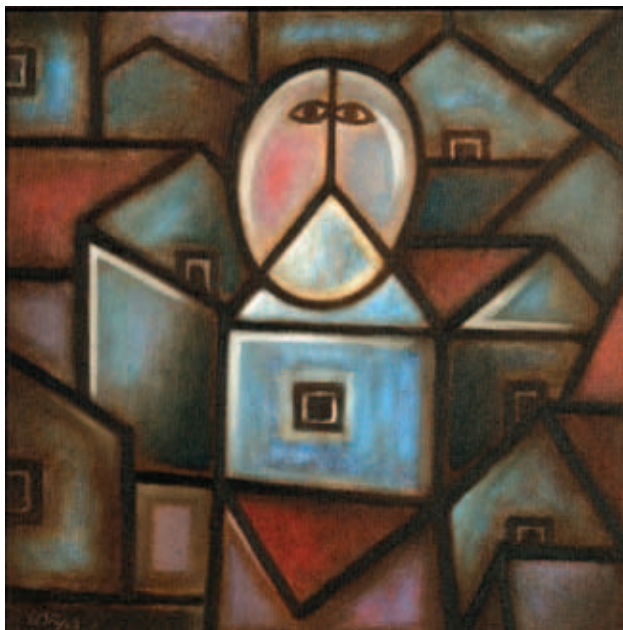
A *rendőr* mintájára alkotott *csendőr* szónak számos népetimológián nyugvó alakváltozata (*csendér, cséndér, csöndér, csindér, csendúr* stb.) volt, amit Gombocz Zoltán és Melich János azzal magyarázott, hogy „a nép a szóban -ér képzőt s nem *őr*-rel való összetételt érez”.³⁷ Jelentése kezdetben a *gendarme* és a *patrouille* 'járőr' között ingadozott, Szontagh Gusztáv katonai műszavakat felsoroló jegyzékében a *patrouillieren* igét is megadta 'kutatni, csendőrködni' jelentéssel,³⁸ majd, egészen 1848-ig a *rendőr* (részleges) szinonimájává vált.³⁹ A Magyar Tudós Társaság és Bloch Móric (Ballagi Mór) magyar–német zsebszótárában a *csendőr* és a *rendőr* német megfelelője egyaránt *der Polizey(/i)beamte, Polizey(/i)diener*.⁴⁰ A *csendőr* 1848-tól alkalmanként már a *csendbiztos* szót is helyettesítette.⁴¹ A *csendőr* szó elterjedését 1851-től az is elősegítette, hogy sokan a *zsandár* magas hangrendű párjának vélték. A *csendőr* és *rendőr* szó mai alapjelentése a Magyar Királyi Csendőrség (1881. évi II. és III. törvénycikk), illetve a Székesfővárosi Magyar Királyi Államrendőrség (1881. évi XXI. törvénycikk) létrehozását követően a több mint hatvan esztendő párhuzamos működés során rögződött vidéki, illetve városi rendfenntartó testületként. (A területi munkamegosztás azonban nem érvényesült maradéktalanul: a kisebb városokban és a nagyvárosok külterületein gyakran csendőrök teljesítettek szolgálatot.) A *csendőrség* szó jelentésudvarába idővel a hasonló minta alapján szervezett külföldi testületek is bekerültek, a francia *gendarmarie*-től a román *jandarmerie*-n át az orosz *жандармерия*-ig. Széchenyi István *Ein Blick*jének K. Papp Miklós-féle fordításában (1870) többnyire (*idegen*) *csendőrök* lettek a *gendarmes*-ből. A *zсарu* 'rendőr' alighanem a *zsandár* játékos továbbképzése, a 19. század végén a tájnyelvből került a városi tolvajnyelvbe, onnan a diáknyelvbe, majd a közbeszédbe, végül önelnevezésként és újságcímként a rendőrök rétegnyelvébe.

A szótörténeti kutakodás nem léphet az intézménytörténet helyébe, az utóbbi iránt érdeklődőket részletekbe menően eligazítja a Parádi József-féle *A magyar rendvédelem története* (1995) című kiadvány. A Bach-korszakban a *gendarme(rie)/zsandár(ság)* és a *Polizey/policáj* szókettős jelölte testületek egyképpen gyűlöletessé váltak, és az utálatból az elnevezéseknek is bősséggel kijutott. A 19. század derekán, a korszerű rendvédelmi intézmények kiépítésekor ezért fel sem vetődött, hogy az új testületek elnevezése a kétpólusú nemzetközi mintát kövesse. A magyar nyelvben – az albán, angol, orosz, bolgár, cseh, dán, észt, finn, francia, gallego, holland, horvát, ír, katalán, lengyel, lett, litván, macedón, máltai, norvég, német, olasz, orosz, portugál, román, spanyol, svéd, szerb, szlovák, szlovén, török és ukrán nyelvvel ellentétben – nem váltak nemzetközi szóvá. Mivel a városi, illetve a vidéki szervezetek hivatalos és köznapi elnevezése hosszú időn át párhuzamosan *csendőrség*, illetve *rendőrség* volt, a *csend* és *rend* szóhoz egyértelmű rendvédelmi képzetek társultak. Európa nyelveiben nincs párja ennek a jelenségnek. A *rendészet* szó is magyar sajátosság, nem fordítható le más nyelvekre.

Történeti források tanúsága szerint az ókori Mezopotámia termékeny síkságainak nagyvárosai-ban a Krisztus előtti I. évezredben a nappali nyüzsgés lármáját nyugodt éjszakák követték a zárt városkapuk mögött, ahol éjjeliőrök rótták megszabott köreiket. Arról azonban nem szól híradás, hogy a vak sötétségben felhangzott-e énekük, mint Jeruzsálemben.⁴² II. Sarrukin asszír király, a bibliai Szárgon Kr. e. 711-ben meghódította az edomiták földjét, a Holt-tengertől délre fekvő Szeir hegyes vidékét. A száműzetés korának egyik edomita őrdala Izajás (Ézsaiás) jóvendölései között is szerepel: „Így kiáltanak hozzám Szeirből: / »Őr, meddig tart még az éj? / Őr, meddig tart még az éj?« S az őr így felel: / »Eljön a reggel, aztán az éjszaka. / Ha kérdezni akartok, csak kérdezzetek, / térjetek vissza és gyertek el újra«” (Iz 21,11-12). A prófétákat azonban több évezredre egészen köznapi halandók, éjjeliőrök, strázsák, bakterek, csőszök váltották fel, hogy az éjszaka kellős közepén hangosan tudassák a jámbor, törvénytisztelő polgárokkal: minden a legnagyobb rendben van, bátran a másik oldalukra fordulhatnak. Samuel Pepys, a londoni Admiralitás főtitkviselője 1660. január 16-án jegyezte fel naplójába: „Oly sokáig fenn virrasztottam, hogy már az éjjeliőr is elment az ablakom alatt, csengőjét rázva, éppen amikor ezt a sort írtam, s elkiáltotta: »Egy óra múlt már, s hideg, fagyos, szeles a hajnal.«”⁴³ Ezekben az években a lengyel Toruń városában sötétedés után sisakos alabárdosok őrzőrázóztak, lámpást tartó vezetőjük kereplőt forgatott, és az engedetlen lakosokat arra szólították fel, hogy térjenek nyugovóra. II. József magyar király korában éjszakánként bakterek⁴⁴ járták a városok utcáit, minden óraütés után egy verset kiabálva: „Hallja minden háznak ura / Tíz utott most az óra. / Tűzre, vízre vigyázzatok, / Hogy károkat ne valljatok.”⁴⁵ Balázs Béla a 19. század utolsó évtizedében Lőcsén töltötte gyermek- és kamaszkorát, amikor még „a városháza tornyán megszólalt az éjjeli őr hosszan vonító kürtje”.⁴⁶

A közrend fennállásáról beszámoló, újra meg újra felharsanó éjszakai tudósítások a 20. század beköszöntével megszűntek, lassan feledésbe merültek. Az I. világháború éveiben azonban két kimagasló gondolkodó is Ézsaiás próféta szavával figyelmeztetett. Ady Endre *Intés az őrzőkhöz* (1915) című költeményében így esdekelt: „akik még vagytok, őrzőn, árván, / Őrzők: vigyázzatok a strázsán”. A verset *A halottak élén* (1918) című kötete *Mag hó alatt* ciklusába sorolta be, a kötet egy másik ciklusának és versének pedig az *Ézsaiás könyvének margójára* (1914) címet adta. Verses prózájában kilátástalan helyzettel vetett számot: „Vigyázók, hiába vigyáztok, óh, jaj, vigyázók, hiába vigyázunk, mert újra és újra leesik a sárba az embernek arca.” E keserű számvetés erkölcsi parancsolatként értendő: bármi történjék is, azt kell tenni, ami rendeltetett. Max Weber 1917 novemberében egy müncheni könyvkereskedésben tartott előadást, amelynek szövegét 1919-ben *A tudomány mint hivatal* címmel rendezte sajtó alá. A német társadalomtudós is a próféta jóvendölését idézte, majd a zsidó nép megrázó sorsára utalva így fejezte be előadását-írását: „a vágyakozással és a várással még nem tettünk meg mindent, [...] végezzük a dolgunkat, s emberileg és hivatásunkban egyaránt feleljünk meg »a nap követelményének«. Ez akkor egyszerű és könnyű, ha mindenki megtalálja azt a demont, amelyik az ő életének a fonálát tartja, és engedelmessé válik neki.”⁴⁷

Nyilvánvaló, hogy előbb volt szesz, mint szesztilalom, amiképpen a zaj és a lárma is megelőzte a csendrendeletet. A zajongás legelső, kíméletet nem ismerő büntetése évezredekkel ezelőttre tehető, még nem öltött intézményes alakot, és nem is evilági intézkedés volt. A sumer-akkád panteon egyik főistene, Enlil már a IV–III. évezred fordulóján keletkezett képrásos szövegekben feltűnt. A hozzá intézett himnuszokban, fohászokban fékevesztett elemi erőkhöz, vad bikához, üvöltő szélhez hasonlították. Ő volt az, aki özönvizet zúdított az emberekre, mert az „emberiség lármája Enlilnek

EŐRY EMIL, Bezártan, 2008; Szülőház elhagyása, 2008

EŐRY EMIL, Mozgásban (Nagy utazás), 2008

terhes volt”.⁴⁸ Ugyanezen okból később pestist, aszályt, szikeseést, majd újabb áradatot bocsátott rájuk. A bőbeszédű Naukratiszi Athénaiosz jegyezte fel, hogy a zaj ellen hozott első emberi rendelkezést a fényűzéséről és élvezetig lakosairól elhíresült dél-itáliai görög gyarmatváros, Szübarisz hozta meg, még azelőtt, hogy Magna Graecia egy másik városa, Krotón Kr. e. 510-ben eltűntette volna a föld színéről: „Szübarisz polgárai voltak az elsők, akik megtiltották, hogy lármás szakmákat űző mesteremberek, amilyenek a kovácsok, ácsok és más hasonlóak, telepedjenek le városukban, így biztosítva, hogy zavartalanul szundikálhassanak. A városban még kakast tartani is tilos volt.”⁴⁹ A pontos időponthoz köthető első csendrendelet C. Iulius Caesar nevéhez köthető. A hispániai hadjáratából győzedelmesen megtért dictator Kr. e. 45-ben törvényben (*Lex Iulia municipalis*) tiltotta meg, hogy – a tisztviselőket, a papokat, a magas rangú polgárokat és az előkelő látogatókat leszámítva – napkeltétől napnyugtáig bárki is kocsival közlekedjék a városban. A nappali gyalogosforgalom ugyan zökkenőmentessé vált, de a kordék és társzekerek elviselhetetlen zajt okoztak éjszaka. A kenetlen kerékagyak élesen csikorogtak, a vasalt kerekek csattogtak az utca kövén. Iuvenalis nem ok nélkül morgolódt: „Vagyonba kerül Rómában az alvás! Innen a baj. Ha szekér dörög át, kanyarodva, a keskeny utcán, s szitkokat ont – míg áll csordája – a hajcsár...”⁵⁰

A város hatalmas középületeit azért emelték, tágas tereit azért alakították ki, hogy a megszentelt mezsgyén (*pomerium*) belül tegyék jelenvalóvá a birodalom nagyságát. A Forum Romanumról bármerre indult is el az odavetődött idegen, néhány perc múlva még komótos hordszékben is egy szűk utcák határolta háztömbhöz (*insula*) érkezett. A lakosok zöme ezekben a sokemeletes bérházakban zsúfolódott össze. A fiatal Martialis a harmadikon bérelt egy odút. Egyik kései epigrammájában (XII. 20) az ifjúkorában nap mint nap többször megmászott kétszáz lépcsőfokot kárhoztatta. Az előkelők átellenben, a Tiberis jobb partján laktak árnyas ligetek övezte villáikban. Őket nem sújtotta Caesar intézkedése. Horatius viszont amiatt panaszkodott Florushoz intézett verses levelében (Kr. e. 11 vagy 10), hogy nem tud Rómában verset írni, s miután kimerítően számba vette a nagyváros legzajosabb életképeit, így fortyant fel: „Éj-nap zúg ez a zaj!” (II. 2. 79., Muraközy Gyula fordítása).

Nem vállalt feladatom a csendrendeletek részletekbe menő történeti feldolgozása, egyetlen példát választottam szemléltetésül, a dudálás vagy túlkölés tiltását Budapesten. A motorizáció elterjedése nyomán, a 20. század harmincas éveitől egymást követték a gépjárműhasználatot szabályozó törvények, rendeletek: sebességkorlátozást vezettek be, gyalogosátkelőket alakítottak ki, engedélyhez kötötték a járművezetést stb. Azt is szabályozták, melyik napszakban szabad a sofőrnek dudálni. Kozma Miklós belügyminiszter rendelete értelmében 1935. augusztus 1-jétől éjszaka (22 órától 6 óráig), november 1-jétől pedig már nappal sem volt szabad túlkölni Budapest főútvonalain. Az intézkedés bejelentése után egy héttel a Magyar Távirati Iroda londoni levelezője a brit közlekedési minisztert kérdezte a szigetországi tapasztalatokról. Leslie Hore-Belisha elmondta, hogy hivatalba lépését követően felvette „a harcot az emberiség első számú közellenségével, a lármával”, ezért a gépjárműveknek a „Charing Cross pályaudvartól számított nyolc kilométeres körzeten belül éjszaka 11.30-tól reggel 7-ig nem szabad túlkölni”. Nem felejtette el hozzáfűzni, hogy az intézkedés sikeréhez nagyban hozzájárult honfitársai „pompás sportszelleme és törvénytisztelete”.⁵¹ Mi sem természetesebb, mint hogy a berlini rendőrfőnök honfitársai fegyelmezettségének tulajdonította a német rendelet sikerét. A magyar helyzetértékelés, sajnálatos módon, a magunkról alkotott torzképnek felel meg. A gépjárművek kürtjelzését korlátozó belügyminisztériumi rendeletek életbe lépése után a rendőr-főkapitányság közleményben tudatta, illetve a főkapitány, dr. Ferenczy Tibor azt nyilatkozta, hogy „a közlekedési balesetek száma a felére zsugorodott”, míg a székesfőváros közigazgatási bizottságának 1935. november 11-i ülésén Bánóczi László tanácsnok azt nehezményezte, hogy az autóduda használatának tiltása óta több a baleset.⁵²

A harmincas évek derekán fénykorát élte a mozi, a korszak leghatékonyabb propagandaeszköze a filmhíradó volt. A szóban forgó időszakban a Magyar Világhíradó három alkalommal is tudósított csendrendeletéről. 1935 szeptemberében (605. szám) ügyesen megrendezett jelenetek sorával hívták fel a figyelmet a legveszélyesebb közlekedési vétségekre: elegáns úriemberek és egy csinos hölgy csetlik-botlik a kamera előtt a forgalmas pesti utcán. Októberben (609. szám) nem a Magyar Film Iroda (M.F.I.) tudósítását láthatták a nézők, hanem *Csendrendelet New-Yorkban* címmel a német UFATONWOCHE képes beszámolóját. A meghökkenítő filmkockák büszkeséggel tölthették el a honi publikumot, hiszen Budapesten nemsokára már az autótülkök nappali használatát is korlátozzák, míg a New York-i városatyák még csak azt foglalták rendeletbe, hogy az elviselhetetlen zaj mérséklése érdekében „gumipatkókkal vasalják a lovakat”. A nappali csendrendelet bevezetése előtt, október

utolsó napjaiban a Magyar Világhíradó (610. szám) ismét az M.F.I. oktató célzatú anyagával jelentkezett: utoljára szólnak büntetlenül a fülsiketítő autódudák a Berlin téren (1992-től Nyugati tér, azelőtt Marx tér), a Nyugati pályaudvarnál. A plakátragasztó ormótlan keféjével ügyesen simította el a papírt, amelyen láthatóvá vált a szöveg: „1935. november 1-jével nappalra is életbe lépett a főváros főútvonalain az autótülkök használatát tiltó rendelet.” A képsorok alatt egy sofőr mondta öntudatosan: „Fontos, hogy a gyalogosok vigyázzanak a közlekedésre! Akkor rend és csend lesz!”

Sohasem lesz teljes az egyetértés abban, mi tartandó kívánatos állapotnak. Az idős Jókai Mór 1900-ban fájó szívvel emlékezett vissza fiatalsága városának megszokott zajaira: „És most mindennek a szép, hangos világnak vége. Csend uralkodik Budapesten.”⁵³ Szép Ernő 1933-ban amiatt panaszkodott, hogy elvették tőle „kedvenc lármaít”, a nagyvárosi zajokat: „egész Pestnek több csend kéne, nekem egész ellenkezőleg, több lárma kéne”.⁵⁴ R. Murray Schafer kanadai zeneszerző a 20. század hatvanas éveiben azzal a céllal indította meg a hangtájrögzítők mozgalmát (*Soundscape Studies*), hogy mihamarabb feltérképezzék az egyes metropoliszok jellegzetes hangjait. Egy-egy város sajátos hangulatához a sokszor zavaró zajok is hozzátartoznak, savként ivódnak bele az ott élők emlékképeibe, és mind gyakrabban szolgálnak zeneművek alapanyagaként. A csendtől és rendtől idegenkedők vagy iszonyodók között nagyon sokféle ember akad. Vajda János verses regényének hőse, Virányi Ernő, a Váci utca friss aszfaltburkolatán korzózó gazdag, léha uracs nem találta a helyét vidéken jegyesével, Etelkével „Elég is a magányból, csendből! / Ernő is zajt kíván” (*Találkozások. Budapesti életkép, 1877. „A nyaralóban”, 68.*). A későbbi Kosztolányi Dezsőné, Schlesinger (Harmos) Ilona 1899-ben tizennégy éves volt, amikor elhunyt fiútestvérei és boldogtalan házasságokba kirajzolt nővérei után vágyakozott: „Félek a csöndtől, a csönd a halálra emlékeztet [...], veszekszem az egész világgal, lármazó, bögők, jeleneteket csinállok. Tennem kell a csönd ellen valamit, hogy körülvegyen a régi zaj, a régi mozgás, a régi élet.”⁵⁵

Aztán ott vannak a nyughatatlan költők és a nyugtalan, ideges költőfeleségek. Ady Endre írta egyik korai versében: „Az én lelkem / Megölné a csend, nyugalom” (*Válasz, 1899*). 1903 márciusában pedig a Nagyváradi Napló hasábjain, nyílt levélben üzenté édesapjának Érmindszentre, hogy jó hazatérni, de csak egyetlen napra: „Úgy érzem, agyonnyom a csönd, darabokra bomlik a testem, elrohad a tüdőm, ha nem szaladok a zajba, ha nem csapok össze valakivel, ha harsogva nem kiabálok én is bele a nagyvilági lármaiba.”⁵⁶ B. Tanner Ilonka *Tapossatok bele a csöndbe!* (1921) című szabad verse szinte napra pontosan négy hónappal Babits Mihállyal kötött házassága után, május közepén jelent meg a Nyugatban. A szenvedélyes fiatalasszony türelmetlenül, dühödten akarta habzsolni az életet: „Lárma kell nekem, tánc, zene, – lihegő ritmusok tobzódó zaja, / [...] / Mert minden csend halál, minden megállás halál, / Oh minden béke halál. [...] / Hej!! Üvöltő lárma, tántorgó lábak torz üteme: / Tapossatok dühhel bele a csöndbe. / S fojtsatok meg minden kérdezőt.”

A világforradalom ígézetétől megrészegült kommunisták sem viselték el a csendet. Székely János első verse 1919-ben jelent meg Kassák Lajos Ma című folyóiratában. Az 1941-ben John S. Toldy néven forgatókönyvíróként (Benjamin Glazerrel megosztva) Oscar-díjra érdemesített költő a Tanácsköztársaságot üdvözlő versének az *Üzenetek a csöndben* címet adta, és arra buzdította elvtársait, hogy lobbantsák végre lángra a nemzetállamok korhadt épületét: „mi már halljuk, már halljuk [...] / öröms igenlését a megváltó zajnak / a csöndben / [...] én akárholi gyujtogatós-testvéreim / Mert a ti lángjaitok fogják vörösre festeni / a nemzetiszínű Wertheim-szekrényeket!” Az orosz frontot megjárt, majd vöröskatonaként is harcoló Erdélyi Józsefet a harctér esztétikuma nyűgözte le: „minek a csend, a dal és az enyelgés / szebb annak a srapnel-gránátüvöltés” (*Jelenés, 1917–1924*). Nem tartotta elképzelhetetlennek, hogy az ördög véres mulatsága miatt „fordul tán szebb valóra a világ”. A költészetét elemző Farkas János László azt írta a vers utolsó sorairól, hogy a „rímszók olyan zajtalanul-olajozottan és mégis fémes keménységgel csúsznak egymásra, mint egy Mannlicher puska zárvatának megtisztított alkatrészei”.⁵⁷ Az oktalan rombolással egybeforró punk életérzést fejezte ki Szekeres András, a Junkies zenekar énekes dalszerzője *Szerelmes vagyok* (1999) című dalában: „Nekem káosz kell, nem bírom a rendet, / Zaj kell, ami megöli a csendet”.⁵⁸ Lázár Ervin meseregényének versfaragó hőse, Berzsián viszont azt hitte, hogy egyedül van a Földön, s úgy érezte, hogy „nincs szörnyűbb a semmibe roppenő kiáltásoknál”. Nem csoda, hogy megörült a közeledő hangorkánnak, meg is állapította magában: „Ma van a zajok napja.”⁵⁹

Szendrey Zsigmond néprajzkutató mind a mai napig mértékadó tanulmányában a magyar népszokások legkezdetlegesebb s ezért legősibb elemeként tárgyalta a zajscapás különböző fajtáit és al-

kalmait.⁶⁰ A szándékos zajkeltéssel vagy lármázással járó szokáscselekmények eredeti rendeltetése az volt, hogy elűzzék és távol tartsák az ártó szellemeket, illetve gondoskodjanak az elkövetkező esztendő bő terméséről és állatszaporulatáról. A természetfeletti lényekben való hit kezdeti stádiumában az emberek a növényeknek, állatoknak, élettelen tárgyakkal egyaránt lelket tulajdonítottak. A szellemi lényekbe vetett hitet Sir Edward Burnett Tylor *Primitive Culture* című összefoglaló művében animizmusnak nevezte.⁶¹ Max Weber a vallást és a varázslatot az érzékfeletti hatalmakhoz fűződő kapcsolat formája – kérés, áldozat, ima, illetve mágikus eljárások – alapján választotta szét: „»isteneknek« lehet nevezni azokat a lényeket, akiket vallásos tisztelet övez, és akikhez imádkoznak, »démonoknak« pedig azokat, akiket mágikus eszközökkel kényszerítenek, és igéznek meg”.⁶² Közismert népi mondókáink némelyike a „gyermeknek szájára került ráolvasás”, amely egykor „nagy lármával, síppal, dobbal, nádi hegedűvel való gyógyításnak” számított.⁶³ A hiedelem szerint a betegségdémonok zajcsapással kísért gyógyító ráolvasással űzhetők ki a testből, a sámán vagy a varázsló sokszor a távozás útvonalát is megadja. Pócs Éva a moldvai Lábnyikban gyűjtötte fel a következő ráolvasást: „Térj meg, térj meg hetvenhétféle betegség, fejből, fuliből, hátából, mejjiből, szüviből, derekából, hasából, lábujjiból.”⁶⁴

Az emberélet fordulóit is gonoszúzó zajongással kísérték. A keresztlői lakomán cserépfazekat vágta az ajtóhoz, nehogy süket legyen a gyerek. Az esküvői menetben a szekérhez csaptak cserépedényt. A halott kivitelekor is cserépfazékkal csaptak zajt, virrasztáskor pedig csörgőpálcával ébresztgették az elalvókat. A kellő számú utód világra jöttét és a háziállatok szaporaságát biztosító termékenységvarázslást is a zajkeltés legváltozatosabb formái kísérték: lármázás, kurjongatás, zenes-álarcos felvonulás, mozsárdurrogatás, harangozás, kerepelés, kulcsörgetés, vasfazék- és deszkaverés, dobolás, ostopattogtatás. A zajcsapás résztvevői is alkalomról alkalomra változtak. Szüléskor az asszonyok lármáztak, karácsonykor és újév táján a gyerekek végezték a koledáló kántálást, az emberi és növényi termékenység előmozdítása a legényekre hárult, a pásztorok az állati termékenységet biztosítani hivatott zajcsapásokban jeleskedtek, a határt érintő varázslatokban az egész közösség részt vett.⁶⁵ Az ünnep kezdetét sok helyütt jelezték lövéssel, kolomppal, kereplővel, hogy így tartsák távol az ártó erőket. Az óévtől is fülsiketítő lármával, fékeveszett zajkeltéssel búcsúztak, hogy elűzzék, ami benne rossz volt. Szent György napján, amikor az állatokat kihajtották a legelőre, a pásztorok kezét mostak a reggeli harmatban, szalmalánggal füstölték magukat és a jószágot, majd puskát ropogtattak, hogy elijesszék a farkasokat.

A falu népe a megszokottól való eltérést sohasem nézte jó szemmel. A tuskóhúzás 1790-től adatolható szokása még a 20. század harmincas éveiben is eleven volt a Rába mentén. A vénlányokat és az öreglegényeket úgy szégyenítették meg, hogy akinek farsang farkáig nem volt bejelentve az esküvője, annak csúfondáros láрма közepette, tuskót húzva kellett végigvonulnia a falun.⁶⁶ Csokonai Vitéz Mihály Szatmár vármegyéből ismerte a szokást: „mikor a' Fársáng elmúlik, a' meg nem házasodott Ifjakkal, és a férjhez nem ment Leányokkal, valamely darab fát vagy tőkét nevetségnek okáért megemeltetnek, vagy egy helyről más helyre vitetnek...”⁶⁷ A bakfazékdobálás is a vénlánycsúfoló farsangi ugratások közé tartozott. Húshagyókedden a legények szeméttel, trágyával megtöltött rozsdás fazekat hajították azoknak a házaknak az udvarára, ahol pártában maradt lányok laktak.⁶⁸ A népi büntető szokások a megszólástól, szapulástól, kinézéstől, a csúfoláson, szitkozódáson és átkozódáson át a Nyugat-Európában charivarinak nevezett macskazenéig terjedtek.⁶⁹ A civakodó házaspárokat kigúnyoló, sokszor dulakodássá, véres verekedéssé fajuló lármázást Biharugrán zángózásnak, Körösharsányban csatrangolásnak, Geszten kikolompolásnak nevezték.⁷⁰ Az imént felsorolt eseteket Angyal Pál büntetőjogász nyomán a néprajzi szakirodalomban is a köznévelmény-büntetés átfogó elnevezéssel illetik.⁷¹

Hangzatos, de nem alaptalan állítás, hogy a kulturális strukturalizmus megszületésének időpontja 1930. november 26. Roman Jakobson ezen a napon írta Nyikolaj Szergejevics Trubeckojhoz, a fonológia megalapozójához intézett levelében: „Egyre inkább az a meggyőződés, hogy az Ön gondolata a korrelációról mint a megjelölt és jelöletlen típus közti állandó, kölcsönös kapcsolatról, egyike az Ön legjelentősebb és legtermékenyebb gondolatainak. Úgy látom, hogy nemcsak nyelvészeti jelentősége van, hanem néprajzi és kultúrtörténeti is.”⁷² Hatvan év múlva Jurij Lotmannak már nem kellett hosszasan fejtegetnie, mire gondol, amikor kurtán-furcsán odavetette: „A norma jelöletlen.”⁷³ A történetileg kibomló emberi világban nincsenek, vagy legalábbis nagyon ritkák a tiszta típusok. A környezetet minden ízében átélkesítő ártó vagy segítő lények visszaszorulóban vannak ugyan, de még ma sem tűntek el teljesen. (A katolikus egyházban mind a mai napig űznek ördögöt,

az exorcizmus 1614 óta meglévő szertartását utoljára 1999-ben szabályozták.) A démonok megfékezése, akaratuk megbénítása, illetve ügyes és számító kiengesztelésük megannyi szokáscelemekben él tovább. Terveztetésükkel párhuzamosan az emberi lélekben lettek menedéket, a kínzó lelkiismeret, a fékezhetetlen szenvedélyek, az elfojthatatlan vágyakozás alakját öltötték. A klasszikus német filozófiából ismeretes *müssen–sollen* különbségtevésnek ez a démonológiai vetülete.

Az animizmus fémjelezhető mágikus korszakban, illetve a paraszti társadalmakban rendszerint a zajcsapás a jelöletlen, míg a racionális (legális) uralom évszázadaiban többnyire a látma nélküli állapot. Manapság a csend és rend minősül normának, a hangoskodás pedig kihágásnak. A társadalmi norma a csoport tagjai számára magatartás-előírás, a külső megfigyelő számára viszont a csoport tagjainak viselkedésében megfigyelhető egyöntetűség, tapasztalati mintázat. Többek között ezért is félrevezető Rudolf Carnap megállapítása, amely szerint „egyszerűen megfogalmazásbeli különbség, hogy normát mondunk-e vagy értékítéletet”.⁷⁴ A hangoskodást, a ricsajt, a részeg óbégatást már évszázadokkal ezelőtt is büntették. A feljegyzések tanúsága szerint a 18. század végén a Kiskunságban „az éjszaki csendrendeletet megszegőket [...] azonnal árestomba kísérték”.⁷⁵ Ám tévedés volna azt hinni, hogy régen minden a legnagyobb rendben ment. Krúdy Gyula írta *Hétszilvafás uraink* című elbeszélésében: „A csendbiztosok igen jól tudták, hogy lókött az egész falu, a bírótól a bakterig. Még a harangozó is”, úgyhogy „hiába nyargalásznak pusztázó legényeikkel a falu körül”.⁷⁶ Számtalan ember vágyik társadalmi biztonságra és nyugalomra, de a tilalmak áthágása is gyakran megkísérti őket. Nemcsak a lézengő világfikát, a magányos bakfisokat, az örök fecsegőket, a mindennel elégedetlenkedőket, a zsigeri lázadókat nyugtalanítja a csend, hanem a rend avatott őreit is: „Tudott dolog, ha csend van, a hajdúk sem találják a helyüket.”⁷⁷

Baudelaire és Nietzsche óta mindennapi bölcsességnek számít, hogy „valami igaz lehet annak ellenére, hogy és abban, amiben nem szép és nem szent és nem jó”⁷⁸ – állapította meg Max Weber a különféle rendek és értékek isteneinek egymással vívott harcáról értekezve. A filozófiai felismerések mögött kullogó nyelvhasználatból azonban mind a mai napig a szép, jó és igaz szókratészi egysége hámozható ki. A *csend–zaj*, illetve a *csendes–zajos* ellentét burkolt értékelést tartalmaz, amit az is bizonyít, hogy nem beszélünk **csendszennyezésről* és **zajháborításról*, csak *csendháborításról* és *zajszennyezésről*.⁷⁹ Az európai kultúrkörben axiológiai akadályoztatás miatt nem mondjuk azt sem, hogy *szép terrorcselekmény*, *jó guillotine*, *igaz merénylet*. Az *atombomba* és más *tömegpusztító fegyverek* elé sem kerül jelzőként a *pompás*, *ragyogó*, *csodálatos*, legfeljebb a *hatékony*.

JEGYZETEK

¹ Edmund LEACH, *Szociálintropológia*, Osiris, Budapest, 1996, 92.

² Vö. Rubruk útleírása 1255-ből = *Napkelet felfedezése*, Gondolat, Budapest, 1965. 147–148.

³ KUNCZ Aladár, *Fekete kolostor*, Szépirodalmi, Budapest, 1975, 41.

⁴ Vö. Otto JESPERSEN, *Lehrbuch der Phonetik*, Teubner, Leipzig–Berlin, 1904, 189. skk.

⁵ Vö. Claude HAGÈGE, *L'Homme de paroles*, Fayard, Paris, 1996, 184–185.

⁶ Vö. FEKETE István, *Csend*, Kozmosz, Budapest, 1965, 53. és 54.

⁷ *Magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél*, IV., Landerer és Heckenast, Pozsony–Pest, 1844, 27.

⁸ GYÖNGYÖSI István, *Rózsakoszorú*, Régi Magyar Könyvtár, Balassi, Budapest, 2002, 12.

⁹ MIKES Kelemen, *Törökországi levelek (1717–1758)*, Szépirodalmi, Budapest, 1990, (37) 83.

¹⁰ KÖLESY Vincze Károly, *Nemzeti Plutarkus, vagy a' Magyarország' s vele egyesült tartományok' nevezetes férfiaiának életrajzaik*, Trattner, Pest, 1815, 42.

¹¹ BÁRSONY István, *Pajtás = Délibáb*, Singer és Wolfner, Budapest, é. n. [1927], 165.

¹² MÉSZÖLY Miklós, *Magasiskola = Jelentés öt egérről*, Magvető, Budapest, 1967, 10. A kiemelés az eredetiben.

¹³ Max WEBER, *Gazdaság és társadalom*, 2/3, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1996, 8.

¹⁴ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 1, Akadémiai, Budapest, 1984, 310–311.

¹⁵ Vö. GYÁRFÁS István, *A parasztvármegye*, Értekezések a Történeti Tudományok köréből, IX, 1882, 37–38.

¹⁶ Vö. O'SVÁTH Pál, *Közbiztonságunk multja és jelene és pandur korom emlékei*, Fritz Armin, Budapest, 1905, 9.

¹⁷ *Magyar és német zsebszótár*, Magyar Kir. Egyetem, Buda, 1838, 100.

¹⁸ Vö. EÖTVÖS Károly, *Utazás a Balaton körül*, Szépirodalmi, Budapest, 1957, 90–92.

¹⁹ CZUCZOR Gergely – FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára*, III, Emich Gusztáv, Pest, 1865, 1151.

²⁰ CZAGA Viktória – JANCSÓ Éva, *Közcsend és Közbatárság Budán, Pesten és Óbudán 1848–49-ben*, Budapest Főváros Levéltára, 1998, 17.

- ²¹ PULSZKY Ferencz, *Életem és korom*, I, Franklin, Budapest, 1884, 292.
- ²² MADARÁSZ József, *Emlékirataim* (1831–1881), Franklin, Budapest, 1883, 272.
- ²³ WALTHER Imre naplója (1850–54), Hazánk. Történelmi Közöny, 1888/2, 91.
- ²⁴ RÁCZ Endre, *A belehallás jelenségéről*, Nyelvtudományi Értekezések, 134, Akadémiai, Budapest, 1992, 3.
- ²⁵ Vö. TAMÁS Ildikó, „Mojirtó koktél”, *túrós derelye, bim-bam*, Ethnographia, 2016/4, 595.
- ²⁶ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, 3, Akadémiai, Budapest, 1976, 1210.
- ²⁷ Vö. ARTNER Ramona, *A osztrák csendőrség 1848–1938*, Rendvédelem-történeti Füzetek, 2014/39–42, 15.
- ²⁸ Vö. SZÉCHENYI István, *Ein Blick auf den anonymen „Rückblick“*, London, 1859, 302. és 306.
- ²⁹ Vö. SIPŐCZ József, *Savanyó Józsi, a jó betyár*, Veszprém, 2006, 61.
- ³⁰ Vö. TISZA Miksa, *Magyarország rendőrségének története*, Haladás, Pécs, 1925, 113–114.
- ³¹ AMBRUS Lajos, *Eldorádó*, Magvető, Budapest, 1988, 7.
- ³² MÁRTON József, *Német–magyar–deák lexicon*, II/1, Bauer B. Filep, Béts, 1823, 800.: *Gensdarmes*
- ³³ Jelenkor, 1833/104, 828.
- ³⁴ Jelenkor, 1834/19, 150.
- ³⁵ ALSÓ-VISZTI FOGARASI János, *Német és magyar zsebszótár: Első vagy magyar–német rész*. Heckenast Gusztáv, Pest, 1836, 260.: *rendőr, 'der Polizeydiener; die Polizey'*
- ³⁶ Vö. URBÁN Aladár, *A rendőrség országos megszervezése és Madarász László rendőrminisztériuma 1848-ban*, Századok, 2012/3, 517–518.
- ³⁷ GOMBOCZ Zoltán – MELICH János, *Magyar etymológiai szótár*, VII, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1918, 936.: *cséndés*
- ³⁸ SZONTAGH Gusztáv, *Általános katonai műszavak 's kifejezések = Matematikai Műszótár*. Magyar Királyi Egyetem, Buda, 1834, 108.
- ³⁹ SZILY Kálmán, *A magyar nyelvújítás szótára*, Hornyánszky Viktor, Budapest, 1902, 37.: *csendőr*
- ⁴⁰ *Magyar és német zsebszótár*, 1838, 100. és 613., illetve Dr. BLOCH Móricz [Ballagi Mór], *Új kimerítő magyar–német és német–magyar zsebszótár. Magyar–német rész*, Geibel Károly, Pest, 1848, 42. és 256.
- ⁴¹ Vö. ARTNER Ramona, *A csendőrség szó eredete és tartalma*, Rendvédelem-történeti Hírlevél, 2014/43–46., 192. és 195.
- ⁴² Vö. A. Leo OPPENHEIM, *Az ókori Mezopotámia*, Gondolat, Budapest, 1982, 185.
- ⁴³ Samuel PEPYS naplója (1660–1669), Gondolat, Budapest, 1961, 9.
- ⁴⁴ Az 1728-tól adatolt *bakter* a német *Wächter* 'őr' szóból keletkezett hanghelyettesítéssel, jelentése a 19. század második felétől szűkült vasúti alkalmazottra, pályaaőrre, sorompókezelőre.
- ⁴⁵ O'SVÁTH, *i. m.*, 9.
- ⁴⁶ BALÁZS Béla, *Álmodó ifjúság*, Magyar Helikon, Budapest, 1967, 158.
- ⁴⁷ Max WEBER, *A tudomány mint hivatás*, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1970, 156. „A nap követelménye” Goethe aforizmája, eredetileg a *Wilhelm Meister vándoréveiben* (1829) szerepelt, de a *Maximák és reflexiókba* (1833) is beválogatta.
- ⁴⁸ *Töredék a vízőzönről = „Fénylő ölednek édes örömeiben...” A sumer irodalom kistükre*, Európa, Budapest, 1983, 128.
- ⁴⁹ ATHENÆUS, *The Deipnosophists*, III, Henry G. Bohn, London, 1854, (518d) 831.
- ⁵⁰ IUVENALIS, *Szatírák = PERSIUS és IUVENALIS, Satírák. Az ókori irodalom kiskönyvtára*, ford. MURAKÖZY Gyula, Európa, Budapest, 1977, 54.
- ⁵¹ A Magyar Távirati Iroda (MTI) könyvomatossági hírközlése, 1935. július 26., 27. lap.
- ⁵² Az MTI könyvomatossági hírközlése, Lapszemle (Die Presse), 1935. november 4., 14. lap, illetve a Magyar Országos Tudósító (MOT) könyvomatossági hírközlése, 1935. november 11., 10 lap.
- ⁵³ JÓKAI Mór, *A hajdani hangos Budapest = A hajdani hangos Budapest*, Új Palatinus, Budapest, 2002, 13.
- ⁵⁴ SZÉP Ernő, *Csendet kérek = Kispanasz*, Gondolat–Századvég, Budapest, 1992, 49.
- ⁵⁵ Kosztolányi Dezsőné HARMOS Ilona, *Burokban születtem = Burokban születtem*, Noran, h. n. [Budapest], 2003, 132.
- ⁵⁶ ADY Endre, *Levél az apámhoz = Összes prózai művei*, IV, Akadémiai, Budapest, 1964, (27) 45.
- ⁵⁷ FARKAS János László, *Az összegyűjtött és a teljes. Olvasónapló Erdélyi Józsefről*, Holmi, 1996/7, 1049.
- ⁵⁸ JUNKIES, *Tabu*, Warner–Magneoton, 1999.
- ⁵⁹ LÁZÁR Ervin, *Berzsián és Dideki*, Móra, Budapest, 1979, 94. és 98.
- ⁶⁰ Vö. SZENDREY Zsigmond, *A magyar népszokások ősi elemei*, Ethnographia, 1940/3, 353.
- ⁶¹ Vö. Edward B. TYLOR, *Primitive Culture*, I, John Murray, London, 1920, 425.
- ⁶² Max WEBER, *Gazdaság és társadalom*, 2/1, Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1992, 132.
- ⁶³ RÓHEIM Géza, *Samánkodó gyógyítás nyoma egy gyermekversben*, Ethnographia, 1912/6, 361. és 360.
- ⁶⁴ Pócs Éva, *Megszállottságjelenségek, megszállottságrendszerek = Népi kultúra – Népi társadalom*, XXI, Akadémiai, Budapest, 2003, 223.
- ⁶⁵ Vö. SZENDREY Zs., *i. m.*, 353.
- ⁶⁶ Vö. VAKARCS Kálmán, *Tuskóhúzás a szentgotthádi járásban*, Ethnographia, 1933/3–4, 141.
- ⁶⁷ CSOKONAI VITÉZ Mihály, *Dorottya, vagyis a 'dámák' diadalma a' Fárságon = Összes művei. Költemények*, 4, Akadémiai, Budapest, 1994, 164., 38. j.

- ⁶⁸ Vö. PRÜCKLER József, *Bakfazék*, *Etnographia*, 1929/3–4, 217.
- ⁶⁹ Vö. SZENDREY Ákos, *Népi büntetőszokások*, *Etnographia*, 1936/1–2, 68. kk.
- ⁷⁰ Vö. DÖMÖTÖR Tekla, *Magyar népszokások*, Corvina, Budapest, 1972, 67–68.
- ⁷¹ Vö. Dr. ANGYAL Pál, *A közvélemény-büntetés*, MTA, Budapest, 1933, 62.
- ⁷² Kicsi Sándor András, *Egy Trubetzky–Jakobson levélváltás tanulságai = Szószemantika*, Tinta, Budapest, 2007, 57.
- ⁷³ Jurij LOTMAN, *Kultúra és robbanás*, *Pannonica*, h. n. [Budapest], 2001, 67.
- ⁷⁴ Rudolf CARNAP, *Filozófia és logikai szintaxis = A Bécsi Kör filozófiája*, Gondolat, Budapest, 1972, 144.
- ⁷⁵ BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet, *Büntető törvénykezés a Kiskun kerületben (1753–1848)*, *Börtönügyi Szemle*, 2012/1, 92.
- ⁷⁶ KRÚDY Gyula, *Hétszilvafás uraink = Pókhálós palackok*, Szépirodalmi, Budapest, 1977, 64. és 65.
- ⁷⁷ SZILÁGYI István, *Hollóidő*, Magvető, Budapest, 2008, 112.
- ⁷⁸ Max WEBER, *A tudomány mint hivatás*, 1970, 147.
- ⁷⁹ Vö. D. A. CRUSE, *Lexical Semantics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 214. skk.

GÖMÖRI GYÖRGY

Balassi Krakkóban

Kísérlet a Célia-rejtély megoldására

GÖMÖRI GYÖRGY (1934) London

Sok év telt el azóta, hogy Eckhardt Sándor, a kitűnő és eredményes Balassi-kutató megpróbálta azonosítani Balassi Bálint Célia-verseinek műzsáját, illetve címzettjét. Mivel a Balassi-kódex sorrendjében ez a versciklus Balassi 1589-es „kibujdosása”, vagyis Lengyelországba távozása után következik, de megelőzi a költő 1591-es hazatérését, illetve a „Fulvia-epizódot”, nagy a valószínűsége annak, hogy Balassi a Célia-ciklust vagy legalábbis annak legtöbb darabját lengyel földön írta. Ebből indult ki Eckhardt, aki Balassi Bálint Dembnóból írt levele, illetve egy félreértett verssor alapján úgy vélte, Célia nem más, mint Wesselényi Ferencné Szárkándi Anna. Ezt a feltevést én is elfogadtam, és több tanulmányomban próbáltam megerősíteni,¹ de újabban elkezdtem gondolkodni egy másik lehetőségen, amit az alábbiakban szeretnék hosszabban kifejteni.

Induljunk ki abból, hogy mivel a Célia-ciklus részben udvarló, részben a kedvest dicsőítő versorozat, annak „célszemélye” asszony, sőt főrangú (gazdag) magyar asszony, aki a verseket el tudja olvasni vagy lantkísérettel magyarul meghallgatni. A ciklus több darabja nemcsak utal a fenti tényekre, de azokat le is szűkíti, amennyiben meghatározza Célia korát és adatait, anélkül, hogy nevesítene a hölgyet, amely így hangzik az *Ugyanakkor, hogy megkedveli Celiát, ekképpen könyörög...* című versben: „Két szemem világa, életem csillaga, / Szüvem, szerelmem, lelkem, / Kinek módján, nevéen, szaván, szép termetén / Jut eszemben énnekem / Régi nagy szerelmem, ki lőn nagy keservem, / Végy szerelmedben engem!”²

Ugyanezt erősíti meg a *Kiben Júliához hasonlítja Celiát minden állapotjában...* című vers, aminek akrosztikonja („Jeádvigám”) némileg félrevezeti a korabeli és a mai filológus-olvasót. Ha további hipotézisünk helyes, Balassi ebbe az akrosztikonba is üzenetet helyezett: céloz rá, kiről szól a vers – de erről később. Ha ugyanis Célia magyar és férjes asszony, nagyon kevés jelölt akad, akire ez a leírás lengyel földön, illetve az országon kívül ráillik.

Nem zárja ki ugyan teljesen Szárkándi Annát a Célia-jelöltek közül (amit más Balassi-kutatók már többször megtettek), de ha belegondolunk, van egy nagyon nyomós érv arra, miért valószínűtlen ez az először Eckhardt által feltételezett szerelmi kapcsolat. Balassi Bálint lengyelországi meghívói (ma úgy mondanánk: szponzorai) közt megnevez egy lengyelt és két befolyásos magyart. Utóbbiak közül a fontosabb Wesselényi Ferenc, aki Balassit igazából meghívta a még feltételezett „török háborúba”. Tőle függenek a katona-költő anyagi ügyei is, vagyis amíg ő toborozza katonáit, a Wesselényi Ferenc által a lengyel szejmmel megszavaztatott pénzből él.³ Mármost bár szerelmi ügyekben Balassi elég szabadosan viselkedett (bár talán nem annyira, mint amilyen híret keltették a felvidéki polgárok), magyar barátait és jóakaróit sohasem árulta el. Megpróbálta volna megkönyörögni az akkorra már többgyermekes, buzgó katolikus Szárkándi Annát,⁴ jótévője, Wesselényi feleségét?

Ugyanebben az időben él viszont egy másik magyar asszony Lengyelországban, akinek életéről viszonylag keveset tudunk. Ez a Serédy Gáspár II.-től örökölt lány Balassi András mostohalánya, aki Vágbesztercén nő fel, tehát már rokonsági alapon, fiatal lány korából ismeri Balassi Bálintot, mostoha-unokatestvérét. Őt 1582 novemberében, tizenhat éves korában⁵ adja hozzá András úr a dúsgazdag lengyel-litván Janusz Ostrogski herceghez, hozományul viszi Makowica várát, valamint a budaméri kastélyt.⁶ Itt jegyezzük meg, hogy két Makowica létezik, a Krakkó közeli lengyel településnek nincs vára, tehát amiről szó van, az a Sáros megyei Makowica Zborowska a mai Észak-Szlovákiában, Zboró (szlovákul Zborov) közelében. Ezek után teljesen érthető, miért ellenezte Serédy Zsuzsanna házasságát Báthori István lengyel király főrangú alattvalójával Rudolf császár, olyannyira, hogy Balassi Andrást emiatt törvénybe idéztette.⁷ Ostrogskiéknak két lányuk született, egyikük, Eleonóra, 1583-ban.⁸ Hét évvel később, 1590-ben tehát Ostrogskiné Serédy Zsuzsanna 24 éves volt, valószínűleg eléggé unatkozó felesége a sokat katonáskodó és az országos politikában fontos szerepet játszó hercegnek. 1593 februárjától, amikor Janusz Ostrogski krakkói várnagy (kasztelan) lett,

biztosan volt már házuk Krakóban,⁹ ám korábban is bérelhettek ott ingatlant, s bár nem tudjuk, milyen gyakran tartózkodtak a koronázó városban, biztosra vehetjük, hogy Serédy Zsuzsanna az 1590-es, március–áprilisi szejm idején nem a család várában, Ostrógban, hanem Krakóban töltötte idejét, esetleg Báthori István özvegyének, Annának vendég-udvarhölgyeként.

Van ugyanis egy mondat Balassi Bálint testvérének, Ferencnek Krakóból írt levelében, ami arra utal, hogy többször találkozhatott Ostrogskiékkal, annál is inkább, mert rokona, félunokatestvére volt Serédy Zsuzsannának: „Nem jobb-e itt [...] elmémnek vékony törődésével *urakkal s hercegekkel* való nyájasságban az időmet elmulatnom?”¹⁰ [Kiemelés tőlem – G. Gy.] Az akkori Rzeczpospolita elég sok herceget tart nyilván, közülük Balassi valószínűleg ismerte a litvániai Krzysztof Radziwiłłt. Egy másik herceg a dúsgazdag Janusz Ostrogski, a nagy hatalmú Konstanty Vazył Ostrogski litvániai főherceg fia; ő Balassival egyidős, a költő még Bécsből ismerheti, itt nevelkedett ugyanis 1569–70-ben, majd hazatérve különböző tisztségeket töltött be, mint Báthori István híve 1577-ben védte Dubnót a tatárok ellen, részt vett a livóniai háborúban, majd 1584-től volhiniai vajda lett. Egy évvel korábban apjával és testvérével együtt meghívott vendég volt Jan Zamojszki kancellár és Báthori Grizelda esküvőjén.¹¹ Bár 1579-ben (talán Báthori István kedvéért?) áttért a római katolikus hitre, mivel apja görögkeleti ortodox vallású maradt, politikáját általában vallási türelem jellemezte. Még arra is van bizonyíték, hogy 1590-ben, a tervezett török háború idején mennyire egybevágott gondolkodása Zamojszkiéval, illetve Wesselényiével. Egy ekkori, apjával, Konstanty Vazyllal közösen írt levelében azt írja Krzysztof Radziwiłłnak, szívesen feltöltené a litvániai hadsereget „magyarországi és moldvai katonákkal”.¹² Bár nincs arra adatunk, Balassi járt-e az Ostrogskiak várában, a Litván Nagyhercegségben lévő Ostrógban, a fentiek alapján úgy hisszük, Janusz Ostrogskit élénken érdekelték Balassi toborzó tervei, és kapcsolatban állt vele annak 1590-es krakkói, illetve a magyar háttár melletti (kamieniecbeli?) tartózkodása idején. Az is valószínűnek látszik, hogy felesége, Serédy Zsuzsanna szívesebben szórakozott az akkori fővárosban, Krakóban, mint a sokkal gyéresebb társasági életet jelentő Ostrógban. 1590 március–áprilisában egyébként Janusz Ostrogski Zamojszki kancellár és Wesselényi Ferenc szövetségeseiként Varsóban részt vett a tavaszi szejmen, tehát hónapokig volt távol Krakótól.

De térjünk vissza a titokzatos Céliához. Felvidéki magyarsággal beszél, hasonlóan Júliához, Losonczi Annához. A név fele is azonos: Zsuzs-Anna. Egy versből az is kiderül, Célia szépen táncol és nagyon gazdag: „mellyén tündöklőlvén / drága gyémántkereszt”.¹³ A bál színhelye, ahol a költő Céliát látja táncolni, alighanem szintén Krakó, ahol (mint említettük) az új király, III. Zsigmond mellett az özvegy királyné, Jagielló Anna is udvart tartott, amire többet tudott költeni, mint a pénzszűkében szenvedő király. Ugyanennek a meglehetősen intim kapcsolatra utaló versnek (*Kiben az Celia feredésének módját írja meg...*) a csattanója az, hogy Célia szépsége mindenki mást felülmúl, vagyis nála „égnek nincs szebb csillaga”.¹⁴ Szerintem ez a nem túl eredeti hasonlat nem arra utal, hogy a hölgyet Stellának hívták, hanem talán az Ostrogskiak címerére, amiben a csillag egy fektetett félhold fölött ragyog, egy fölfelé mutató nyíl alatt. Különböző korábbi versben (*Kiben köszöni Cupidonak...*) Balassi Bálint Céliát mint „az ország csillagát” aposztrofálja, aki egyedül neki „szolgál” és „fénylik” – ugyan ki más lehet az „ország csillaga”, mint a fiatal, szép és gazdag Ostrogskiné?

Különböző az, hogy Célia férjes asszony, egy már korábban idézett vers utolsó sorából is látszik. Ezt a költeményt (*Ugyanakkor, hogy megkedveli Céliát...*), ahol a költő három versszakon át a tavaszi hajnal és a természet szépségeit festi, így fejezi be: „de nekem akkor is / gondom csak merő veszel”.¹⁵ Ha egy citeráslánynak vagy egy csinos lengyel „frájnak” udvarolna, nem kellene tartania semmitől, viszont mivel a főrangú feleség megudvarlása, illetve a vele való szerelmi viszony több okból titkolandó (Dobó Krisztina is unokatestvére volt az elhamarkodott házassága miatt vérfertőzéssel vádolt Balassinak!), érthető, miért kerül ez az előző három versszaktól teljesen eltérő sor a vers végére. Ezen még az sem változtat, ha Célia kegyeibe fogadja a magyar katonatiszt-költőt, bár ha ez megtörténik, és eléggé diszkrét marad a kapcsolat, a rajtakapás „veszedelme” jelentősen csökken. Ha együtt mutatkoznak fontosabb társasági eseményeken, az a lengyelek számára érthető, hiszen végül is régi ismerősök, közeli rokonok.

Van viszont még egy Célia-vers, aminek alapján még datálni is tudjuk ezt az alighanem rövid ideig tartó, de igen heves szerelmi kapcsolatot. Ez a *Kiben az kesergő Celiáról ír*. Ritka vers ez a korai magyar költészetben, ahol egy asszony sirat egy nála fiatalabb nőt, akít „öccsének”¹⁶ nevez. Bár Serédy Zsuzsannának volt két testvére, akikről alig tudunk valamit, György (aki Nagy Iván szerint „fia-

talon halt meg”) és Borbála, de az egyetlen megbízható adat szerint mindketten idősebbek voltak Zsuzsannánál.¹⁷ Így az „öcs”, akit Célia sirat, minden valószínűség szerint egy hozzá közel álló fiatal asszony. Ilyen pedig csak egy volt az akkori Lengyelországban: Zamojszkiné Báthori Grizelda, aki 14 éves korában lett a huszonhét évvel idősebb lengyel kancellár felesége, és gyermekágyi lázban vagy himlőben halt meg 1590 március 14-én.¹⁸

Ismerték egymást Zsuzsannával? Természetesen, hiszen ugyanazt a nyelvet beszélték, ugyanolyan főúri társaságban forogtak, talán még leveleztek is. Eckhardt feltételezte, hogy itt a fiatal halott nő siratásában Szárkándi Annáról van szó,¹⁹ de mivel Balassi csak május elején érkezik Dembnóba, Wesselényiékhez, ahol főleg katonák toborzásával van elfoglalva (lásd Wesselényi ajánlólevelét Zamojszkihoz Balassi Ferencről), lehet, hogy bár Wesselényiné is megsiratta Grizeldát, de mint főtebb jeleztük – *biztosra vehetjük, nem ő Célia!* Különben is a március–áprilisi szerelemnek májusra már vége, Balassi búcsút vesz Céliától, vagy az tőle, még hozzá egy ismert hatsoros szerint „szerelmesen, vígan”,²⁰ és a magyar zsoldos katonák minél gyorsabb toborzásával van elfoglalva, mert a tavaszi szejm már megszavazta a „török háborúhoz” szükséges adókat. Ezt a hírt Wesselényi Ferenc hozhatta május elején Balassinak Varsóból.

Végül mi van az egyik legkorábbi Célia-vers „Jeadvigám”-ja mögött? Kinek üzent benne Balassi és mit? Ez a vers, jóllehet az 1976-os Balassi-kiadásban még második, de az 1986-os *Gyarmati Balassi Bálint énekei* című, Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza által szerkesztett kiadásban (a Balassi-kódex sorrendjét követve) kilencedik a Célia-versek között. Teljes címe sokat mondó: *Kiben Júliához hasonlítja Céliát minden állapotjában, Cupidóval is feddik, hogy (holott hazájából is ő kergette ki) ott sincs nyugalma miatta.*²¹ A kilenc Balassi-strófából álló versből, aminek nincs dallamjelzése, de énekelhető a „Lukrécia nótájára”, a következők derülnek ki: 1. Célia szépsége a költőt Júliára emlékezteti; 2. Cupido végül is erősebbnek bizonyul Marsnál; 3. a vers száműzetésben, „hazámból kiűzve” íródott.²²

Az, hogy Cupido erősebbnek bizonyult Marsnál, nyilván arra utal, hogy bár Balassi háborúra készülve, tehát „Mars szolgálatában” ment át lengyel földre, de itt meglepte egy újabb heves szerelem, aminek nem tudott ellenállni. Viszont mi lehet az összefüggés Célia és a különös akrosztikon között? Úgy gondolom, analógiás.

Más szóval „Célia” maga nem „Jeadwiga” vagy „Adviga”, de róla a költőnek az jut eszébe, hogy állapota nagyon hasonlít a magyarul Hedvignek nevezett Jadwigára, aki Nagy Lajos király legkisebb lánya. Ezt a Jadwigát akarata ellenére 13-14 éves korában (!) hozzáadták a pogány Jogaila litván nagyherceghez, aki a keresztségben a Wladyslaw Jagielló nevet kapta,²³ és így lett utódaival a 16. század második feléig tartó lengyel királyi dinasztia megalapítója. Ezt a tényt Balassi és kortársai nagyon jól ismerték, és meglehet, a Báthori-párti lengyel propaganda is hangsúlyozta. Vagyis Célia kicsit a 14. századi Jadwiga hasonmása, ezért Balassi saját „Jadwigája”.

Nem tudjuk, Serédy Zsuzsanna mennyire kedvelte azt a lengyel-litván herceget, Januszt, akihez 16 éves korában mostohaapja, Balassi András hozzáadta. (Ez ugyanabban az évben történt, amikor Balassi másik két húga is férjhez ment Bánffy Jánoshoz, illetve Forgách Miklóshoz.)²⁴ Lehetőséges, hogy a friggyl járó gazdagság Zsuzsannát kicsit megszedítette, de mivel szinte azonnal lánygyermek született Janusz Ostrogskitól,²⁵ később mégis elkezdett gondolkodni szerepén. Ő is egy (görögkeleti vallásból) áttért litván-lengyel herceg felesége lett, ezzel is segített a Rzeczpospolita keleti részeinek feltételezett „civilizálásában”, megtérítésében, amit a Vatikán ebben a korban egyik legfontosabb feladatának tartott. Vajon Zsuzsanna milyen nyelven beszélt magyarul aligha tudó férjével? Talán szlovákos lengyelül, esetleg németül. Egy biztos: Báthori István halála után, amikor a lengyelországi magyarok közül sokan hazamentek, Serédy Zsuzsanna számára kellemes újdonságnak hathatott a jó kiállítás katonatiszt, aki anyanyelvén szólt és verseket írt hozzá, s akivel, meglehet, közös vágbesztercei emlékei is voltak.²⁶

A Balassi-kódex egy kalap alá veszi a Célia-versek kilenc darabját a tizedikkel, amiben két másik nőről van szó, akik közül az egyik a citeráslány, a rendkívül vonzó „lengyel szép Zsuzsanna”, aki egy másik hölgy szerelmének elnyeréséről jósol kártyából. Ez a vers időben a második Célia-vers után kellene, hogy következzen, hiszen úgy tűnik, költőnk még nem teljesen biztos a dolgában – vagy talán már annyira biztos, hogy csak megerősítést akar a citeráslánytól? A vers hatodik szakaszában van erre célzás: Balassi nemcsak szeretője, hanem a citeráslány olvasatában „barátja” is az imádottnak hölgynek (szerintem Céliának), *akit el fog hagyni, vagy akitől el fog búcsúzni*, mivel: „Megemlítsen / és

segítsen / gyakran örömmel hintsen, / S rád tekintsen, s ne felejtse / kinél több jó már nincsen...”²⁷ Ebből a szakaszból két ige ugrik ki: „és segítsen”, valamint „ne felejtse” – a szerelmi viszony véget ért, de Balassi még számít szeretője segítségére további életében. Hiszen nem a krakkói idill kedvéért jött ide, hanem hogy harcoljon a török ellen, ahogy ezt meghívói, Zamojszki és Wesselényi, valamint Báthori András bíboros (és meglehetősen Janusz Ostrogski is) elképzelik. És mint tudjuk, csak 1590 decemberében dől el végképp, hogy győz a diplomácia, mégsem lesz lengyel–török háború.

Az sem érdektelen, hová távozik Krakkóból Ostrogskiné Serédy Zsuzsánna 1590 május–júniusában. Felbukkant ugyanis egy eddig ismeretlen adat arról, hogy Balassi András nevelt lánya 1590 kora nyarán Makowicában járt – ekkor állította helyre apja, Serédy Gáspár II. megrongálódott síremlékét. Ez Bártfától északra félúton van Zboró felé, innen már látni a makowicai várat. A síremléken, amit alighanem még Mérey Anna, Serédy Gáspár II. özvegye emeltethetett nem sokkal férje halála után, ez áll: „Illustrissimus Princeps Janusius dux in O(b)strog comes de Tarno palatinus Volhinae cum Susanna Seredi consorte sua hoc opus renovari curavit A.D. 590 19 Juli” (A méltóságos János ostrogi herceg és tarnowi nádor, Volhinia palatinusa állította helyre ezt az emlékművet feleségével, Serédi Zsuzsannával).²⁸ Ebből látni, hogy Serédy Zsuzsánna (egyedül vagy férjestől?) legalább néhány hetet töltött ez év kora nyarán Makowicában – kegyeleti okokból. De kitől tudta meg, hogy apjának (aki születése után alig egy hónappal meghalt) síremléke omladozó, rossz állapotban van? Talán éppen a környéken ismerős krakkói vendégtől, Balassi Bálinttól?

Végül a citeráslány neve is komoly érv lehet amellel, miért választotta ideáljává nevének Balassi Bálint az Angerianustól kölcsönzött Céliát. Ha a szeretett célszemélyt Zsuzsannának hívják, nehogy azon a szinten hozzák hírbé, mint a bécsi örömlányt vagy a szőke lengyel citeráslányt. Ez egy komoly, nagy szerelem volt, bár rövid ideig tartott. És a viszony nem is derült ki: Serédy Zsuzsánna viszonylag fiatalon halt meg 1596-ban, s bár Janusz Ostrogski még kétszer nősült, első feleségével közös sírban van Tarnówban eltemetve.²⁹ De ha fentebb érvelt feltevésünk igaz, nemcsak Losonczy Anna (Júlia), hanem Ostrogskiné Serédy Zsuzsánna (Célia) is örökre megmarad a magyar költészet emlékezetében.

JEGYZETEK

¹ Kortárs, 1994/6, 93–98.; *A rejtőzködő Balassi*, Komp-Press, Kolozsvár, 2014, 88–101.

² *Balassi Bálint összes versei szép magyar comoediája és levelezése*, Magyar Helikon, 1974, 140.

³ A Zamojszkihoz írt levél Dembnóból, *Balassi... összes versei...*, 408. és GÖMÖRI György, *1590-es feljegyzés Balassiról és katonáiról*, ItK, 1996/1–2, 112–113.

⁴ Egy lengyel feljegyzés szerint, amit nem tudok beazonosítani, Szárkándi Anna nagyobb pénzüsszeggel támogatott 1601-ben egy jezsuita templomépítést.

⁵ „1566 let *Susska Budamerbe 2. february Estue*”, „*A Balassi család krónikája...*” = *Balassi Bálint összes művei*, II., Akadémiai, Budapest, 1955, 149.

⁶ ILLÉSY János, *Balassi Bálint és a zólyomiak*, Századok, 1900, 801. Budamér Kassa és Eperjes között van, tehát a lengyel herceg egyszerre két helyen szerzett tulajdont Észak-Magyarországon, ezzel felkeltve Rudolf gyanakvását.

⁷ Tomasz KEMPA, *Dzieje rodu Ostrogskich*, Wydanie Adam Marszałek, Toruń, 2002, 136. A törvénybe (országgyűlés elé) idézetéről H. Lippomano jelent Bécsből a Szentszéknek 1583 februárjában. Ugyanerről lásd *Magyar Országgyűlési Emlékek*, VII., 138.

⁸ A lengyel források, így Kempa is tévesen 1582-t adják meg Eleonóra születési dátumául, a másik Ostrogskiné lány, Eufrozyna születési éve bizonytalan, de mivel tíz évvel később megy férjhez, alighanem jóval fiatalabb nővérénél.

⁹ Petneki Áron (akinek köszönöm ezt az információt) úgy véli, 1596 után, amikor a fővárost Krakkóból áthelyezték Varsóba, Janusz Ostrogski mint krakkói várnagy akár a Wavelben is lakhatott.

¹⁰ BALASSI, *i. m.*, 413. Bár ugyanabban a bekezdésben még Wesselényinét gondolja Céliának, Eckhardt Balassi dicsékvését idézve még incselkedve feltételezi: „A hercegekhez persze hozzátehetjük a hercegnőket is.” ECKHARDT Sándor, *Balassi-tanulmányok*, Akadémiai, 1972, 340.

¹¹ KEMPA, *i. m.*, 98.

¹² Idézi KEMPA, 113., az Ostrogski-Radziwitt levelezéséből, AGAD, (Varsó), AR, dz.V.11078, k.170–173.

¹³ BALASSI, *i. m.*, 143.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ *Uo.*, 141. Ugyanez későbbi változatban: „dolgom csak gond, bú, veszél”. BALASSI, *i. m.*, 163.

¹⁶ Ebben a korban ilyen értelemben használják: SZABÓ T. Attila, *Erdélyi Szótörténeti Tár*, 10. (Or–P), Kolozsvár, 2000, 1733.

¹⁷ BALASSI, *i. m.*, 149.

¹⁸ GÖMÖRI György, *A rejtőzködő... i. m.*, 11.

¹⁹ BALASSI, *i. m.*, 264.

²⁰ BALASSI, *i. m.*, 163.

²¹ *Gyarmati Balassi Bálint énekei*, Szépirodalmi, 1986, 183.

²² Ebben egyetértek a legutóbbi Célia-revizíós próbálkozás szerzőjével, Vámos Annával, bár elképzelését, hogy Célia Hanka Budowskionkával azonos, alapvetően elhibáztam tartom. Egy Balassi formátumú költő nem udvarol magyar versekkel egy magyarul szinte bizonyosan nem értő „cortigianá”-nak: Vámos Anna „Hannuska” szócikke olvasható a Kószeghy Péter hatvanadik születésnapjára kiadott *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon, LX., minden kor, „ágyod térde–Zsupra aggnó”* 73–78 lapján.

²³ Hedvig-Jadwiga 1386 február 18-án jegyezte el Krakkóban Władystaw Jagellót, és a következő évben házasodtak össze. K. LEPSZY – S. ARNOLD, *Słownik biograficzny historii powszechniej do XVII. Stulecia*, Wiedza Powszechna, 1968, 196.

²⁴ Lásd latinból fordított esküvői meghívóját Balassi Anna és Mária esküvőjére: *Balassi Bálint összes versei*, Magyar Helikon, 1976, 290.

²⁵ V.ö. a 8. jegyzettel. Eufrozyna 1601-ben Aleksander Zastawski herceg felesége lett, rajta keresztül örökölték meg az Ostrogski-Zastawskiak az óriási Ostrogski-vagyont.

²⁶ Félve említem meg, mert semilyen adatom nincs rá: vajon ki lehetett a *Balassi... összes versei* 28. szám alatti „Ejusdem Generis”, a tavaszdicserő „Széllal tündöklenni nem ládd-e ez földet / gyönyörű virágokkal” kezdetű vers ihletője? Az akrosztikon a „Susanam” szót adja ki, erről a lányról sem Eckhardt Sándor, sem Kószeghy nem tud bármit mondani. Én sem – bár ez Marullus átköltése, tehát 1582-ben vagy azután íródott, amikor Balassi már megkapta a nevezetes három költős antológiát, meglehet, igazi élmény lappang mögötte. Ne felejtsük el, ebben az évben Balassi három lakodalmon vehetett részt, hiszen Annán és Márián kívül „Susska” is akkor ment férjhez. Lehet, hogy Serédy Zsuzsánna már akkor megtetszett a *Szép magyar comoedia* szerzőjének?

²⁷ BALASSI, *i. m.*, 148.

²⁸ www.muemlekem.hu/hatareset/show/3226. Ezért az adatért külön köszönet jár Kószeghy Péternek, aki felhívta rá figyelmemet.

²⁹ *Polski Słownik Biograficzny, Tom XXIV*, Wrocław–Warszawa, etc. 1979, 486.

VERÉB ÁRNIKA

A novellaciklus és a regény határai Mándy Iván prózájában

Mándy Iván: Mi az, öreg?

A novellaciklus és a regény határán húzódó műveket a műfajelmélet megpróbálta besorolni, majd, amikor ez a módszer folytathatatlanak bizonyult, elkezdte közelíteni hol az egyik, hol a másik műfajhoz. A kérdés kiemelt szerepet kapott a *Sinistra körzet* kritikájában, majd elgondolkodtatta az irodalomtudományt is. Azóta foglalkoztak Mikszáth Kálmán, Kosztolányi Dezső és Bodor Ádám novellisztikájával (a felsorolás nem teljes) a műfajköziség szempontjából, ám mindeddig csak mint kérdés merült fel Mándy Ivánnal kapcsolatban.¹ E tanulmány célja, hogy különböző műfajok karakterjegyeinek megfeleltetése helyett kijelöljön egy lehetséges átjárást a regény és a novellaciklus között. A novellaciklus és a regény, illetve a határterületre eső művek prózapoétikai jegyeinek figyelembevételével megpróbálja körülhatárolni ezt a lehetséges köztes műfajt, amelyet regényesedő novellaciklusnak neveztem el. A műfaj létrehozása azt a lehetséges célt szolgálja, hogy a közelítés-távolítás helyett ezen határterületek attribútumai saját teret nyerjenek. A statikus műfajmeghatározás lehetetlen, a műfajelmélet határai egymásba olvadnak, ennek ellenére úgy gondolom, a közös műfaji jegyek talán leírhatóak annak reményében, hogy segítsenek elindítani egy lehetséges olvasás- és gondolkodásmódot a regény és a novellaciklus határterületén húzódó, bizonytalan műfaji megítélésű szövegekről általában.

Erdődy Edit monográfiájában novellaciklusként elemzi, de maga Mándy regénynek definiálja a *Mi az, öreg?* szövegeit.² Erdődy máshol már másként nyilatkozik a szövegegyüttesről, Mándy prózájának egyik formaalkotási újításaként ítéli meg, ahol feloldódik a regény és a novella közti határ, és a megszakítás, a montázstechnika, az emlékkép vagy az elhallgatás prózapoétikai eszközeivel mutat rá arra, hogy az élettörténet (ami a regény témája) és az életpillanat (ami a novelláé) közt pusztán szövegmennyiségi különbség létezik.³ Ez a gondolat már megalapozottá teszi a *Mi az, öreg?* szövegeivel kapcsolatosan a regény és a novellaciklus közti határok kutatásának kérdését. Mivel Bodor Ádám *Sinistra körzete* nyíltan vállalja a regény és a novellaciklus közti határhelyzetet, alkalmanként ehhez a szövegegyütteshez fogom hasonlítani a *Mi az, öreg?* kompozíciós elveit, mivel véleményem szerint hasonló megoldásokkal él mind a két szöveg.

A *Mi az, öreg?* korábbi értelmezőinél óhatatlanul felmerült az a tény (és bizonyos szempontból el is vitte az elemzést ebbe az irányba), hogy egy erősen önéletrajzi ihletésű szövegről van szó.⁴ Itt sem hagyható teljesen figyelmen kívül ez a megállapítás, ennek ellenére Szegedy-Maszák Mihály álláspontjával egyetértve⁵ a továbbiakban ez a vallomásosság nem fog az elemzés előterében kerülni.

A Mándy-univerzumnak vannak bizonyos jellegzetességei, amelyek egyfajta mitikusságot hoznak létre az életművön belül. A témakörök állandóak, ahogy a tárgyak motívumrendszere is.⁶ Ez a tárgyakkal körülrakott világ a materialitása ellenére megfoghatatlan,⁷ tere Budapestre határolható,⁸ egyik fő vonása a cselekményközpontú prózától való eltávolodás, ami miatt Mándyt novellistának kiáltották ki.⁹ Szövegeinek hanghatásai és hangulati világa a redukcióra épül: „elhagyni mindent, ami fölösleges”.¹⁰ A hallgatások és a hallgatásokból kiemelkedő párbeszédnek minden elhangzott szót súlyosbíttanak,¹¹ ahogy a leírások, a tárgyak pontossága és megjelenése is elemi erővel bír. Szabó Magda Mándy halálára írt szövegében füst-pára szülőket rajzol fel, elmosódott, szemcsés, reszelős életképnek látja a Mándy-világot, amely olyan, akár a „bágyadt csap csepegése”.¹² Ebben a hangban és hangulatban létezik a Mándy-próza, a *Mi az, öreg?* csendes, de mégis pattanó feszültségű szövegei, amelyek a jelen (Zsámboky János, a főszereplő jelene) állandóságában térképezik fel analitikus módon a múltat, hogy egyetlen fotóból kiindulva meséljenek el megannyi mást. Ebben az esetben a regény egyik alapvető attribútumával találkozunk, az időben kifejezhető történetmeséléssel, még akkor is, ha ez az idő analitikus. De másként is el lehet gondolni: egyetlen jelenet, ha tablonak és montáznak látjuk, ahol egy élettörténet összefűzhet sok másikat. A határ egyértelmű, a műfaj bizonytalan.

Ahhoz azonban, hogy a két műfaj közti határterületről beszéljünk, meg kell találni azt a különbséget, amely által a novellafüzér és a regény elkülöníthető egymástól. Olyan sokszor ismételt (és már szinte érvénytelen) pontokra, mint hosszúság és (lineáris) cselekmény, ezúttal nem térek ki, azonban van a novellaciklus és a regény között egy markáns különbség, amit nem a szelektív-integratív olvasatban vagy a prózapoétikai eszközökben kell keresni. Cortázar mutatott rá a fotó-film analógiára, ami más értelmezőknél¹³ is felmerül hasonlítási alapként. Cortázar alapvető különbsége a novella és a regény között, hogy míg a regény az olvasás ideje alatt bontakozik ki, és a feldolgozott téma végességén kívül nincs határ egy regényben, addig a novella mind tematikailag, mind hosszúságában korlátozott.¹⁴ A regényt a film nyitott rendszeréhez, a fotót a novella zártságához hasonlította. A novella egy keretek közé foglalt jelenetet képes megjeleníteni, ahogy a fotó is; s ennek a jelenetnek a megfelelő perspektívából és prózapoétikai eszközökkel kell megnyitnia az olvasó gondolatait egy jóval tágasabb valóság felé, túlmutatva a valóban megjelenített képen. A regény, akár csak a film, dinamikával, részletelemek kibontásával és felhalmozásával éri el ugyanezt.¹⁵ Ezen az analógián továbbhaladva a novellaciklus és a regény különbsége megragadható ott, hogy míg a film egymást követő fotók sorozata, és dinamikus jeleneteket mutat be, addig a novellaciklus fejezetei/novellái ugyanazt a jelenetet mutatják be, csak másik szögben.

Hogy az integratív és szelektív olvasat jelentőségére rávilágítsak, először novellaként fogok elemezni egy szöveget (*Látogatás apánál*) a többi hozzáértése nélkül, majd a teljes szöveget regényként, beleértve a korábban elemzett szöveg azon pontjait, amelyek esetleg a novellaként való értelmezés folyamán jelentés nélkül maradtak.

A MI AZ, ÖREG? MINT NOVELLACIKLUS

A *Látogatás apánál* a második szöveg a kötetben, választásom mégsem kezdő pozíciója miatt esett rá (az öt megelőző *Egy álom* kilóg a többi szöveg közül – erről bővebben a következő fejezetben –, ezért a *Látogatás apánál* lényegében a valódi első szöveg), hanem mert témájából adódóan a Mándy-univerzum egy fő vonalába illeszkedik (apa és fia ambivalens kapcsolata), itt jelenik meg szó szerint a kötet nagycíme, illetve mert külön is megjelent egy novellaválogatásban.¹⁶ Mindezek alkalmassá teszik, hogy kiemelten foglalkozzak a szöveggel, és megfelelő alap lesz a szövegegész vizsgálatánál ennek az egynek a kiemelése és értelmezése.

Zsámboky Jánost jelölöm meg elbeszélőként az egész szöveg kapcsán annak ellenére, hogy a Mándynál általános elbeszélői módok váltogatása jellemző a szövegre. Hol E/3-ben, hol E/1-ben szólal meg a szöveg, és míg ez utóbbi esetekben mindig Zsámboky János a fokalizáló, addig az E/3-ú elbeszélői szövegrészekben is ő áll a centrumban, ő a fokalizált tárgy.

János és a másik főszereplő, Zsámboky Gyula közti családi viszony már a tizedik mondatban explicit: „Bemegy apához, beviszi az almát meg a citromot.” Az apa betegsége és az abból kibomló konfliktus, akár egy drámai alaphelyzetben, pár sorral alább jelenik meg. „Hogy nem akarom többé ide beengedni apát? Nem akarom, hogy visszajöjjön? Egyedül akarok lenni, üldögélni és magam elé bámulni.” Létezik egy térben egy beteg apa és a betegápolásba belefásult fia. Az apa létezése a probléma, a szabadulni vágyás állandó érzése és az azzal járó lelki teher áll a szöveg középpontjában. Megfoghatatlan a jelen idő, ahol János a kád szélén ül, az apa létezése bizonytalan, de feltételezett, állandó felbukkanása ennek ellenére mégis váratlanak tűnik. Itt János tekintete a fokalizált.

„Csattanásra ébredt akkor reggel. Vagy inkább tompa zuhanásra. Utána csönd. [...] Először senkit se látott, ahogy benyitott. A reggel csöndje, a bútorok csöndje. [...] Feldőlt szék az ablak alatt. A nyitott ablak párkányán pedig begörcbült, remegő lábbal – apa.”

Ez a részlet az apa első fizikai megjelenése, egyszerre várt és váratlan, megszokott és szokatlan. Ebben az állapotban létezik az apafigura János csendes, szinte mozdulatlan létezésével szemben. A szöveg témáját megerősíti a keret. A szöveg kezdetén: „Beszélni kell a professzorral. Be kell menni hozzá”; és a zárlatban: „Beszélnem kell a professzorral. Be kell jutnom hozzá.” A professzor az a meggyőzhető emberi hatalom, aki elválaszthatja az apát a fiútól, aki bent tarthatja a pszichiátrián, és így felépítheti azt a határt, amire amúgy csak a halál volna képes. Ez a szeparáció mégse teljes,

az apa létezése a kórház ellenére is félelemmel teli, mintha holmi emberi hatalom nem szabadíthatná meg Jánost ettől a tehertől. Az egész szövegre jellemző egyfajta méla tétlenség, a cselekmény már-már cselekménytelennek hat. A szereplőkről szóló információk töredékesek, szóródók, és pont ez a szóródás hat elbizonytalanítólag, mintha megfoghatatlan és jelentéktelen lenne minden, holott mértani pontossággal van megválogatva a szűkszavúságban az a néhány leíró tény.¹⁷

A mitikus jelenben (amely csak a fürdőszobai kellékek által válik némileg követhetővé) bizonyos tárgyak váltják ki az emlékezés jeleneteit. Ez a fajta emlékezés elméleti szinten erősen prousti, megvalósulásában egészen más. Az emlékek szikáran és filmszerűen jelennek meg, nem terhelve az emlékezés gesztusára szolgáló körülírásokkal. Ezek az emlékek legalább olyan töredékesek, mint maga a jelen, ettől szinte összerakhatatlanná válik az emlékezés ideje, epizódjai és az epizódokba beágyazódó epizódok szétválasztása. Olyan apró mozaikcserepekből áll a szöveg, hogy a hagyományos cselekményközpontú olvasási stratégia működésképtelennek bizonyul. Angyalosi Gergely is erre mutat rá, amikor a Mándy-szövegeket és különösképpen a Mándy-nyelvet ahhoz a mozanathoz teszi hasonlónak, mint amikor egy régi fényképet sokadszorra nézegetve rádöbben a néző, már régóta csak a fényképre emlékszik, és a rajta szereplő személyre vagy jelenetre nem.¹⁸

A családi viszonyban és annak terheltégében létező szereplők lassan kapnak valódi jellemet, de ezek is csak az egymáshoz való viszonyban léteznek. Az apa hírlapírói mivolta kapcsolódik János írói pozíciójához, mintegy ő ütötte lovagga (íróvá).

„– Nem megyek iskolába.

– Hát nem mész. – Apa fel se nézett.

– De nem csak holnap ... aztán se. [...] Szóval inkább novellákat írok.

Apa felemelte a vonót. Úgy könnyedén rácsapott vele a fiú vállára. – Hát persze hogy novellákat írsz! [Kiemelés tőlem – V. Á.]

Az apa saját mítoszteremtése csak János elítélésében létezik, ahogy a nőkhöz való hozzáállása is kizárólag János vádló emlékezésében legitim. Az apa a jelenben cselekvőképtelen, a múltbeli megidézett cselekedetei és az azok által kibomló személyisége pedig csak János bírálatán keresztül nyer teret. Ez a viszony kölcsönös, János személyiségjegyei, írói léte, kávéházi jelenléte, egész élet-története az apján keresztül érhető el. Gerold László élt azzal a találó meglátással, hogy a Mándy-szövegekben megjelenő apa mintha „önmaga széljegyzete” lenne.¹⁹ Ez a megállapítás a *Látogatás apánál* szövegével kapcsolatban továbbgondolható: János és az apa egymás széljegyzetei.

Már a bevezetőben említettem, hogy Mándynál a tárgyak elrendezése és megemlézése motivikus, sőt toposzi. Erdődy Edit a tárgyat mint egy időfolyamat végeredményét látja a szövegekben, a tárgy az időtől elkopva a történet „kijegecsedett koncentrátuma”.²⁰ Az ember mint a tárgyak lelke és fordítva, a tárgyak a gondolat fizikai kivetülései, és magányos elrendezésük általában az emberi magány lenyomata.²¹ Ezek a tárgyak viszont dinamikusak, mozognak, néha cselekvőképesebbnek tűnnek fel, mint maguk a szereplők.²²

„[...] apa. Akárcsak egy furcsa növény abban az áttetszően tiszta fényben. Pizsamában ácsorgott a párkányon, megborotválkozva, lesimított hajjal. Lassan *hintáztatta* a karját, mint aki éppen startot vesz. Éles levegő áradt be az ablakon. A tér fái *fölnyúltak*. Várható volt, hogy *átlendül* az egyik ágra. Aztán majd ott *csücsül* pizsamájában.” [Kiemelés tőlem – V. Á.]

Az apa növényhez való hasonlítása a szereplő első megjelenése alkalmával történik meg, és statikus, növényi jelenléte a megszólalásai, cselekedetei ellenére végigvonul figuráján. A kiemelt igék (*ácsorgott-hintáztatta-átlendül-csücsül*), habár mozgást fejeznek ki, mégis azt a különös érzetet adják, mintha egy kúszónövényhez vagy egy megfoghatatlan madárhoz tartoznának. Ennek ellenére a valódi növényekhez, a tér fáihoz kapcsolódó ige (*fölnyúltak*) sokkal emberibb, mint a valódi szereplőhöz kapcsolódók. Az apa tárgyyszerű jelenléte később még fokozódik, de új attribútummal gazdagodik. Az apát két tárgy veszi állandóan körül, egy télikabát és egy kalap. A télikabát válik hangsúlyosabbá, először csak megmegjelenik mint környezeti elem, majd szép lassan átveszi a személyt. A kabát azonosulása az azt hordó személlyel nem kizárólag az apára vonatkozik (a motívum megjelenik a gyógyszeréssel²³ és Tinivel²⁴ kapcsolatban is), viszont legerősebben mégis az apához tartozik.

„Fekete télikabát, kalap, sál. Valami réműlet a tekintetében. János néhány lépcsőfokkal fölötte. [...] Apa két kézzel kapaszkodott a rácsba. János megtelt a télikabát szagával. Apa vállát nem is lehetett érezni a kabát alatt. [...] Apa később teát csinált magának. De akkor se vette le a kabátját [...]”

Az apa tárgyiasult jelenlétét a szereplők néhány mozdulata is előidézi. „Bonyhádi doktor kissé tétován körülnézett. Mintha valahonnan a falról akarná leemelni apát.” „Az ápoló áttolta János kezébe. Ő meg lerakta a padra.” Ez a tárgyiasult jelenlét a beteg emberhez társul, a megidézett múltbeli apa mozgékony és élő. A záró jelenetben váratlanul feltűnő sötétkék ruhás apafigura a kettő keverékének tűnik, akár egy kihelyezett díszlet. Jelenlétének értelme csak a szövegegész olvasatában értelmezhető.

A „Mi az, öreg?” a szöveg záró mondata, de az öreg János beceneve. Az ehhez kapcsolódó provokáló kérdések vagy állítások állandó szervezőelemei a szövegnek. Ez a gúny egyfajta folytonos jelenléte, amely a rövid és kevésbé informatív párbeszédekben fenntartja a feszültséget. A novella címének sokkal találóbb volna a *Mi az, öreg?* mint a *Látogatás apánál*, lévén az „öregezés” ebben a szövegben szervezőelem, állandó rámutatás, szinte lelki terror arra nézve, hogy az apa tudja, a fiának mekkora teher az ő létezése. A *Látogatás apánál* cím a záró jelenethez hasonlóan szintén a szövegegész ismeretében válik a szövegtest szerves részévé. Pozsvai Györgyi monográfiájában mutatott rá a *Sinistra körzet* címadásainak jelentőségére. A folyóiratokban publikált novellák még más címet viseltek, mint amikor kötetbe rendezték őket, és ennek Pozsvai Györgyi koherenciaépítő jelentőséget tulajdonított. Az *Esti Kornél* szalagcímeihez hasonlóan a kötet szerkesztésekor megváltoztatott zárójeles címek: az eredeti, folyóiratokban közölt novellák címei birtokos szerkezetre változtak az adott szöveg főszereplőjét és annak egy bizonyos tulajdonát emelve kiemelt helyzetbe a szöveg világán belül.²⁵

A *Mi az, öreg?* ideje mitikus, mind a múlt, mind a jelen. E két idősíki játéka adja a szövegritmust, ez a versengés és erős ellentét az,²⁶ ami a két idő közt olyan szembeütő. Az elbeszélő pozíciója (a tehetetlen gyerek és a fölötté uralkodó apa a múltban – ennek kibillenő egyensúlya a beteg apa és a még mindig tehetetlen fiú között), a cselekedetre való képesség különbsége, az apa emberi és tárgyi mivoltának szembenállása, a párbeszéd életképtelensége mind ennek az egymásnak feszülő erőnek az eszközei. Prózapoeitika szempontból ugyanezt a feszültséget idézi elő az elbeszélői technika: a töredékesség, a csupasz, redukált mondatok, a mozaiktechnika, a sűrítés, az elhallgatás és a kihagyás. Mándy egymásra játssza a reális és az emlékidőt, magányos, néhol kontextus nélküli sorokkal,²⁷ jelöletlen ugrásokkal teremti meg nyelv- és szövegszinten azt a magányosságot, ami nemcsak a tárgyak, de a szereplők állandó közege. Ez az időkezelési technika a múlt és a jelen keverésével teszi mitikussá és szétszalazhatatlanná magát az időt. A Mándy-féle ember egy egész életben van jelen, nem az életének egy szakaszában, az események sorrendisége lényegtelen.²⁸

Mindezeket túl a már korábban említett elbeszélői módok váltakozása is ritmust ad a szövegnek. Létezik egy rendezői hang (E/3), aki, akár egy hangjátékban vagy egy forgatókönyvben, elhelyezi, átmozdítja, hangulattal ruházza fel a szereplőket és a környezetet.

„Fölnézett.

A kisasszony eltűnt.

Barna zacskók a széken. Két türelmes vendég, akiknek nem jutott külön hely.

Vette a zacskókat, indult. Útközben egy kötény zsebébe csúsztatva a pénzt.

– Viszlát!

– Viszlát, Jánoska!

Még egy út a busszal. Egy kert, egy folyosó, egy szoba.”

Itt az elbeszélő olyan, akár egy varázsló. Nem elbeszél, teremt.²⁹ Olasz Sándor szerint ez a nyelv a némafilmek feliratozását idézi, és ez elmozdulás (szikársága ellenére) a költőiség felé.³⁰ Vidor Miklós mozzanatos drámához hasonlítja a rövid mondatos, filmszerű vágásokra hasonlító nyelvet, amely tömény és sűrű, szinte hallatni enged csendjeiben a kihúzott mondatokat.³¹ Báthori Csaba „egységes ütemként”³² definiálta ezt a hangot, a filmszerű narrátort, akiből tulajdonképpen kikiáltanak az E/1-ű megszólalások. Gyakori és szinte jelöletlen János kiszólása. Mintha folyamatosan hallgatná a narrátor szenttelenségét, és ahol már nem lehet tovább bírni, ott kiszól. Valóban kiszóló

lások ezek, megszólítások, nem pedig Thomas Mann-i filozofálgató közbeékelések. Zsámboky János az apjához kiált, de csak a szöveg szintjén, a szöveg jelenében néma. Ezekben a hosszú kiáltásokban kristályosodik ki a valódi véleménye az apjáról, ezekben a megszólalásokban válik ítéletozóvá, de nem képes a párbeszédekben megszólalni ezen a hangon. A bíráló utólagos és fiktív. Szövegszintű kimondásában válik elhallgatottá. Ha párbeszédben jelenne meg, akkor konfliktust generálna, olyan feszültséget, amelyre jelenetbelisége miatt kötelezően feloldás lenne a válasz. Így pusztán a feszültsége marad meg, és a megoldás lehetetlensége.

A MI AZ, ÖREG? MINT REGÉNY

Erdődy Edit monográfiájában kétfajta kompozíciót tulajdonított Mándynak, a regényt és a novellaciklust.³³ Báthori Csaba ezt a duális osztást is elveti, szerinte Mándy nem írt regényeket, az összetartozó szövegegyütteseket, mint amilyen a *Mi az, öreg?* szövegei is, novellafüzérnek itéli.³⁴ Erdődy, habár megkülönböztette a két műfajt, és be is sorolta a műveket egy bizonyos kategóriába, mégsem határozott meg konkrét jegyeket, amelyek alapján ezt az osztást megtette. Talán az önálló darabokra tagolás (címek által) az egyetlen olyan karakterjegy, amelyet megjelöl, majd ezt is elbizonytalanítja. „A különálló részekre, önálló darabokra tagolt novellaciklusban is kitapintható egy laza cselekménysor, melyet nemcsak a főszereplő és a többi szereplő személye, a helyszín azonossága, az atmoszféra hasonlósága kapcsol össze, hanem egyfajta linearitás is, mely az összefüggő cselekménysor illúzióját adja az epizódoknak. Ha az egyes novellákat nem különítenék el címek, alig volna megkülönböztethető egy laza epizódokból álló kisregénytől.”³⁵ A *Mi az, öreg?* szövegegyüttest novellaciklusként definiálta, annak ellenére, hogy Mándy regénynek tartotta. A következőkben a szövegek integratív olvasatában próbálom megtalálni arra a kérdésre a választ, mi történik, ha regényként olvassuk a szöveget, jelentést kapnak-e a *Látogatás apánál* üres jelentésmezőként maradt jelenetei, illetve a *Sinistra körzet* és a posztmodern regény Szegedy-Maszák Mihály által meghatározott közös szerkesztési elveivel mutat-e a *Mi az, öreg?* rokonságot, amelyek az integratív olvasat lehetőségének elvetéséhez vagy megtartásához nyújthatnak segítséget.

A téma leírható, Zsámboky János a szövegek jelenében (ami az apja betegségétől kezdődő, majd nem sokkal a szülei elvesztése utáni idő) próbálja feldolgozni szülei halálát. Ezt a folyamatot az emlékezet által bontja ki a szöveg, egy mondatban összefoglalható a fő gondolat: „Akkor élek, ha emlékezem [...]”³⁶ A kezdő és a záró novella (*Egy álmom, A siker fényében*) kivételével (amelyek kilógnak a többi közül nem tematikájukban, de funkciójukban és elbeszélésmódjukban) a többi valóban ezen egy téma körül kering. Ebben a hat szövegben megjelölhető az a megállapítás, amelyről korábban már esett szó: egy jelenetet mutatnak be különböző perspektívából és különböző eszközökkel. Ez a jelenet viszont csak az egymást kiegészítő szövegekkel lesz teljes narratíva, alapvető építőeleme a fragmentum. A kohéziót nem a mondatok vagy cselekmények közötti linearitásban kell keresni, hanem a szövegegész szintjén mozaiktechnikával kirajzolódó szerkezetben.³⁷

A *Látogatás apánál* és a *Látogatás anyánál* egymás után következnek, mind a kettő személyre bontva közelíti meg ezt a két halált. De míg az apa-szövegben ez implicit, a halálának ténye csak a későbbi szövegek ráolvasásával érzékelhető, és így újrakonstruálható a jelentés (kiváltképp a záró jelenet, erről később lesz szó), addig az anya-szövegben a jelenet már onnan indul, hogy János a halott anyjának keres temetési ruhát. A lakás lesz mind a két szövegben az a szervezőelem, amely indukálja az emlékezés folyamatát, a lakásban elhelyezett tárgyak, tehát a tér működik csatornaként és szövegszervezőként a két idősík között.

Az *Ami megmaradt* címében is jelzi a szerkezetet, katalogizál,³⁸ a halott emberek után fennmaradt holmik lesznek a szervezőelemek, de másként, mint a korábbi szövegekben. Egy naptár, levelek, egy tanulmány hiánya (ez a hiány visszatérő elem mind ebben a szövegben, mind később, így kiemelt pozíciójú), irkatartó és az abban lévő papírok váltják ki az emlékezést, tehát maga az írott szöveg lesz szervezőelem. Eddig a pontig a három szöveg hasonlóságokat mutat: tárgyak által indukált emlékezés, az így létrehozott mikrokozmosz mint értelmezési közeg³⁹ és János az apja felé mutatott bíráló álláspontja miatt. A *Reggel a Barbarában* szövege centrikus helyzetű és szerkezeti, illetve gondolati szempontból is kiugró a korábbiakhoz képest. A szöveg expliciten egyértelműsíti a szülők halálát, főként az apáét (amely már korábban is megjelent, de kevésbé direkt módon).

- „A barna kisasszony rákoppintott a tálcájára.
 – Ma is bemegy a papájához. – És mert a másik hallgatott. – A papájához, a kórházba.
 – Oda már nem megy be. Oda neki már nem kell bemenni.
 – Miért? Hazaküldték a papáját?
 – Nem küldték haza.
 – Csak nem? ...
 A szőke bólintott, hogy csak igen. [...] Aztán, amikor a másik visszajött. – Nekem nem is mondta.
 – Akkor te vagy az egyetlen, akinek nem mondta.”

Az emlékezést a tér, a kávézó tere indítja el. De míg a korábban emlékezést indító tárgyak és terek közösek voltak egy múltbeli időben Jánossal, tehát tanúja volt ezeknek a helyszíneknek és tárgyaknak a halotthoz való kötésben, addig a Barbara tere csak egy hallott történet alapján kapcsolódik egyszerre az apához és az anyához is. Az idő és tér, ami az emlékezésben megjelenik, János előtt látottá lesz, de csak fiktív módon.

- „– Na és a sétáink! Úgy estefelé együtt indultunk el hazulról anyáddal. Fehér csipkeblúz, szűk, fekete szoknya, egy kicsit talán túlságosan is szűk. [...] Ráhunyoritottam a kapuban, és akkor ő már tudta, miről van szó. Előrement. Én vártam egy kicsit, aztán utána!
 Zsámboky látta, ahogy anyja kissé előremergy, apa meg utána.” [Kiemelés tőlem – V. Á.]

A hallott mesék megelevenedése keveredik az elmésélés idejével. János tanúsága kimerül abban, amikor elmondták neki ezeket a történeteket, az elmondás felidézése vált ki belőle valódi látás-gesztust. A *Reggel a Barbarában* emlékképei főképp nem is ebben különböznek a korábbiaktól, hanem az egyértelmű pozitív hangban. Az itt megidézett apai, illetve anyai kép már-már idilli, és a korábban már tárgyalt erős bírálatban való létezés helyett egyfajta kedves nosztalgia hangulatában van jelen.

A *Fényképezés* és az *Előzetes* szövegei szintén párban tárgyalhatók. A *Fényképezés* jelen idejének története egy fényképésznő munkája János otthonában, ahol már csak János él. „Most már igazán egyedül van, csönd van, de akkor se.” A szervezőelem ez a csönd és annak paradoxona (hiszen a szülők hangja mindenhol megjelenik), illetve a fény hiánya, ami egyszerre lehetetleníti el a fényképész munkáját, és emeli ki a halott szülők hangjának jelenlétét. „És apa meg anya felzárkóztak János mögött. Egy pillanatra mind a hárman ott álltak a szobában.” A fény rövid megjelenése először szinte fizikai erőként hat, ami elvágja Jánost a jelenében élő személytől, a fényképésznőtől. „A fény valósággal kettévágta a szobát. A nő valahonnan a túlsó partról integetett.” Majd ez a határ mozgásában kapcsolódik össze a korábban már megidézett szülői hangokkal, és helyezkedik el az apa helyén. „Közben érezte, hogy a fény lassan elfogy körülötte. [...] A zöldessárga fény rácsúszott a falra. A székre. Apa ült a széken házikabátban, fejét kissé oldalt dűtötte, két kezét egymásra tette.” Innen egyre erősebbé válik az idő és jelenlévők elbizonytalanítása, míg a valódi jelen igazságértéke is megkérdőjeleződik, amikor János konstatálja, hogy teljesen egyedül van. „Először a vállá kezdett gyanakodni. A vállá és a nyaka. Letette a ceruzát, hátrafordult. A háló félig nyitott ajtaja. Felállt, benézett. Senki.”

Az *Előzetes* jelenbeli helyzete egy kamera és János. Az alaphelyzet a felvétel folyamata, János írt egy filmet, azt akarják eladni egy rövid, kávéházi promófilm által. „Párbeszédéről van szó. – A rendező leült Zsámboky mellé. – Párbeszédet folytatsz a géppel.” A korábbi, halál által ellehetetlenített párbeszéd csúcspontja ez a szituáció. Az emlékezést ismét a tér indítja el, a kávézó tere, de most nem a korábbi szereplők felé, hanem Zách és felesége lesznek az emlékezet figurái. Pozíciójuk által válnak szimbólumokká, az apa és az anya szimbólumaivá. Zách kórházi betegsége által és az írói karaktere miatt lesz az apa szimbóluma, míg a felesége ágyhoz kötött betegsége és az ismétlés által a szöveg szervezőelemévé előlépő takarón mozgó ujjai miatt lesz az anyáé. Zách feleségéből csak azok az ujjak éltek, míg János anyja vaksága miatt a tapogatás érzékszervére szorult a látása helyett.

A két szöveg összekapcsolható a fény és a rögzítés (fénykép, film) motívuma által. Míg a *Fényképezés* szövegében a fény sosem jó, addig az *Előzetes* szövegében „most jó a fény”. Amíg János meg nem szólal, a film és így a párbeszéd nem kezdődhet el. Addig csend van. Ebben a csendben az

emlékek által valódi párbeszédnek nyílnak meg Zsámboky és Zách között, olyan párbeszédnek foszlányai, amelyek sosem merültek fel az apai múltban, csak az igényük maradt meg, és így hangsúlyt kap a hiányuk.

A szövegek szerkezeti és emlékezésszerzői elemei által már egy laza narratíva is felsejlik, ahogy a gyász is folyamat, úgy a szövegek is folyamatábrák. Ezt a folyamatot a kezdő és záró novellák determinálják. Már korábban felmerült ezeknek a jelentősége. Pozíciójukból kifolyólag, ha az összes többi szövegnél szabad lenne az aleatória, addig ennél a kettőnél kötött lenne a hely. A két szöveg tipológiai szempontból is eltér a többitől. Az *Egy álom* kurzivált, *A siker fényében* pedig a korábbi jelöletlen váltásoktól eltérően üres sorokkal távolítja el a transzcendens szférában létező jeleneteket az elbeszélés jelenétől. Az *Egy álom* szintén transzcendens, már az álom közegétől is irreális tér. A hetvenes évek egyik jellemző prózapoétikai eszköze az álom.⁴⁰ Ez erre a szövegre is igaz, mivel funkciója, hogy egy kvázi mágikus térben és időben bontsa ki a szövegegyüttes fő konfliktusát: a transzcendens hatalom elvisz egy életet, de nem határozza meg, melyiket. A döntést végül a fiú hozza meg.

„– Az egyiket elviszem: a kettő közül az egyiket. De melyiket? ...
[...] És akkor a fiú egy mozdulatot tett. Tulajdonképpen csak a hüvelykujja rándult egyet, ahogy apa felé mutatott. Senki se vehette észre. Talán még az se ott, a magasban. Nem volt ez jel, nem volt ez semmi. Csak éppen a hüvelykujj most már úgy maradt előrecsúsztatva.”

Ez a döntés aztán mint valódi lelki teher vonul végig a szövegeken, és egy ponton János el is játszik a gondolattal, hogy mi lett volna, ha az a hüvelykujj az apja helyett felé mutat.

„Te, apa, ha én hagylak itt előbb? Ha én szállok ki ebből a dologból? Na, nem házasság vagy ilyesmi. Oda utánam jöttél volna. Mindenhova utánam jöttél volna. Itt csak egy a lehetőség.”

A *siker fényében* mint záró novella már nem idéz emléket, legalábbis nem olyan intenzitással, mint a közties szövegek. Itt valóban két sík létezik, egy jelen Jánossal és a lánnyal a Zsámboky-féle film (meghiúsult) ankétjának idejében, illetve egy másik, egy transzcendens tér a halott szülővel és a rálátásukkal János jelenére. Ez a két tér szervezi a szöveg dinamikáját. Valódi párbeszéd folyik a szülők közt és egyfajta versengés a halotti ruha és a halottszemle felett, illetve egy álpárbeszéd a jelenben a lány és János között. János erősen próbál valódi kommunikációt lefolytatni a lánnyal, de nem képesek egymással beszélni, csak egymás mellett. Ez a szembenállás korábban is jellemző volt a szövegekre, a párbeszédnek fiktitívek és elhallgatottak (ahogy arra a *Látogatás apánál* kapcsán ki is tértem), a megtörtént párbeszédnek viszont üresek, a szereplők nem egymással beszélnek, csak egymás előtt.⁴¹ Ebben a szövegben válik ez a szembenállás a legerősebbé.

„– És mindig elalszik a buszban?
– Mit csinállok?
– Az előbb mondta odabent, hogy mindig elalszik a buszban. Nem is tudja, hogy ér ide. [...] – A Láncos Anikó estje is elmaradt. Mit csináljak? Nem jönnek, egyszerűen nem jönnek.
– És a terem?
– Miféle terem?
– Hát ahol ez lenne... ez a...”

A szöveg jelenében ekkor már csönd van. A szülők odaképzelt jelenléte, amely olyan hangsúlyos volt korábban, főként a *Fényképezés* című szövegben, és ahogy Angyalosi Gergely írja a *Huzatban* című novelláskötetről, „visszhangzik az egész könyv, mint egy huzatos lépcsőház”,⁴² a végpontra érve elcsendesedik. A szülők a maguk transzcendens terében (ami összeegyeztethető a lakás jelenével, csak egy eltolt síkon, akár egy másik dimenzióban) szólalnak meg tisztán és érthetően a halotti ruhájukban a megmaradt tárgyaik között. A jelenben a lakás már csendes, sötét és üres. Eltűntek a szellemek. A kiszóló E/1-ű hang csak egy-egy mondatban szól az apához vagy az anyához, mintegy megszokásból, de már nem indít emlékfolyamatot, inkább csak beszámol, és azt is fennhangoztatja, nem kizárólag a szöveg szintjén. „Hallod, apa, írtam egy filmet.”

EÖRY EMIL, Európa kék, 2019

EŐRY EMIL, Létem keresztje, 2019

A novellaciklusok másik jellegzetessége a szövegek felcserélhetősége és a szelektív olvasat. Akárcsak Bodor a *Sinistra körzetet*, Mándy is úgy írta meg a *Mi az, öreg?* szövegeit, hogy önállóan is érvényesülni tudjanak, érthetőek legyenek (ezt sok, ám jól elhelyezett ismétlés teszi lehetővé). Ennek ellenére a szövegek sorrendisége (a közties szövegeké is) megkomponált, nem felcserélhető. A *Jó palócok* és a *Tót atyafiak* szempontjából talán túlzóan elrugaszzkodott is a gondolat, hogy regényként lehetne őket olvasni, Szilágyi Zsófia azonban rámutatott,⁴³ hogy bár valóban érvényes a szelektív olvasat lehetősége, mégsem cserélhető meg a novellák sorrendje. Ugyanis fontos koherens elemnek tekinthető a közös tér és a közös, visszatérő alakok szerepe. A visszatérés mindig megnyit egy már ismert történetet, ezáltal hálózatosan ágyazódnak egymásba a történetek. Ha a sorrendet szabadon kezeljük és nem tekintjük a Mikszáth által megszervezett kötet sorrendiségét mérvadónak, ezek az egymásba ágyazódások, visszatérések esetleg teljesen elvesznek, és így a szövegek veszítenek a rétegeltségükből.

A kötet egészét figyelve a sorrend ugyanilyen fontos a *Mi az, öreg?* szövegeivel kapcsolatban is. Az ismétlések legtöbbször ebben a sorrendiségben játszik egymásra, a ruhák, színek, tárgyak, terek ismétlése számít itt narratívaépítőnek, kevésbé a személyek megjelenése. A szereplőkhöz tartozó ismétlések inkább a szelektív olvasat lehetőségének melléktermékei. A korábban kiemelt kapcsolódó elemek, mint Zách és feleségének szimbolikussága vagy a télikabát mint apafigura (amely csak egyre fokozódik a szövegek integratív olvasata révén), a lakáshoz, majd a tárgyakhoz, majd az elmesélt múlthoz kapcsolódó gyászfolyamat részei. A *Reggel a Barbarában* centrikus helyzete és pozitív hangja elveszteni jelentőségét más helyen, ahogy a *Fényképezés* és az *Előzetes* sem tudná a fény, illetve a fotó-film motivikusságát jelentésszervező elemmé előléptetni, ha nem ebben a sorrendben válnának olvasottá.

A címek kérdése volt Erdődy Edit legfontosabb szempontja arra nézve, hogy a *Mi az, öreg?* novellaciklusként került besorolásra. A címek az integratív olvasat által a szövegtest részeivé válnak, ahogy arról már korábban a *Sinistra körzet* fejezeteinek/novelláinak címeivel kapcsolatban is volt említés. Az *álm* megalapoz egy hangulatot, míg a *látogatás* szó összekapcsolja a két szöveget. Az *Ami megmaradt* rájátszik a látogatás jelentésére, a *Reggel a Barbarában* napszaktopozsával belép centrikusságának és hangulatváltozásának jelentéskörébe. A *Fényképezés* és az *Előzetes* a fotó-film analógiába léptet be, míg *A siker fényében* kijátssza az előtte megjelent fény-mozgás jelentését a szövegegészre. A címek az integratív olvasatot erősítik és az összetartás kohéziós elemévé válnak, ellentétesen az Erdődy-féle megállapítással.

A *Sinistra körzet* regényszerűségére Pozsvai Györgyi több szempontot hozott, és ezek rokonságot mutatnak a *Mi az, öreg?* szövegeivel kapcsolatban. Bodor Ádám Krúdy és Kosztolányi novellairói hagyományának folytatója és egyszerre megújítója, de a „*Sinistra körzet* nyitottsága és zártsága – műfaji lebegése – megtévesztőbb. A regénykompozíciót idéző nagyforma: »egyetlen novella«, mely Bodor Ádám kisprózáinak alaprajzát híven követi.”⁴⁴ Ahogy már fentebb említettem, a *Sinistra körzet* szándékoltan lépett be a műfajköziség kérdésébe, amikor megjelölte az alcímet: *Egy regény fejezetei*. Ez a műfajparadoxon mind szerkezeti, mind képvilág–világkép szinten megjelenik,⁴⁵ habár nem törte meg a formaalakító konvenciót, mégis hagyományújításnak minősül mind műfaj-, mind formátörténeti szempontból: a látványos eljárás helyett egy óvatos, de következetes kompozicionális, motivikus és tematikai transzformációs eljárásba kezdett (az archetopozsok egységesítik a szövegvilágot⁴⁶). Ennek következtében olvasható a *Sinistra körzet* nemcsak novellaciklusként, de regényként is.⁴⁷ A metaforikus képi világ adja a koherens egész illúzióját, amely montázstechnikával, emléktöredékes múltidézés által áll össze egységes narratívává.⁴⁸ Mándynál az egymásra játszó tárgyi világ állandó értelemmel és emlékezettel felruházott teret ad a szövegeknek, a montázstechnika és a múltidézés pedig szintén egységesítő erőként működik. A *Sinistra körzet* fő történetszálának lezáratlansága körívszerűvé teszi a történetet, a múlt szilánkos emlékezete a helyszínek újra bejárásával, útvonal szerűen rajzolható fel.⁴⁹ A *Sinistra körzet* voltaképp nem tizenöt szereplő történetszálánka, hanem egyetlen fragmentum, ami tizenöt szilánkra tört, és csak a szerzői döntés által olvashatók novellákként.⁵⁰ Andrej emlékezését a tér indukálja, és annak bejárása ad linearitást, ahogy János is a szüleivel való közös élet terein keresztül jut el hozzájuk és az emlékezetükhöz. Erdődy Edit is megállapította, hogy a Mándy-próza alapvető történetépítési elve az időbeliség helyett a tér, méghozzá egy mitikus térszerű megjelenés adja a szövegszervezést,⁵¹ amely a *Sinistra körzet* szerkezetétől sem idegen. Andrej munkáinak sorrendje kronológiai támpontot ad a szövegeknek, ahogy

János a lakóhelyek (szálloda, laktanya, Gyár utca stb.) állandó számon tartásával képzi meg ugyan-
ezt. A fragmentumos linearitást előidézi János előretartó jelene is. Egységesítő elemként jelölhető
meg a *Sinistra körzettel* kapcsolatban az archetoposzok állandósága; ilyen kohéziós elem a *Mi az,
öreg?* szövegeiben az önálló, Mándy-féle mitikus tér és annak tárgyai, ha elfogadjuk ezeket (arche)
topozokként. Bodor nagyepikája a kisépikai eszközökön alapszik, és ha hajlandóságot mutatunk
afelé, hogy Mándynál is megjelöljünk nagyepikai vonalat, építőköként Bodorhoz hasonlóan a kisépi-
kai prózapoétikai eszközöket találjuk a szövegegész szintjén.

A *Látogatás apánál* elemzésekor megállapítottam a következő rövidprózára jellemző prózapoé-
tikai jellemzőket: minimalizálás, redukcióelv, sűrítés, kihagyás és ismétlés. Ezek a Mándy-féle
nyelvben feltűnő elemek kiterjeszthetők a *Mi az, öreg?* összes szövegére. A fentebb különböző
szempontok alapján való integratív olvasatú értelmezés azt támasztja alá, hogy ezek a kisépikai
prózapoétikai sajátosságok, amelyeket a korábbi szakirodalom is megállapított a Mándy-univer-
zummal kapcsolatban, a *Mi az, öreg?* szövegeiben tudatos egymásra játszásnak tekinthetők, ugyanis
egymásra olvasatukban kiterjeszthető a jelentésmező. Ezt néhány, a *Látogatás apánál* szövegrész-
szel támasztanám alá.

„Fél kiló alma, fél kiló citrom a konyhaasztalon, barna zacskóban. Menetkészen. Egyáltalán, min-
den olyan menetkészen. A kabát, a sál a fogason.” Az *Egy Álom* hozzáolvasása nélkül ez a szövegrész
kizárólag arra vonatkozik, hogy János menetkészen arra, hogy bemenjen az apjához a kórházba.
Integratív olvasatban a „menetkészen” újabb jelentéssel párosul, még hozzá a halálra való készen-
állással. A kabát és a sál a szövegekben többször is felmerülnek mint az apa attribútumai. Az *Egy álom*
szövegében is kabátban jelenik meg az apa, de nemcsak hogy abban, hanem a kabát válik mindig el-
sődlegesen láthatóvá: „Közben, úgy oldalról, látta apa kabátját. [...] Még ebben a kavargásban is lehe-
tett látni a télikabát fekete vonalát [...]” Lezajlik egy (szinte) vádlónak tetsző beszélgetés (ami a *Láto-
gatás apánál* egyik fő ismétlődő beszédhelyzete, ezért volna alkalmasabb cím önálló novellaként a *Mi
az, öreg?* a *Látogatás apánál* helyett) az apa és a fiú közt, amikor az bemegy hozzá a kórházba.

„– Na, öreg, te aztán! ...

Az egész akár egy beugratás. Mintha apa kicsalta volna ide, hogy aztán onnan fentről...
Remegett a hangja, ahogy újra megkérdezte:

– Mi van velem?

Közben valahogy elfáradt. Legszívesebben leült volna.

– Feküdj vissza, öreg! Egész nyugodtan fekédj vissza.”

Ez a párbeszéd nemcsak azt mutatja, hogy lelkiismeret-furdalása van a fiúnak az apja teherként
való érzésétől, hanem azt is, hogy az apa tud az ítéletről, arról az ítéletről, ami talán soha meg sem
történt, és amit senkinek sem kellett volna látnia.

A *Látogatás apánál* záró jelenete a következő: János úton van a kórházba, hogy beszéljen a pro-
fesszorral arról, ne engedjék ki az apját a pszichiátriáról. Váratlanul az egyik pavilon előtt ott ül az
apa „sötétkék ruhában, a felső zsebében zsebkendő”. Ez a sötétkék ruha és a zsebkendő csak a *Lá-
togatás anyánál* szöveg hozzáértésével válik jelentéshordozóvá. Ugyanis az anya halotti öltözete egy
sötétkék ruha fehér zsebkendővel (ami nem járt ki az apának, pusztán egy pizsama, ez egy későbbi
szövegben, például *A siker fényében* merül fel). Ennek párja az a ruha, amit az apa ebben a jelenet-
ben visel. Így az öltözet jelentést kap: az apa a valódi halotti ruháját mégis viseli e tünékeny, az el-
beszélés jelenéből kilógó jelenet során, de csak az integratív olvasat esetén.

Elemzésemkor említettem, hogy a szöveg záró mondata, amely a szövegegyüttes egészének is
a címe, inkább lehetne csak e szövegé (ha nem állna össze egészszé a rész). Hogy miért *Látogatás
apánál* lett a cím, arról korábban már volt szó – beépül a szövegtestbe és a gyászfolyamat
narratívájába. A *Mi az, öreg?* pedig nagycímmé lép elő. Egyszerre hordozhatja az ítélet ismeretére
való rámutatást mint jelentést, illetve kiemelkedik belőle János beceneve, az öreg. De a szövegek-
ben nem János az egyetlen „öreg”. Az *Ami megmaradt*ban jelenik meg először a keresett, de nem ta-
lált Görgey-tanulmánytörödékek kapcsán az a figura, aki később is többször, majd végül a záró no-
vella zárójelentében is visszatér. Ez az öreg egy „vén hólyag”, aki aztán pusztán csak öregként van
jelölve a továbbiakban. Létezik egy levél, „Öreg cimborá!” kezdettel, amit az apa sosem fejezett be.
Az *Előzetesben* van öt mondat a Zsámboky-film konkrét témájáról.

EÓRY EMIL, Önarckép (Tükröm), 2017

- „– Nézd, én tudom, hogy háztetőkről szól ez a film, de ha mégis volna valami...
 – Hát amikor az öreg megtalálja a levelet.
 – Miféle levelet?
 – Tulajdonképpen nem is levél, inkább csak levélfoszlány.
 – Maradjunk inkább a háztetőknél.”

Itt újra megjelenik ez az öreg és ez a levélfoszlány, amit a filmben megtalálnak, a jelenben nem. *A siker fényében* utolsó jelenetében feltűnik ugyanez az öreg, aki azért jött, hogy visszakapjon bizonyos leveleket. Agresszívan nyomul be a lakásba, amit János nem szeretne, ebbe a lakásba nem lép senki, az apja megmaradt holmijai csak őhozzá kapcsolhatók, ahogy az apja emléke is csak János függvényében legitim. De itt van ez az öreg, ez a másik öreg, a Jánoson kívüli másik öreg, aki jogot követel János apjához. „El se tudta képzelni, hogy kinyitja az ajtót. De azt se, hogy az öreg elmenjen.” Ez a mondat mintegy szintézisként működik a halott apa Jánosra gyakorolt hatásában.

- „– Az én Gyula barátom mindent eltett.
 – Gondolja?
 – Ó, de mennyire! Ezt is bizonyára egy külön fiókba, egy dobozba. Ha megengedi, majd én segítek, együtt fogjuk megkeresni.”

Erre a megkeresésre a Görgey-tanulmány fragmentumaival kapcsolatban az *Ami megmaradt*-ban már volt mozzanat, de János akkor nem találta meg őket. A zárlatban belépett a másik öreg, hogy vele együtt megtalálja. És ahogy János végül „előreengedte az öreget, aztán belépett ő is”, úgy engedte előre a saját becenevét, amit már többé nincs ki kimondjon, és úgy engedte el az apja szellemét, és tért nyugvópontra a szövegegyüttesben lineárisan kibomló gyászfolyamat.

A Szegedy-Maszák Mihály által megállapított posztmodern regény jellegzetességei⁵² a következők: körköröség, nyitott befejezés, halmazszerűség. A körköröség jellegzetes prózapoétikai eszköze az ismétlés, illetve a cselekmény előrehaladásának hiánya. A *Mi az, öreg?* szövegegészsel kapcsolatban az ismétlésről már bőven volt szó fentebb, a lineáris cselekmény, ami János jelenére, a halálok feldolgozására egy nagyon lassú és bizonytalan lelki folyamatot, a gyász folyamatát mutatja be emlékezéseken keresztül. Ez a fajta cselekményszervezés nem a hagyományos értelemben vett regény-cselekmény, hanem egy állóvízszerű, szinte mozdulatlan, semmittevésben ringó cselekmény, hiszen az apró történetdarabok nem cselekményértékűek, inkább hangulatuk van,⁵³ ami összeegyeztethető a posztmodern cselekményesség hiánnyal. A nyitott befejezés is egy jellemző elem a *Mi az, öreg?* zárására (ha kiterjesztjük az egyes szövegekre az eszközt, akkor a zárásokra). A szövegegész a már korábban elemzett „másik öreggel való jelenettel” zárul, amelynek végső mozdulata egy cselekmény (a levelek keresése) kezdete. Jobban illeszkedik ez a zárlat a nyitott befejezéshez, mint a hagyományos zárlathoz. A harmadik szempont a hálózatos szervezőelv, a halmazszerűség. A posztmodern regénynél ezt a halmazszerűséget a néha már logikátlannak tetsző válogatásra és szövegtestbe való egyéb irodalmi szövegeknek beengedésére értjük, ez egy intertextuális művelet. Mándynál ez a módszer a saját világ különböző fragmentumainak beengedésére korlátozódik, néhol valóban szuggesztív módon. Ez a fajta halmazszerűség, hogy a zárt, már-már mitikus világ elemeit összeengedik, és annak jelentésmezőket kinyitó funkcióját néha behatárolhatatlanul asszociációkra bízzák, előzménye lehet a posztmodern regény ugyanilyen szerkesztésmódjának, csak a zárt világ helyett az irodalmi hagyományok terére nyitva. A *Mi az, öreg?* szövegei dolgoznak saját irodalmi hagyománnyal, többek között Zsámboky Gyula néhol fel-felmerülő versfoszlányaival.

A *Mi az, öreg?* regényként való értelmezésekor talán az egyik legfontosabb tény, hogy a nagyepika hagyományos módszerével ellentétesen itt a részekből áll össze az egész (és ez a rész az egész helyett módszer váltja ki az állandó töredékességet, amit aztán a rövidpróza prózapoétikai eszközei segítenek kibontani). Ennek a színekdoché a képalkotási módszere, amely alapvető stilisztikai eszköz Mándynál.⁵⁴ De ezt a fajta szerkesztési elvet a forma, a fabula és a nyelv⁵⁵ is hordozza. Így jöhet létre, hogy míg szövegszinten csak a részek válnak láthatóvá, mögöttük ott érződik az Egész,⁵⁶ ami szintén a posztmodern regények egyik jellemzője.

Ezek támasztják alá az elméletet, hogy a *Mi az, öreg?* szövegegyüttes mögött komolyabb kompozíciós elv lakozik, mint ahogy az eddigi Mándy-kutatások gondolták.

A jegyek legkiemelkedőbb jellemzője, hogy a kisepikai prózapoétikai eszközök (minimalizálás, sűrítés, redukcióelv, kihagyás, ismétlés) játszanak tudatosan egymásra, amelyek egyszerre hozzák létre a szelektív olvasat lehetőségét, és léptetik ki a szövegeket a novellaciklusból, hogy integratív olvasatban teljes jelentésmezővel és narratívával rendelkező nagyepikai formának tekinthető szövegegyütteseket hozzanak létre. Ezt a módszert alátámasztotta nemcsak a Mándy-elemzés, de a *Sinistra* körzettel való összevetés. Így a *Mi az, öreg?* műfaji kérdése is eldőlt, nem lehet se regény, se novellaciklus, csak a kettő közötti határműfaj, a regényesedő novellaciklus, amelyre a fentebb felsorolt jegyek jellemzők. Ez a műfaj Mándyn keresztül már előzményeként tekinthető mind a posztmodern regénynek, mind Bodor Ádám *Sinistra* körzetének.

JEGYZETEK

- ¹ OLASZ Sándor, *Műfajok között (Mándy Iván novellaciklusai és regényei)* = Uő, *Mai magyar regények*, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2003, 87.
- ² ERDŐDY Edit, *Mándy Iván*, Balassi, Budapest, 1992, 50.
- ³ Erdődyt idézi: HARKAI VASS Éva, *Rések és korosztályok*, Forum, Novi Sad, 2005, 10.
- ⁴ Pl. ERDŐDY, *i. m.*, 46.; BÁTHORI Csaba, *Mándy Ivánról* = Uő, *A nyíl és a húr*, Kalligram, Pozsony, 2005, 272.
- ⁵ „A lényeg az, hogy rossz kérdést tesz föl az, aki valamely irodalmi mű önéletrajzi vagy kitalált jellegét firtatja.” SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Esti Kornél: olvasás és újraolvasás* = Uő, *Kosztolányi Dezső*, Kalligram, Pozsony, 2010, 327.
- ⁶ ERDŐDY, *i. m.*, 38.
- ⁷ Uo., 7.
- ⁸ VIDOR Miklós, *A megélt Mándy-novella*, Liget, 2000/1, 12.
- ⁹ VARGA László, *Új jelenségek a mai magyar prózában*, Literatura, 1977/3–4, 135.
- ¹⁰ RÓNAY László, *Mándy Iván önéletrajza* = Uő, *Mítosz és emlékezet*, Vigilia, Budapest, 1997, 151.
- ¹¹ BÁTHORI, *i. m.*, 282.
- ¹² SZABÓ Magda, *Mi az, öreg, elmentél?*, Holmi, 1996/4, 484.
- ¹³ Pl. SZEGEDY-MASZÁK, *i. m.*, 318–355., POZSVAI Györgyi, *Sinistra körzet: Műfajmódosulás* = Uő, *Bodor Ádám*, Pozsony, Kalligram, 1998, 130–139., SZILÁGYI Zsófia, *Műfaj és szövegtér (A tót atyafiak – Jó palócok értelmezéséhez)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1998/3–4, 514–534.
- ¹⁴ Julio CORTÁZAR, *Sehol sem teljesen jelen*, L'Harmattan, Budapest, 2015, 91.
- ¹⁵ Uo., 91.
- ¹⁶ Habár itt meg kell jegyezni, hogy a *Látogatás anyánál* közvetlenül követi a novellagyűjteményben, de egyik szövegnél sincs jelölve, hogy eredetileg a *Mi az, öreg?* szövegegyüttesben szerepeltek, így érvényesnek tartom a *Látogatás apánál* elkülönítését. A Lengyel Balázs szerkesztésében készült kötetben a *Látogatás apánál* az eredeti szöveghez képest húzott. (Az általam használt eredeti szöveg: MÁNDY Iván, *Mi az, öreg?*, Magvető, Budapest, 1972.) MÁNDY Iván, *Látogatás apánál* = Uő, *Mit akarhat egy író?*, Móra, Budapest, 1983, 177–192.
- ¹⁷ BÁTHORI, *i. m.*, 269.
- ¹⁸ ANGYALOSI Gergely, *A Mándy-próza akusztikája* = Uő, *Kritikus határmezsgyén*, Debrecen, Csokonai, 1999, 138.
- ¹⁹ GEROLD László, *Mándy szürrealizmusa* = Uő, *Legendák és konfliktusok*, Forum, Novi Sad, 1997, 69.
- ²⁰ ERDŐDY, *i. m.*, 55.
- ²¹ BÁTHORI, *i. m.*, 271.
- ²² RÓNAY László, *Mándy világa* = Uő, *i. m.*, 145.
- ²³ „Valaki kint áll a konyhaablak előtt. Egy kabát árnya, egy kalapé. A gyógyszerész beintett.”
- ²⁴ „Meddig gubbasztott Tini a lépcsőn? Még utánahajítottad a kabátját [...]”
- ²⁵ Erre néhány példa: *A vörös kakas – 1. (Borcan ezredes esernyője)*, *Az erdei fertőtlenítőosztag – 10. (Géza Hutira füle)*. POZSVAI, *i. m.*, 133.
- ²⁶ ERDŐDY, *i. m.*, 46.
- ²⁷ VIDOR, *i. m.*, 10.
- ²⁸ BÁTHORI, *i. m.*, 270.
- ²⁹ ERDŐDY, *i. m.*, 17.
- ³⁰ OLASZ, *i. m.*, 90.
- ³¹ VIDOR, *i. m.*, 4.
- ³² BÁTHORI, *i. m.*, 273.
- ³³ ERDŐDY, *i. m.*, 37.
- ³⁴ BÁTHORI, *i. m.*, 272.
- ³⁵ ERDŐDY, *i. m.*, 37.
- ³⁶ Részlet Zsámboky Gyula egyik leveléből.
- ³⁷ OLASZ, *i. m.*, 91.
- ³⁸ HARKAI VASS, *i. m.*, 14.
- ³⁹ ERDŐDY, *i. m.*, 17.
- ⁴⁰ HARKAI VASS, *i. m.*, 16.
- ⁴¹ BÁTHORI, *i. m.*, 269.
- ⁴² ANGYALOSI, *i. m.*, 135.

⁴³ SZILÁGYI Zsófia, *Műfaj és szövegtér (A tót atyafiak–Jó palócok értelmezéséhez)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1998/3–4, 517.

⁴⁴ POZSVAI, *i. m.*, 132.

⁴⁵ *Uo.*, 138.

⁴⁶ *Uo.*, 139.

⁴⁷ *Uo.*, 136.

⁴⁸ *Uo.*, 138.

⁴⁹ *Uo.*

⁵⁰ OLASZ, *i. m.*, 95.

⁵¹ ERDŐDY, *i. m.*, 16.

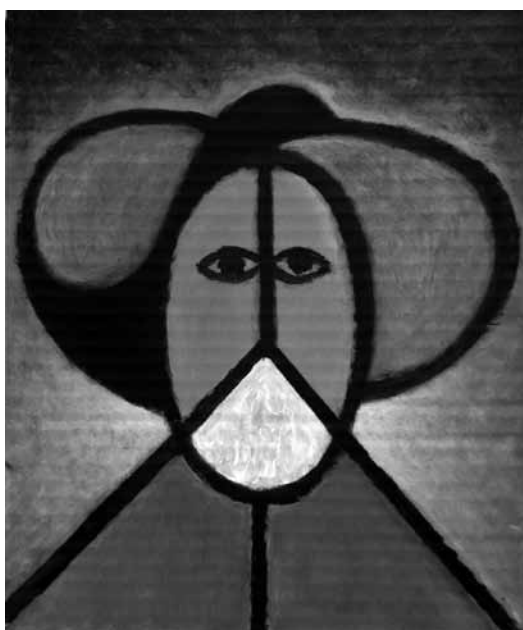
⁵² SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Modern és posztmodern: ellentmondás vagy összhang? = Uő, „Minta a szőnyegen”. A műértelmezés lehetőségei*, Balassi, Budapest, 1995, 244.

⁵³ VARGA, *i. m.*, 135.

⁵⁴ ERDŐDY, *i. m.*, 19.

⁵⁵ Gerold László nagyon találóan feltoredezett, rostjaira szakadt elbeszélő technikának hívja a Mándy-féle nyelvet. GEROLD, *i. m.*, 69.

⁵⁶ ERDŐDY, *i. m.*, 38.

◀ EÓRY EMIL, Életmű, 2006

EÓRY EMIL, Szobrász, 2006

MÁRKUS BÉLA

Tar Sándor: Vén Ede

Együtt Debrecenért Egyesület, 2018

MÁRKUS BÉLA (1945) Debrecen

A borító ajánlása szerint *Társágok* címmel jelent meg a debreceni vagy.hu online újságban Tar Sándor 2003 szeptemberétől 2005 januárjáig keletkezett ötven írása, a szerző élete utolsó másfél évének „sajátos lenyomatai”. Az ajánló, Porcsin Zsolt, aki a kötet szerkesztője, s egyben az utószót is jegyezte, „kocsmatárcának” keresztelte el a műfajt, mivelhogy a történetek részben „a kocsmai létforma időtlen időszerűségeit villantják fel”, azokat az ügyeket, amelyek „félinformációk” alapján bár, de „a városi szóbeszéd” érdekességei voltak. A szerkesztő azt is közli, hogy a kötet címszereplője, Vén Ede „meséli el a Potya elnevezésű italozó és törzsvendégei hétköznapijait”, ám ez egyáltalán nem igaz. Az elbeszélő mindvégig auktoriális, szerzői – Vén Ede csak akkor beszél vagy mesél, ha a névtelen, harmadik személyű narrátor átadja neki a szót. Az elemi poétikai ismeretek eme hiányát nem hánytorgatnánk föl, ha a felszínes olvasás Porcsint nem juttatná el ennél súlyosabb – mert személyeket morálisan sértő – félreértésekhez, elfogultan hibás értelmezésekhez. De ezekről majd később. Egyelőre vissza a „ki mesél?” kérdéséhez. Mesélhet-e, még hozzá első személyben, akiről a történetmondó nemegyszer megjegyzi, hogy „most sem folyt bele a vitába”, s a társai „összebújva az asztal fölött találgatták”, mi lehet a „titka”?

Épp az a karcolat vagy tárca – műfaj dolgában nehéz volna határozottan dönteni –, amelyet a szerkesztő is kiemel, állítván, „nyilvánvaló utalás” a szerző „besúgói múltjára”, épp *A poloska* fedi fel a legvilágosabban az „öregnek” az elbeszéléshez mint történetmondáshoz való viszonyát. A kocsmában, e „csupa füst teremben” különböző „történetek keringtek” – tudatja a narrátor, hozzátéve, hogy „Vén Ede nem vett részt ezekben a beszélgetésekben, nem is igen ült le a többiekhez, akik egy idő után megszokták, hogy nem beszél, nem gépezik, a kártya sem érdekli”. Ezek okán egy ivócimborája, Habzsi „állapította meg”, hogy „valami nagy titka lehet”. Egy másik cimborá, Doktor szerint „hülyét játszik”, és nem lepné meg, ha magnót, azaz poloskát találnának nála, mert „így dolgoznak a hírszerzők és az informátorok”. Ő hagyja, hogy megtapogassák, vagyis lényegében megmottozzák, és a hóna alatt mit talál-

nak – poloska helyett bolhát. A helyzetet az elbeszélő így fordítja komikumba, fenntartva azonban, hogy az öreg viselkedése „rejtély volt” a többiek számára, noha ugyanúgy, mint másokról, „tulajdonképpen az öregről is” „tudtak mindent”.

Ezt a mindent azonban nem az elbeszélő jelenben tudja meg, tőle hallhatták ugyan, ám az elbeszélő múltban. Tőle, amit most a személytelen narrátor felelevenít, hogy parasztként nőtt fel egy tanya, egy vályogházban, felnőtt korában egy gyárban dolgozott, lehúzott vagy harminc évet. Most pedig, öregen egy olyan lakása van, ahol a nyári konyhában él munkanélküliként, „nagy-nagy beosztással” azokból a pénzküldeményekből, amelyek a sógorától érkeznek, miután ráíratva telekkel együtt a kis házat. Már segínyt sem kap, mert nem jelentkezett a központban, ahol mindig azt kérdezik tőle, talált-e már munkát. Így ideje jó részét vagy járkálással, sündörgéssel tölti, mert „kevés dolog nyújt anynyi élményt, mint az utca”, vagy a kocsmában, ahol nem szokott a többiekhez ülni, „inkább megállt a falhoz erősített könyöklőnél, mindjárt az ajtó mellett, mert neki nem volt pénze, az asztaloknál pedig az a szokás, hogy hol az egyik kér egy kört, hol a másik”. A kocsmá neve azért Potya, mert akinek nincs pénze, megszánnák, kérnek neki valamit, mint Vén Edének is, rendszerint azonban a csapos összeöntögeti a maradék sört egy korsóba, s az öreg ingyen kapja, mondván, „inkább pocskba menjen, mint kárba”. Egyébként reggelente „bélelt kávé” inni tér be, a bélelés „menedzsmenttabletta”, azaz fél rum. Annyi derül még ki, hogy a korábbi törzshelyéről kitiltották, mert botránnyosan viselkedett, máskülönben meg kilencszer volt elvonón, „hangulatos hely, ahol mindenki őszinte”, nem számolta, hány-szor a pszichiátrián, kórházban, „ahová már szinte bérlete volt”. Ilyenek elbeszélő múltbeli életeseményei. A jelenbeli megjegyzésre érdemesek közül csak egy kerül szóba: arra büszke, hogy a szülőfaluja várossá válása alkalmából rendezett ünnepségre nemcsak hogy meghívták, de még külön is üdvözölte a polgármester. Hogy mivel érdemelte ki a megtiszteltetést, erről éppúgy nem esik szó, mint ahogy a foglalkozásáról, hivatásáról sem, felmerül viszont, hogy ha meghal, „hová teszik majd az em-

léktáblát” – mindezen évődnek, persze, ugratva „a szokatlanul beszédes öregot”. Akit főként azért becslnek ők is és mások is, mert „vigasztaló, megnyugtató mondatokat tud”, és az olyan „dumákért bírták”, mint amikor a hívást, hogy üljön közéjük, azzal hátrítja el, „ülhetek még életfogytiglanig is”.

Vele együtt a Potya „kiérdemesült látogatói” szinte hivatásként űzik a fecsegést, jópofáskodást, hajtja őket a korcsma gőze – lételemük „dumálni a haverokkal”. Úgy szabadulni ki „a magány embertelenségéből”, hogy „kitárgyalták a friss információt”; miután az „informális csatornák híreiből” tájékozódtak, hozzájuk fűznek megjegyzéseket. Ekképp maguk határozzák meg és jellemzik, hogy: pletykálnak. A pletykát mint kommunikációs műfajt és mint stílusformát művelik. A cimborák egy olyan – Norbert Elias jellemezte – csoportot képviselnek, amely a saját magatartása, életmódja és saját értékei „kizárólagos felsőbbrendűségét hangsúlyozza”. Hangsúlyozza is valaki, „őszinte szó már csak a kocsmákban hallható”, miközben egymásnak vetélytársai, habár nem az őszinteség tekintetében, hanem azt nézve, hogy mennyire tudják felkelteni társaik figyelmét, s mennyire képesek „rátromfolni” partnereikre szellemes mondásaikkal, szófordulataikkal. Csoportként is helytállnak, persze, a bohókodás talaján, például amikor a volt kommandós Habzsi, a fő mókamester alkoholmentes sört kér, odaugranak, hogy „lefogják, ha a roham is rátör”. Együtt bolydogolnak aztán, előadva, milyen volt a karácsonyuk, mi volt a fa alatt. Habzsi azt mondja, náluk a padló volt. Kopasz, aki alkalmi munkákból él, úgy például, hogy délelőtt kutyát sétáltat, délután meg eleszi előlük az ételmet, állítja, a lányától egy könyvet kapott ajándékba, a megyei könyvtár pecsétjével, pedig a gyereke „nem jár ilyen gyanús helyekre”. A Báró büszke, hogy neki volt a városban a legnagyobb karácsonyfája, és ő volt alatta. Együtt mókáznak aztán azon is, hogyan lehetne megújítani az „okkult áldozati szertartásra” emlékeztető virágkarnevált: felvonulnának „a bagdadi városképet mutató” utcákon, ki a legelőre, a menet végén a munkanélküliekkel és hajléktalanokkal, a „rongyos gárdával”. A Nagytemplom mellé az Európa kulturális fővárosa címre pályázva tervezett „üveghegy” is megmozgatja a fantáziájukat: „egy japán alak tervezi, ha arra a kis időre kiengedik a New York-i zárt osztályról”, a művét pedig a „kulturális skizofrénia” elmúltával „kiviszik a Hortobágyra, mindenestül, délibábnak”. Vagy a templomot viszik ki, véli egyikük. S hogy a valláshoz való viszonyáról is árulkodjék, hozzáteszi: „birkaakolnak”. De sok ötletük támad annak a hírnek a hallatán is, hogy volt egy titkos alagút a művelődési központ és a pártház kö-

zött, amit nem találtak meg – elképzelnék egy „újat”, mekkora kacskaringókkal jutna el a Csapókertig, „ott egy beavatott disznóól alatt hirtelen feljönne a felszínre, a szomszéd, szintén párthű lakó istállójában újra lemenne”. A sógora kertjét is feláshatnák, veti fel másvalaki, „hátha az alatt is van valami, mert nagyon gazos, térdig tarack”. Erre tromfol rá, csak hogy még képtelenebbet állítson, a társa: ő elbújna egy kertben, s „utánozná a káposzta hangját”. A kocsmái tréccselések versengések is, a pletyka műfaj szakirodalmá szerint, azzal a freudi örömevel jelezte belső jutalommal, amely a világ folyásában való részvétellel, szerepléssel jár, illetve azzal a külsővel, amelyet a hallgatóság elképedése, meglepődése jelent. Az például, ha valaki, mint a Báró, olyanokat beszélt, amiktől „megfordul az ember szeme, és hátrafelé lát”. Vagy mint Doktor Feri, ha kérdik, ha nem, „végzettségét tekintve férfi és női bádógosként” mutatkozik be. Ő nyugtatja meg Lövvőt, az állástalan építész, az állatmenhely alkalmazottját is, hogy ha elfogynak a kóbor kutyák, következik a koldusok, hajléktalanok befogása, „és ez a pácienseknek is jó lesz”, mert etetik őket. Amikor új cimborá bukkan fel, akit azzal bocsátott el a főnöke, hogy „szabadkőműves vagy”, ugyancsak a Doki biztatja: „akit itt látsz, az mind szabad... rátaláltunk az igaz útra, amelyik ide, a kocsmába vezet”. Habzsinak rengeteg ötlete van a maguknak kiosztandó Kossuth-díj bakelit fokozatától kezdve a fehér bolha kitenyészteség, ami azért lenne jó, világosítja fel az értetlenkedőket, mert nem látszana a lepedőn.

Vén Edének ilyen, cimborákkal megdumálható ötletei és kacagató poénjai egyáltalán nincsenek, hiszen ahogy az elbeszélő közli „szokása szerint hallgatott”. Többnyire nem a társaival kommunikálva, hanem magában, a narrátor közvetítette belső beszédben azonban igencsak meglepő, mulattatóan szellemes felvetései, félreértéseken alapuló nyelvi játékaik vannak. Amikor például felvilágosítják, hogy nevének a munkanélküliek nyilván tartásából való törlése ellen „fellebbezéssel lehet élni”, rögtön arra gondol, csak egy embert mutatnának neki, aki „a fellebbezésből él, azonnal megharapdálna magát”. Ugyancsak az azonos alakú, de különböző jelentésű szavak, azaz a homonimák játéka alapszik két társa szópárbaja. Az egyik megvádolja a másikat, hogy már fogyasztott valahol, mire ő úgy védekezik, hogy fogyasztott volna, mikor nincs rajta súlyfelesleg – amikor pedig félti, hogy felborul az anyagcseréje, akkor biztosítja, hogy neki „nem nagyon van miét mire cserélni”. Gépies jelentésátvitel a humor forrása, amikor az itókás öreg egy „ősi bölcsességgel” köszönti az új évet: „az életünk olyan, mint a motor, ha nem megy, be kell rúg-

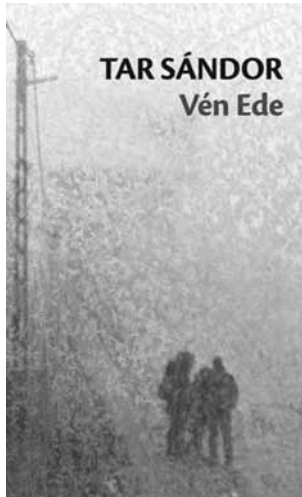
ni”. Itt épp önmagán mulat, ám a leggyakrabban, a pletyka természetete szerint mást tüntet fel kedvezőtlen színben, más miatt háborodik fel, más rovására túloz, vádol. Ezeknek a zömmel monologikus megnyilatkozásoknak, néma beszédeknek különös jellemzőjük, hogy ritkán irányulnak megnevezett személyek ellen. Intézmények, hatóságok ellen már igen, de igazából egyetlen célpontjuk van: a város. Nem a vezetőket bírálja, kárhóztatja azonban, hanem a „vezetést”. Nem a szópárbajok embere, hanem a pletyka stílusát követve a hamis állításoké, félreértésen, tévedésen, félinformációkon alapuló vádaké. Csak kifogásolni, elvetni, kigúnyolni valót talál, semmi elismerésre érdemeset. Visszatérő víziója, hogy Debrecen „egyetlen bomba vagy puskalövés nélkül válik lassan olyasféle romhalmazzá, mint a főváros volt a háború után”. „Új, az áhított világ lesz, romváros” – visszhangozzák az ivótársai is, ő pedig apokaliptikus képet rajzol a Piac utcáról, ki tudja, honnan kölcsönzött kifejezéssel, „idegenlelkű akarata” tulajdonítva a sétálóutcává történő átalakítását. Az, aki „valóban sétálni akar, lépten-nyomon pincérekbe ütközik, kerülgetheti az utca nagy részét elfoglaló vendéglői teraszok székeit, asztalait, vagy átesik rajtuk, középen pedig a villamos üti el” – jövendőli. Mint ahogy azt is – igaz, kérdő formában –, hogy mi lesz, ha a „járókelők csak úthasználati díj fejében használhatják”. Nyilvánvaló, túlzásba esik itt is, akárcsak amikor a bírósági negyed, a Halköz vagy a vásárcsarnok helyén építendő üzletközpont miatt füstölög. Ha a beruházást egy pesti cég nyeri, dohog, hogy „Magyarországon egy város van? Budapest. És mindent ők visznek, némi visszaosztással.” Ha a beruházó „izraeli”, azt kérdezi, kié vajon a haszon. Úgy érzékeli, a „városrendezési hisztéria” előbb-utóbb „arab hangulatot” teremt, „mindenki otthon érezheti magát, kivéve a debrecenieket”.

Az idegenségérzet többször felmerül a kocsmi trécselések során. Szóba hozzák, hogy sokszor józanul sem tudják, hol vannak, „hogy ez még Debrecen? Vagy valami szétbombázott szerb város?” Szeretnek csatangolni, de néha úgy tűnik fel, eltévedtek. Az idegenség- és otthontalanságérzés a szervező eleme a kötet kiemelkedő írásának, *A placcnak*. Ez Vén Ede életének egyetlen epizódját emeli ki s foglalja jelenetbe: az öreg józanul nézelődik az utcán, míg el nem fogja „valami rosszullet”, s bódultságában le nem ül egy fal mellé. Mikor job-

ban lesz valamennyire, akkor sem tudja, hol van tulajdonképpen. „Bezzeg, régen akárhol ült le, tudta, hol van, ha nem is azonnal, de mikor kijózanodott, kitisztult a környék is” – közvetíti gondolatait az elbeszélő, aki innentől kezdve a helyzet komikus csattanóját készíti elő. A nyitány a megtévesztés komikumára épül: a háttal falnak támaszkodó öreg koldusnak nézik, s pénzerméket dobhatnak mellé, vagy nyomnak a kezébe. A folytatás, hogy mivel „vágott az agya”, ki akarta használni a helyzetet, és a lehúzott cipőjét tette ki maga elé sapka vagy kalap helyett, a jószívűeknek legyen mibe tenniük az adományokat. Közben tervek forognak a fejében, a város különböző pontjain elhelyezendő kis ládikákról, rájuk írta: „Adakozzatok!” El volt ragadtatva az ötletétől, mikor egy „erős kéz” felemelte a kövezetről. A „tulajdonosával” végre szópárbajozik, megjátssza a naiv ember szerepét:

„Hé, öreg, hallotta, itt nem lehet kéregetni, tünés innen! Mindjárt jön a polgármester úr, és... és, vágott közbe Vén Ede, ez az ő placca? Szegény! Itt hagyjam neki a cipőmet? Vagy ő másként csinálja?” Szellemessége és a bátorsága abból is fakadhat, hogy a szociológia tudósaihoz hasonlóan a kocsmát egyenlő felek társaságának tekinti, ahol nem számít a rajta kívüli világban betöltött pozíció, rang.

Az idegenséggondolat megfogalmazása néha azonban eltorzul, bántóvá lesz. Mint amikor magukkal ragadják az említett „arab hangulat” hullámai, s azt hányja-veti magában, ha az új építmények sora annyira agyonnyomja a belvárost, hogy a „Nagytemplom ki se látszik belőle”, akkor a történelmi múltból mi őrződik meg. „Nekünk meg marad egy siratófal, tán épp a szétvert művközpont egy faldarabja, ahol kiárúsított, globalizált, történelmi városunk miatt panaszkodhatunk. Ha engedik” – gúnyolódik, otthon, magában. Ami azért jelentésszerű, mert nem a korcsma gőze hajtja, mint a cimboráit, amikor hozzá hasonló szentségtörést követnek el. Vén Ede a zsidóság, a zsidó vallásgyakorlás legszentebb helyét alacsonyítja le, Habzsiék pedig a kereszténység egyik legszentebb ünnepeit, karácsonyt és húsvétot, miközben – beszédes tény – az öreg hallgat. Jézusról mint olyan papról beszélnek, aki „csúnya véget ért az akasztófán”, ám már „rehabilitálták”, hisz „szobra is van”. A feltámadást többször is nevetség tárgyává teszik: „mindenki úgy támadjon fel, ahogy akar, ha le tudja hányni magáról a földet” – viccelődnek

TAR SÁNDOR
Vén Ede

előbb, utóbb Nicu, aki „átszökött román”, különben magyar és Endre, szeretné tudni, kötelező lesz-e a feltámadás. „Mert ő ezt az életet még egyszer nem kívánja, inkább rohadjon meg a földben örökre.” Az élet minden belső értékét és értelmét tagadó egzisztenciális nihilizmusnak akár tételmondata lehetne az előbbi, mint ahogy a témák között csapongva, inkább derűsen, semmint borúsán mások is sűrűn fogalmaznak meg hasonló gondolatokat. A címszereplő különösen sokszor, olyannyira, hogy akár a nihilizmus bajnoka is lehetne. A „városrendezési” elitő észrevételeiből sejthetően főleg a minden elvet, szabályt, törvényt, végső soron az adott társadalmi rendet tagadó politikai nihilizmusé.

Hogy a különböző intézményekben, így a kórházakban lopnak, „tapasztalatból tudta”, a „kocsma-cimborák után” pedig arra jött rá, minden, az adóhatósághoz hasonló hivatal „maffia”. A rendszerváltoztatás főszerepeit így osztja ki: Antall-féle kibekkelők, akarnok reformkommunisták és „KISZ-kiáltók egymást túllihegő csordája”. A kettős állampolgárságról való szavazást – emlékeztetőül: 2004 decemberében – értelmetlennek tartja, azzal a cinikus indokkal, hogy „mi a fenének” kell, „mikor Erdély, Székelyföld, a Felvidék stb. a miénk, ami van, az pusztá elírás, hiba” – „mintha szavazással kellené eldönteni, a piac egyik oldaláról útlevel nélkül átmehecsünk a másikra”. De azért szavazott, lévén, érdektelenül, „a bal oszlopra ikszelt, lévén balkezes”. Egyáltalán, „sajátos filozófiájából fakadóan” nem értette, minek „csinálják” a parlamenti és az önkormányzati választásokat – igaz, „akkor sem értette, mikor a Népfront jelöltjeire lehetett szavazni”. Most azt sem tudja, „milyen kormány, milyen párt” van, „mert nem is érdekelte”.

Summa summarum: a kocsmán belül létezve a társadalmon kívül élne Vén Ede? Arcképe bármennyire is nihilistának és cinikusnak látszik, mert az elbeszélő ilyennek látatja, az önarcképének van néhány markánsan megnyerő vonása. A legjellegzetesebbet a saját magán is mulatni tudó humorával, a stílusával mutatja. S ha a kocsmavilága, amint némely társadalomkutatók állítják, elsősorban a komolytalanság fogalmával különböztethető meg, akkor a Potya hiteles rajzolata a valóság egy metszetének. Olyan karikatúra, torzkép, amelynek középpontjában ugyan az ivócimborák állnak, ám amelynek a látószögét a Zola-regény, a *Párizs gyomra* többször idézett utolsó mondata jelöli ki: „milyen aljasok tudnak lenni a becsületes emberek”! Ha valaki, olvasó, a kötet szerkesztője nyomán arra lenne kíváncsi, hogy Vén Ede pályája, sorsa alakulásának epizódjai

mennyiben hasonlatosak vagy azonosak Tar Sándoréval, akkor érdemes előkeresnie az író utolsó, Keresztury Tibor készítette mélyinterjúját (*„Ebből nem lehet kijönni”*, Magyar Narancs, 2002/3). De támpontot adhat az a két írás is a kötet végén, amely nem karcolat vagy tárca, hanem a szerző válasza a város két (volt) vezetőjének az ÉS-ben megjelent levelére, cikkére. Ezeket a válaszokat a kötet szerkesztője, Porcsin Zsolt súlyosan félreérti, s nemigen tudatlanságból, mint az elbeszélő személye dolgában, hanem bántó szándékossággal, elfogultan félremagyarázza. Azt írja: Tar 2003 őszén „két alkalommal is kivívta a civisváros legfőbb vezetésének haragját”, és Kósa Lajos polgármester, valamint Turi Gábor alpolgármester „kioktató hangnemben kérték számon” a véleményét. Az író, úgymond, nem szándékozott az irodalmi hetilap hasábjain vitát folytatni velük, „de szó nélkül sem akarta hagyni az önmaguk teljesítményét fényező, saját igazuk kizárólagosságát hirdető politikusok dölyfösségét”, ezért a vagy.hu *Társágaiban* válaszolt. Olvassuk hát a választ! – a *Nem vagyunk haragban* józan ítéletű, tárgyilagos hangú írás, Tart biztosan nem a korcsma gőze hajtja, s nem is ironizál, amikor „megtisztelőnek” tartja Kósa levelét a „nem tagadom, elfogult jegyzetemre”. „Azt se vonom kétségbe, hogy a nosztalgia mellett sokszor tévedek” – folytatja, elismerve, hogy a „városban az utóbbi években nagy változások történtek, és ha nekem nem is minden tetszik, ez magánügy”. A Kölcsey művelődési központ lerombolását – okka! – újból szóvá teszi, figyelemre méltónak mondja azonban a polgármester cikkének „tónusát”: „Intelligens ember a földön fekvőbe már nem rúg bele.” Turi Gáborhoz eleve engesztelően fordul (*Reflexió Csokonai-ügyben*): „fejet kell hajtanom szemlesütve”, és miután részletezi, miért, elismeri: „Most tehát tévedtem.” Válaszát meglepő fordulattal zárja: „Debrecen dinamikus fejlődő város, ezt el kell ismerni, de maradandóság és egy évszázados kultúra városa is [...] drukkolunk a humán önkormányzatnak a székely himnusz szavaival: ne hagyd elveszni.” Eme higgadt reflexiók felvetik, ki beszél kioktató hangnemben, dölyfösen. Ki gondolja a maga véleményét kizárólagos igazságúnak, okvetlenül helytállóknak. Kósa és Turi nem. Tar sem. Egyedül Porcsin, aki nem állja meg, hogy még döfjön egyet, jószólván: „Meglehet, a távolabbi jövő olvasói számára Tar Sándor írásai őrzik meg Kósa és Turi majdan lábjegyzetelendő nevét.” Úgy tetszik, ő is jogot formál egy lábjegyzetre. Hogy negydeciceróval vagy nonpareille-lel szedjék-e a nevét, nagy gondja lesz az utókornak.

ARTZT TÍMEA (1977) Monor

ARTZT TÍMEA

Nádas Péter:

A szabadság tréningjei

Jelenkor, 2019

A borítón gomolyfelhők, néhány fátyszerű képződmény, a Nap impozáns a takarásban, Nádas Péter fotója. *A szabadság tréningjei* című kötet nem az elmúlt 30–100 év politikai légköréről, klímájáról szól, de nem is az egyén korlátlan szabadságáról, inkább az intellektus, az alkotó határérzékeléséről, akinek pillantása „fölfogja az örökké változó világot, ez a dolga és ez a jó, s ha valami, akkor maga az észrevétel is sokat változtat ezen az örök világon” (*Évkönyv*, 1989). Lehet, hogy erre is edzeni kell? Róni a köröket a napon és a hóban, miközben saját lábnyomainkba lépünk? Ilyen többszörösen önmagába hajló szövegalakzat a legfrissebb válogatás a Jelenkor kiadásában.

Nádas Péter nagyon szereti a határhelyzeteket. A 2019-es kötet alkotója egyszerre áll a csúcsművek (*Emlékiratok könyve*, *Saját halál*, *Párhuzamos történetek*, *Világoló részletek*) megalkotása előtt és után, az idők és a tapasztalatok érdekes keresztmetszetében. Hogyan lehetséges ez? A válogatásban szereplő négy szöveg eredetileg a *Talált cetli és más elegyes írások* (1992) darabjai között szerepelt. A címadó esszé, *A szabadság tréningjei* (1999) – az őt megelőző három írással szemben – csak a bővített kiadásában (2000) jelent meg először kötetben, ám ezeket az információkat senki sem osztja meg az olvasóval a fűszövegen vagy az utószóban. Így Nádas munkáinak ismerőit végig kíséri a gyanú, hogy a kötetben szereplő négy szöveg közül az első hárommal (*Észrevételek*, *Hírek*, *Álomháztartás*) már találkozott, de az utolsóval biztos; hiszen *A szabadság tréningjei* című esszé részletei, szövegvariánsai már megjelentek a *Hátország napló* (2006) című kötetben, illetve azt megelőzően az *ÉS*-ben (*A szabadság tréningjei – feljegyzések egy régi noteszből*, 2003) és a Magyar Narancsban (2000).

A nem létező utószó abban a tekintetben is hiányt támaszt, hogy sem a szerkesztő – Csordás Gábor –, sem a szerző nem világít rá a kiválasztás szempontjaira. Nyitott kérdés marad: nincs náluk aktuálisabb? De van! Lásd a *Fantasztikus utazáson* (2011) aktuálpolitikai kérdéseket érintő elemző esszéit! Miért éppen a *Hírek* és az *Álomháztartás* került kiválasztásra, melyek a cetlik sorában is egymás mellett álltak, csak más sorrendben? Talán a korai Nádas-művek apróbb darabjainak újracsepegtetéséről lenne szó?

A Jelenkor tudja, de úgy teszünk, mintha érténénk! Az *Észrevételek* és *A szabadság tréningjei* között érezzük leginkább az erővonalakat, miközben olyan, mintha a nagyregények és az esszékötetek eredettörténetének törmelékein járnánk, ám ezek az apró törmelékek elrendezésüktől független is felszikkáznak.

Az első szöveg kapcsán azt lehet észrevételezni, hogy feltűnnek a Nádas-próza alapvető motívumai: a (vadkörte)fa, a halál, amelyben „értelmünkkel szabadon kotorászhatunk”. Megjelennek a szentenciózus mondatok. Kísérletezni kezd a párhuzamos történet-építkezéssel. Módszere a kíméletlen vizsgálódás, analitikus mélyfúrás, összegzés, „a nemtudások és a tudások” körének szétválasztása. A fikció, az álmom és a valóság határterületei feloldódnak, főként, ha a személyiség tettenéréséről van szó: „ami nem történik meg velem, legalább annyira jellemző rám, mint az, amit megtörténőnek nevezhetek. Így vagyok mégis között” (*Észrevételek*, 1976). Ez a kötet is egy a – Nádas különösen érdeklő – határhelyzetek közül: „A még nem és a már nem, a még igen és a már igen, a még nem és a már igen, a még igen és a már nem között” (*Észrevételek*). Látszólag értelmetlen sorok, de ne feledjük, hogy egyszerre utalnak a Nádas-prózára és a „minthák birodalmára”, azaz Magyarország jelenére és múltjára!

A *Hírek* (1974) keletkezésekor Nádas a Humboldt Egyetem ösztöndíjasaként a kiegyezés és a századforduló történelméről hallgatott előadásokat, az írás az 1898–99 körüli időkhöz vezet. Az apróhirdetésekből és (ál)hírekből álló szövegben felvillannak a magánszféra és a politika eseményei. Az uralkodóról szóló hírek és a kisemberek apróhirdetése hangszükség nélkül, vegyesen jelennek meg. Mi igaz, mi nem? Mi fontos, mi nem? Nehéz megítélni, ám a mai olvasóhoz két történet talál utat: a magánszféra híreinek csomópontján egy brutális kéjgyilkosság; a politikai térben pedig a Dreyfus-ügy stációi (1894–1906). A kémkedéssel vádolt francia katonatiszt koncepció pere rámutat a pogromok folyamatos gyakorlatára, és megfogalmazza az áldozatok utolsó kívánságát: „De a nevem becsületének érdekében [...] folytassa a nyomozást. Ha végleg eltűnnék, akkor is [...]. Mindig nyomozzanak tovább. Ez az egyetlen kegyelem, amit kívánok.” Korfüggetlen erkölcsi parancs, de a II. világháborúra mutat.

Az *Álomháztartás* (1991) két évvel a rendszer-váltás után tele van az önkényuralmi berendezkedés utópisztikus és apokaliptikus képeivel. Kafka, Beckett, Camus világa Orwell-lel spékelve. Behúzó-dunk az álmok omladozó házába, amelyek a rothadó kultúra jeleivé válnak: „Rákos daganatok lepték el a házat, olyanok lettek, mint a barokk pestisoszlopok.” Az álmok terepére tévedt elbeszélő ismét határhelyzetben lép: „érzem, amint ingázom a mélyálmom és az álom felszíne között. Lenn sötét, fönn világos. A mélyben elhallgat a mondatom, ott nem tudom megoldani, amit meg kéne oldani.” Küzd a hangalak és a jelentés összhangjáért, a „hamis” helyett a „hiteles” kifejezésért. Mind erősebb a zeneiség, egyre várhatóbb a fény (Camus, Mészöly), és egyre szürreálisabb a tér: „az egyik elátkozott tájról a másikba érünk”. A gondolatért folytatott küzdelemből az élet-térért folytatott harc lesz: „Tisztaságot és rendet teremtettem, mégis hiába igyekeztem.” Nincs hova visszahúzódni, házba, kertbe, álomba: „Erre a mondatra, hogy lenne remény, fölbredek.”

A kötet négy fejezete kisebb fragmentumokból áll, ezek asszociatív módon rendelődnek egymás mellé. A szövegtípusok között van alkotói feljegyzés, esszé, prózatöredék; párbeszédfoszlány, napló, álomleírás; allegória, példázat; hír, tudományos megállapítás. A kötetben megvalósuló alkotói szabadság egyik rétege éppen az, hogy a fejezeteken belüli apró szövegegységek között nem lineáris és nem hierarchikus a kapcsolat, részei a Nádas-univerzumnak, a hálózaton belül maradnak, ugyanakkor az olvasás jelen idejű tapasztalata miatt most ebben a válogatáskötetben hangsúlyt kapnak.

A szabadsághoz bátorság kell. A kötet jó alkalom a szembenézésre azzal az érzékeny fiatalemberrel is, aki Nádas vagy akit annak vélünk; továbbá alkalmat teremt a múltbéli szövegek aktualitásának, hitelességének, esztétikai értékének ellenőrzésére.

Nádas Péter a szabadság megvalósulásának te-repeit vizsgálja a csalódások függvényében. Melyek lennének ezek a csalódások? Bár szabadságjogi érte-lemben nagy vívmányok keletkeztek, a praxis nem igazolta a reményeket. Az előítéletek nem csökkentek, mert a magyar embert a szabadság lehetőségei közül leginkább az anyagi jólét ragadta meg. Így intettünk búcsút a racionális döntéseknek, az erkölcsnek: a bűn le-került a napirendről.

A társadalmi tér nem kedvez a szabadságérzetnek, de mi van a párkapcsolatokkal, egyáltalán társas lény-e az ember? Az *ifjú Werther szenvedései* című kisregény elemzése so-

rán Nádas kitér az élethazugságokra és az elfedő kapcsolatokra. Véleménye szerint Goethe elfedi a társadalom számára elfogadhatatlan vonzalmat: „Werther inkább szerelmet hazudik önmagának, csak hogy barátjának vallhassa meg valódi érzelmeit.” Aki nem enged a személyiségéből, nem mond le a nemiségének bizonyos vonásairól, és még az életfogytiglan tartó szerelem eszményét is táplálja, annak magányosság az osztályrésze: „[m]inden egyes ember a maga egyéni pályáján marad”; „min-den mindennel érintkezik, az egyik dolog a másikat mégsem hatja át” – utóbbi már Magyarországra vonatkozik.

A diktatórikus rendszerben az egyén sem a társadalomban, sem a magánszférában nem érzi jól magát, az elnyomás a gondolkodásra mégis serkentően hat. A diktatúra ugyanis „különb-ségtetésre” készíti az embert, aki enélkül elveszít-tené az orientációját: az események értelmezése, a tájékozódási pontok és irányok megtalálása szintén morális kötelesség. S mielőtt megőrül-nénk a diktatúra hozadékának, az utolsó esszé legplasztikusabb képe mindenképp kitüntetett figyelmet érdemel, aki olvassa, nem is feledi. Van-nak helyek, ahová csak a legnagyobb szükség idején lépünk be.

Nádas visszatérő témája a nyilvános vécék ál-lapotrajza. A hosszabb leírás túlnő magán. Im-már nem csak arról van szó, hogy az emberek nem használják rendeltetésszerűen a dolgokat – „a vécé porceláncsészéje évek óta el van törve, [...] a hibás helyeken vastagra gyűlt a szar” –, nem takarítják rendesen a vonatokat, nem ellenőrzik a munkát, nem vállalnak felelősséget, hanem arról van szó, hogy „hová a csudába nézhetnék még öklendezés nélkül”, mármint ebben a milióban. Mi lenne a meg-oldás? „Demokráciában az történik meg, amit meg-tesz az ember. Én most bejelentem az államcsődöt. Ezzel a csóddal az államelnöknek immár nincsen hová fordulnia. Vagy megbeszéljük a viszonylag egyszerű logisztikai problémát, megegyezünk, ta-karítunk, reparálunk, felelősséget vállalunk, vagy nincs megoldás.”

S végezetül álljon itt Nádas egyik legfelszabadítóbb és legbení-tőbb észrevétele: „a történelem im-már olyan, mint az időjárás: nem el-képzeléseinket, hanem önmagát va-lósítja meg” – az ember tehát nem sokat tehet: bejárja a képzelet tereit, fényképeket készít, utazik és ír – hi-szen a művészet tágasság –, tréningezik és vár...

Utószó nincs, de még lehet.

PETŐ ZSOLT (1970) Debrecen

PETŐ ZSOLT

Kemsei István: És ne tovább

AmbrooBook, 2018

Egy személyes emlék 2008-ból. Debrecen. Egy könyvbemutatóra indultam április 16-án a Csokonai Színházba, s igazából egy koncertre érkeztem. Bérczes László beszélgetőkönyvét dedikálta. Az eseményen jelen volt a diskurzus meghatározó alapja és társszerzője, Cseh Tamás is. Ekkor már nem szívesen énekelt, küzdött a betegséggel, jó néhány dal azért felcsendült, ha nem is az ő előadásában. Jóleső volt hallgatni, ahogy a könyvről, a zenéről nyilatkozott. Az már kevésbé volt üdítő, mikor rövid, de személyes beszélgetésünk során félig sem humoros hangsúllyal eltoltott a cigarettától, hiszen ő főként a dohányzást okolta helyzetéért. Majd a nagy plénum előtt is kifejtette: „Ne bagózzatok!” Egy évvel későbbi halálával valami eltűnt belőlem. Mintha a Bereményi Géza által megidézett és Cseh Tamás által megénekelt Max Weber-i modernitáskritika a posztmodernben is beköszöntött volna: a világ „varázstalanítva” lett. „Mióta a világ varázstalanítva lett, / mióta minden banális óraszerkezet, / megfejtett világból csak téged nem értelek, / a megfejtett égbolt miattad maradt végtelen” (*Szerelmes dal*).

A modernitás és a posztmodern itt és most úgy került a látószögembe, hogy elolvastam 2017-ből Ágh István rövid, de velős méltatását Kemsei Istvánról, aki a Magyar Művészeti Akadémiától e szakak mellett nyerte el az Illyés Gyula-díjat: „A különféle témák végül összekapcsolódnak Kemsei István személyiségében. Így lesz az előbbi kötet prózai rokona a kiváló Duna-könyv, *A szederinda szeme*. És az abból sugárzó szépség és igazságérzet jellemzi kritikai munkásságát is. A *Valamennyi időnk* című tanulmánykötet jelentős írókat mutat föl a kilencvenes évek posztmodern kánonja ellenében.”

Márpedig a posztmodern ellenében két út vezet. Vagy a poszt-posztmodern irányába visz költőnk lába, vagy egy kis gondolati csavarral vissza, a modernitás felé. Az egyik arccal is előrehaladó, míg a másik a viharban állva – mint Paul Klee anyyala – tekintetével hátrapillantó motívum. Így mindenképpen túllát a posztmodern gondjain.

Kemsei István legutóbbi, válogatott versekből álló kötetének már a címe is meglepetést rejtget, és igencsak visszavezeti az olvasót nemhogy a modernitás korába, de inkább a régmúltba. *És ne to-*

vább – hangzik a felszólítás. Vagyis az olvasót már itt választót elé állítja a szerző. Ha szót fogad, megtorpan, és nem lapoz bele a kötetbe. Ekkor nem lesz járatos azon a földön, amelyet Kemsei szántott fel tollával, és vetett be betűkkel. Ha pedig a tiltás ellenére továbbmegy és felüti a könyvet, több költői korszak is feltárul. Ám kérdéses, hogy a rétegzett tér és idő ugyanazt jelenti-e a behatólónak, mint megfogalmazójuknak. A másik dilemma, hogy ugyanaz az ember csukja-e be a könyvet, mint aki kinyitotta, s az olvasó lelkében történő változást, változtatást felvállalhatja-e a költő. Talán ezért óvott mindenkit Kemsei István, amikor a bibliai *Jób könyve* egyik mondatának – „Eddig jöjj és ne tovább!” – részletét választotta kötetcímné. A *Szentírásban* kicsit is járatos olvasó pedig ismeri a szövegkörnyezetet, amely szerint Eliú, Jób legifjabb barátja – valószínűsíthetően egy későbbi betoldásból fakadóan – bizonygatja Jóbnak, hogy igazságosan szenved, bűneinek megfelelő mértékben. Majd hatalmát bizonyítva maga az Úr felel Jóbnak a forgószélből, és feltárja előtte, hogyan állta útját a tengernek, hogy az ne borítsa el vizeivel a szárazföldet. „És kicsoda zárta el ajtókkal a tengert, amikor előtűnt, az anyaméhből kijött; / Mikor ruházatává a felhőt tevém, takarójául pedig a sűrű homályt? / Mikor reávonam törvényemet, zárat és ajtókat veték eléje; / És azt mondtam: Eddig jöjj és ne tovább; ez itt ellene áll kevély hajzaidnak!”

Jób szenvedése persze, attól függetlenül, hogy miféle okok vezettek hozzá, adott. Ahogy maga Kemsei István írja *Bizonyosság* című versében, amely egyébként a Kortárs 2007-es áprilisi számában jelent meg először: „Szenvedhetsz te. Úgy, mint a kutya. Úton. Útfélen.” Ez a vers különösen mély nyomot hagyott egyik kritikuszában-barátjában, Suhai Pálban, aki 2014 februárjában – ugyancsak a Kortárs hasábjain – sorról sorra elemezte az idézett költeményt. A *Vakond feljön* kötetéről szóló írásában felosztotta az öregkor keservei, a sztoikus halálraszántság és a világkritika részekre. „Egyrészt az öregkor keservei: »Szenvedhetsz te. Úgy, mint a kutya. Úton. Útfélen. Az öregedő szem nem látja a szenny nagy részét, csak különlegesen erős megvilágításban. Ezért van az, hogy napjai többségét

szemüveg nélkül, botorkálva tölti. Így pihenteti a valóságot» (*Bizonyosság*). Másrészt a sztoikus halálraszántás: »Jobb kevesebbel beérni, nem venni észre az asztalon szerteszórta hamut. Habfehér tárgyakon a koszlott ujjnyomot« (ez is a fönti versből). Harmadrészt a Parancs Jánoson edződött pesszimizmus groteszk-ironikus önlefozása és világ-kritikája: »Ha tudnád, mit mutatnak az álnok dioptriák, sosem nyitnád ki többé a szemed. Elég volna a világból illat, tapintás, sejlés: az is módjával, a betevő falat iránt: sós legyen? Édes? Erős?« (még mindig az előbbiből – lám, hány bőr lejjön egy versről).” Keserűség, halálraszántás és világkritikává fejlődő önvizsgálat. S még a hamu sem hiányzik, amely a versben ugyan az asztalon hever szerteszórva, így nem lehet beleülni vagy épp fejre szórni, Jób történetének parafrázisaként.

Nem csoda hát, ha Kemsei válogatott verseket tartalmazó kötetében – amellet, hogy óva int saját maga olvasásától – Petri Györgyre is egyfajta szétszórattással kapcsolatos gondolatok mellett tér ki. Pontosabban *Régészet* című versében – amely egyébként Kálnoky Lászlónak lett ajánlva. A *Bizonyosság* című versben a hamu az asztalon landol, míg itt, a *Régészet*ben a visegrádi palotából származó, szórt márványdarabok hevernek a Dunában. „Vajon mire gondoltak a régészek, amikor a / visegrádi palotában a WC-t feltárták? A felséges / fekáliát? Hevert századok óta érintetlenül. A tö / rök még az ujját sem nyomhatta belé. Persze, mire / hadaik odaértek, szorgos kezek nagyjából szét / hordták az egész építményt. Egy részét értelmet / lenül a Dunába szórták. Még ma is találhatsz / Verőce környékén, a sóderon heverő, a palotából / származó márványlapot. Némelyiken felirattöredék / dék is akad, persze elmosódva. Ki nem betűződ.”

Mintha a (címben jelzett) jóbi, Istennel perlekedő hangvételt és az ehhez tartozó hamuszórást előbb az isteni közelséget már nem tapasztaló, egyéni bánat asztali hamuja váltaná fel (amit egyébként, amint Kemsei írja, „Jobb [...] nem venni észre [...]” (*Bizonyosság*). Majd betetőzéséért, mintha az egész nemzetre hatással lévő barbár pusztítás következne, amely már nem könnyed hamuból, hanem tömör márványból mutatható ki. „A hirtelen ösz- / szeomlott magyar reneszánsz barbárabb visel- / kedésű fickókat követelt” – olvasható a *Régészet*ben. A hármas tagozódású tragédiafolyamatot a líra, a (ki)olvasott költészet állíthatná meg, ráadásul Petri György verselése. Ám Kemsei

saját gondolatára is úgy reagál, ahogyan azt már Suhai Páltól ismerjük *A Vakond feljön* kötet kapcsán: „a Parancs Jánoson edződött pesszimizmus groteszk-ironikus önlefozása és világ-kritikája” típusú szópoénnal él: „Gyűjtik pipettákba, kenik Petri csészékbe. / Csakis a költészet mián, bár nem valószínű, / hogy a Költő a dunaalmási temetőből – Lil / la mellől – márványnak öltözve mostanában / leúszna idáig” (*Régészet*). Így aztán, hogy a költészet ironikus gesztussal nem engedi magát kiolvasni, nem áll össze az írás a márványlapokon, és nem lehet felidézni a biblikus történetek ősmítoszát sem, a paradicsomi állapotot, ahol eredendően repedezni kezdett az egész mű: „Mikroszkóp, vegyi csodák: egy / újabb jelentéktelen részlet a nagy egészből. Mint / a szintén megtalált régi kútból előhalászott ker / ti magvak: ezek lettek volna maga a kert?” (*Régészet*).

Milyen szépen felel erre a Duna menti iróniára maga Petri György a Holmi 2000. márciusi számából: „Milyen kár, hogy pont most halok / meg, mikor már lehetne jobb, / de így se rossz, békén megyek / alkotni szelíd elegyet / vízzel, lösszel, agyaggal, avarral, / hólével, nyári zivatarral, / a törkölyszagú őszi lombbal, / vár reám a békés domboldal, / mondjátok meg, sok idő kell-é: / megtérnem Lilla, Maya mellé. / (Én elpihennék már a sírba, / de ki vigyáz akkor Marira? / Ki vesz neki egy szál virágot, / ha engem a szű már lerágott?)” (*Milyen kár*).

Persze mindez kritikusi képzelgés is lehet. Talán a kötet címet Kemsei István kizárólag csak saját magára vonatkoztatja. A visszatekintő gyűjtemény lezártságát, a versírás befejezését is jelentheti. Hiszen amikor a költőt Szemes Péter és Szalai Zsolt kérdezgette a könyv bemutatóján, kiderült, hogy az utóbbi öt évben versek helyett inkább kritikákat ír. Ráadásul egy hirtelen fordulattal Kemsei reagált egy régebbi eseményre is: „Egyébként egyáltalán nem vagyok pesszimizista. Emlékszem, hogy amikor legutóbb itt könyvbemutató volt, azt kérdezte tőlem Szokolczay Lajos: »Miért írsz te mindig a halálról?« Megálltam. Miről írok én? Egyszerűen begurultam, nem tudom miért” (*ambroozia.hu*).

Azonban ehhez és valamennyi más beszélgetéshez is szükséges az a közeg, az a tér, ahol meghallgatják a filozofáló költőt. Ahogy a Magyar Írószövetségben elhangzott tőle: „Nagyon szeretek filozófiát olvasni, élvezni is tudom. Jönnek hozzá a mondatok, a gondolatok. Mióta van okostelefon,

figyelem az embereket, és azt látom, hogy egymásra se néznek. Honnan tudnák, hogy a másik milyen ember, milyen sorsú, ha rá se néznek?” (*ambroozia.hu*). A valódi meghallgatás és megértés tere azonban alaposan el van rejtve. Igazából gyűszűnyire zsugorodott, ráadásul veszélyekkel teli. „Ki és hogyan léphet a gyűszűbe, nem lehet / tudni. De akik már ott vannak, megjárhat- / ják. Tengődhetnek továbbá kagylómorzsálé- / kon, algaporon, cápaszárny vakarékra a té- / res tér nélküli zsugorodásban” (*Térzsugor*). A Martin Heidegger-idézettel – „A világ nem a térben van kéznél” – indított vers születésének idejét és nyersségét tekintve a kései korszak stílusában íródott, témáját tekintve azonban a korai időszaktól sem idegen gondolatokat dolgoz fel. „A lényeg, hogy megy össze minden. / Egészen addig, amíg csillámló tenger és ku- / tyahúgyos bokoralja végül egyremegy” (*Térzsugor*). Ahogy Kemsei István lépdel előre, egyre merészebb a fogalmazás, de Klee angyalként (sic!) visszatekint a korai problémákra, újabb és újabb megoldásokat választva. Hiszen a végtelenségig zsugorodó tér a *Templom Babilonban* című versben is kísérti a költőt, vágyva a térre, amelynek középpontja bizonyossággal meghatározható: „Egy karót / kellett volna letűznöm és kerengenem / a szoba közepén, / e világom tengelye körül. / Erre lett volna szükségem: / saját tér, szeszélyem szerint / kezelhető idő...” Ahol a „karó” a Jimi Hendrix által megénekelt forgástengely, a világ tengelye: „Jimi Hendrix próféta kántálta szövegeit / lemezről: / »Kérdezd a TENGELYT, mindent tud ő...«” (*Régi jampikra emlékezem*). A korai versekben a tér jelenlévő, de nyomasztó valóság: „Nézd: a csónakok / rézsút a lomha árral / hogy bukdácsolnak föl-alá / a tér nyomasztó hullámain: / egymást kerülgetve a reggeli ködben! / – néma bogarak: / vakon és megbabonázva –” (*Nyárfák a szigeten*). Már itt is felbukkan a tér fodrozódása, az egymást kerülgető csónakok némasága, miként a kései *Térzsugor* című versben megjelenik a gyűszűnyi térben hullámló végtelen óceán és a némaságot idéző gondolat: „Úgy döntöttem, maradok, / ahová jutottam. Néma füttyjelekkel érint- / kezem lelki társaimmal.”

A korai és kései versek témáinak azonosságára maga Kemsei István is felhívja a figyelmet: „A másik dolog pedig az, hogy amikor összeállítottam a válogatást, akkor jöttem rá, hogy az első vers és az utolsó vers nagyjából ugyanarról szól. Tehát kiderült, hogy az ember egész életében egyetlen egy verset ír, akár akarja, akár nem” (*ambroozia.hu*).

Az első és utolsó verset uraló magányt és ürességet – „Én itt egyedül e rajzolatlan tábla” (*Útközben*); „Egymagam állok a sivárságban” (*Kelletlen kirándulás*) – a költeményekben, mint a vízbe ejtett kő, fodrozódásával nem hagyja nyugodni az irónia. Ráadásul az első versben felbukkan a Walter Benjamin-i történelemszemléletet alakító Paul Klee angyalának visszaforduló arca is: „Itt szabályozható ifjúságom: / bármely válaszomról lecsatolható / egyetlen arckép: / ha futok előle: volt, / ha visszanézek: következik” (*Útközben*); „Nagyot / kirándultam az életben, el is jutottam, de / minek” (*Kelletlen kirándulás*). Talán ez az önképet alakító gesztus, a valódi önirónia készíti a költőt arra, hogy megkísérelje a lehetetlent, a párhuzamos emberi sorsokat – konkrétan a saját útját másokkal – keresztelni: „Ezek a sinek másik oldalam: / párhuzamos lehetek akárkivel, / próbálkozásaim keresztelések” (*Útközben*); „a nyereg ezalatt ezer és ezer kilométereken / keresztül töri a segget. Ez az egyet- / len, igazi közös pont, amelyben találkozha- / tunk” (*Nyolcas*). Azonban az a szándék, hogy ez maradandó emlék legyen, Kemsei István szerint lehetetlen: „sok toporgás: sehol tiszta nyom utánam” (*Útközben*). Mint ha a költő életmódjává (sic!) tette volna azt a gondolkodást, amelyről Jacques Derrida ír Martin Heidegger *Lét és idő* című műve kapcsán: „A nyom saját eltörlődéseként keletkezik. A nyomhoz hozzátartozik, hogy önmagát eltörölje, elrejtse magát az elől, ami őt megtartaná a jelenlétben. A nyomot nem lehet érzékelni, de nem lehet nem érzékelni sem” (*Uszta és grammé*).

Ha idáig eljut az olvasó, tisztán láthatóvá válik, hogy a pesszimizmus, az önirónia és világkritika igazából tiszta filozófia. Egy olyasféle gondolkodás, amely az emberi történelemben megnyilvánuló misztikumot a saját maga költői lakozásán keresztül megélhetővé teszi és a jelenbe vonja. (Lásd a bábéli toronnyal foglalkozó vers: *Templom Babilonban*; egy brahman gondolatát idehaza gyakorló nagyszülők életét bemutató írás: *Megismételni a művet*; vagy épp a világtörzsa a hűtőszekrényben: a *Szétörni a tetőt* című költeményben.)

S egy felelet a *Kelletlen kirándulás* című vers végszavára (amely igazából nem is kérdésként lett megfogalmazva, hiszen kérdőjel nélküli, amolyan vállrándító mozzanat), amely így hangzik: „minek”. Azért volt érdemes végigírni az utat, mert a Kemsei-versek segítik a mítoszok földjén való eligazodást, láttatják a dunai panteizmus csodáját, megélhetővé teszik a filozófiát, és csokorba fogják az idő párhuzamosait. Vagy épp megmutatják a Lao-ce-i – az alapvetően az ürességet, hiányt bemutató – kerékgyuba futó küllők jelentőségét. Kemsei István szavaival:

„miközben / méterről méterre veszed észre a beroszd- / állt, kilazult, elgörbült küllőket, az elpotyog- / tatott csapágygolyók hiányát” (*Nyolcas*).

HANDÓ PÉTER

Tarján Tamás: Látómező

Napkút, 2019

HANDÓ PÉTER (1961) Sósbarthyán

Novella, elbeszélés, kispróza, mese, ballada, regény, kisregény, pikareszk, utópia, lektúr, memoár, napló, önéletrajz, portré, tárcsa, antológia, szociológia, esszé és tanulmánykötet, beszélgetőkönyv... – nagyvonalakban ez az, ami a *Látómező*-be, Tarján Tamás *Kortárs prózaszemléje* mérlegébe – kilencvenhárom írás mérlege serpenyőjének valamelyikébe – került. Ez a felsorolás azonban csupán jelezni képes azon könyvek „műfaji” sokszínűségét, amelyekre Tarján Tamás irodalomtörténészként fókuszált 2007–17 között. A paletta jóval szélesebb ennél. Hogy mennyivel? Pillanatnyi árnyalásához elegendő egy irányított/szűkített felsorolással élni: kaland-, katasztrófa-, probléma-, sors-, család-, apa-, én-, hírnök-, kópé-, trükk-, akvarell-, diéta-, fejlődés-, satirikus, utaztató és oknyomozó regény...; illetve jelezni azok közül párat, ahol a meghatározás kevert műfajra utal: tudatáram-, forgatókönyv-, novellafüzér-, esszéista regény... És a felsorolások lehetősége ezzel még nem zárult le – hiszen az átvett („szociohorror”, „ledérekönyv”...) és a teremtett (Kovalens-história, fikciós kamaradráma, szürrealisztikus valóságépika, figurális szociológia, pikareszkbe amőbázó kalandregény...) műfaji megnevezések tárháza is igen gazdag –, de, az idegek megnyugtatására, lezárjuk. Vagy nem egészen?

Többek közt Arthur Coleman Danto művészetfilozófusnál olvashatjuk, hogy a 20. század első felét uraló izmusok után beköszöntött a pluralizmus kora, ami nem jelent többet, mint érvényesülő és elfogadott sokszínűséget, stílusok párhuzamos létét és együttélését; s nem utolsósorban alkotói szabadságot. De nemcsak alkotói, kritikusi szabadságot is. A szabadság és a felelősség viszont szervesen összetartozik, megközelítőleg úgy, ahogyan ezt Erich Fromm kifejtette *A szeretet művészetében*. A kritikus azonban mégsem teljesen szabad, hiszen a vele szemben támasztott olvasói elvárás mégiscsak az, hogy egyértelműsítsen, világossá tegye: mi mi, hol a helye a kortárs és/vagy egyetemes irodalmi horizonton és vertikálitáson belül, mit ho-

gyan kell az adott mű befogadása során értelmezni..., azaz továbbra is kategorizálni kell, mások számára dekódolható fogalompaneleket alkalmaznia vagy gyártania. Ugyanakkor éppen a szóra érdemes alkotói teljesítmények műfaji határa mosódott el leginkább mára. Ezek értelmezése, értő tolmácsolása jelenti/jelentheti a legnagyobb kihívást, mivel velük kapcsolatosan anélkül kell közérthetően írni, hogy a köztudatban kialakult volna, létezne rájuk vonatkozó konvencionizált kifejezés; ennek ellenére úgy kell eljárni, mintha lenne ilyen. Tarján Tamás, ha szótársításokkal, új fogalmi háló szövésével is, de mindig megtalálja az adott művekre vonatkozóan/vonatkoztathatóan leginkább megfelelőket. Azt, amivel a mű kifogható a zavarosból vagy a megnyilatkozását, tudatosulását/tudatosítását megelőző „semmiből”. Mindezt biztos és szakavatott kézzel teszi.

Jelen kiadvány esetében posztumusz kötetről beszélünk. A hátoldali ajánlója ugyan szerzői válogatásról tudósít, a szerkesztés viszont Nánássy Viktória érdeme. A szövegek két ciklusba – *Magyar* és *Magyarított próza* – rendezése megkérdőjelezhetetlen. Hogy ezen belül az elemzés alá vont művek szerzői

ABC-ben elfoglalt helye az elsődleges szempont, s a keletkezés időrendje csak abban az esetben érvényesül, ha egyazon szerzőtől több mű is az ítésvi boncasztalra került, ez érthető, ám ez a megoldás egy olyan kritikai térhálót eredményezett, amely ugyan a lineáris olvasást elviseli, mégis annak felrúgását több alkalommal is igényli, illetve igényelhetné. Különösen olyankor áll ez fenn, amikor egy adott elemzésen belüli viszonyítási pont(ok) a könyvben szintén elemzés tárgyát

képezi(k), és a szerkesztési gyakorlat következtében hátrébb sorolódik a korábban született kritika. Szerencsére Tarján Tamás viszonyítási pontjainak túlnyomó része napjainkra klasszikusnak mondható, nem a kötetben, hanem saját műveltségünkben lapozható fel leginkább; az írások többségénél ezek a viszonyítási pontok konkrét művek és szerzők fölött állnak, s elsősorban Tarján Tamás esztétikai elvárását

tükrözik. Ez a mérce magasra emelt, minden elemében tiszta és világos, egyfajta röntgenfelvétel-láttelet a vizsgált szövegtestről. Alig akad olyan „mikroszkóp alá helyezett” alkotás, amelynél ne találna gyengeséget, műhibát. Ennek szóvá tételétől nem is tekint el, ugyanakkor az erényekre nagyobb hangsúlyt fektet. Boncasztalán nem likvidálni akarja az írókat, hanem tökéletesebb mű létrehozásához segíteni. Ebből ered, hogy a kritikái többsége semleges és pozitív észrevételekkel indul, érdeklődést ébreszt nemcsak a saját elemzése, de az elemzett mű iránt is. Ehhez vesz fel egy olyan összefüggésekre fókuszáló, olvasói gondolkodást irányítani szándékozó nézőpontot, ahonnan a legtisztább képalkotáshoz vezető útra rá lehet térni. Mondhatjuk, nagyítót ad a szerző ujjlenyomatainak látásához, azonosításához, genealógiájának felfedezéséhez. Az sem túlzás, ha azt állítjuk, mindenre figyel, még ha mindenre más-honnan és másképpen is. S amire nem figyel, az nincs, vagy arra már-már nem is érdemes figyelni. Írói szándék, inspirációk, élményanyag, reflektálás, aspektus, írás-, szerkesztés- és ábrázolástechnika, koncepció, retorikai alakzat, szimmetria, kompozíció, dialógus, szituáció, motívum, kontraszt, prózapoétika, temporális bázis, nyelvi lendület, tempó, intenzivítás, hangnem, tónus, moduláció, megszólalásmód, szövegelőzmény, -képzés, -működés, -hangulat, -egység, -test, -háló és -kezelés, névetimológia, karakter, jellemárnyalat, -képlet és -fragmentum,

habitus, történelmi és történelmi látótér, interdiszciplinaritás, idősíki és -szerkezet, idő- és térképzet, tipográfia, könyvborító... – csupán a sokszempontúság érzékeltetésére állt itt ismét egy részleges (akár nagyságrenddel nagyobbra bővíthető) felsorolás. A könyvben sorjázó elemzések értékítéletet hordozó oldalát jellemanalízis, apa-problematika, mester-tanítvány viszonylat, tudati-érzelmi koordinátarendszer... hozza létre. Általában a kritikák harmadik harmadának elejére kerül az adott írásmű fogatékosságának, hiátusának említése, s ezt zárja le egy személyes hangvételű állásfoglalás a mű és az alkotója mellett, sosem ellene. Ez a személyesség mélyen emberi. Különösen ott nyit új dimenziókat Tarján Tamás ítései nagyságát illetően, ahol az örmény származásból adódó sors és a belőle táplálkozó sorsközösség teret kap, valamint társadalmiasul az üzenet. Ilyenkor több mint irodalomkritikai, -tudományi elvárásoknak megfelelő, azok egyetemes szempontrendszerére hangolt és magas esztétikai mérce alapján létrejövő elemzések hagyják el tollát. Szakralitás és beavatás is történik általuk. Beavatás a műbe és a létezésbe.

A mű létezésébe és a létezés művébe.

Egyedülálló szövegérzékenységet tapasztalhat, aki a *Látómező*be kerül. Mert óhatatlanul belekerül nemcsak az elemzett irodalom, az olvasó is. Hogy hasonlóképp tág *Látómező*vel bírjon jövőendő olvasmányaihoz.

KEMSEI ISTVÁN (1944) Budapest

KEMSEI ISTVÁN

Gyurácz Ferenc: Előmunkálatok egy utópiához

Magyar Nyugat, 2019

Költőkről szokás állítani – van is benne valami –, hogy egy életművön keresztül ugyanazt a verset írják, azt az alapvető témát variálják, amit a bennük rejtező benső erő diktál. Végigtekintve a Gyurácz-életművön, a téma gyökere akár egyetlen módosítószóval kifejezhető.

Mégis. Vagy inkább kötőszóval kiegészítve, feltételezett előszóval: *és mégis.* A magyar irodalom és a gondolkodó magyarság talán legtöbbször használt toposza, kimondva és kimondatlanul vagy csak jelképesen akár. „És mégis, magyarnak számkivetve” – írta le József Attila a *Hazámban* a nagyjából a mohácsi vész óta minden, hazája sorsával

együtt élő számára érvényes alapvetést. A gyurácsi „mégis” kiindulópontja pedig ez: „A lényeg csupán ennyi: a magyar történelem alaptapasztalata a nemzeti lét folyamatos fenyegetettsége. Ez a tapasztalat réges-rég kialakította történelmünk alap-törekvését: a népi-nemzeti megmaradás szándékát. Ez ma is időszerű, s ez határozza meg a nemzeti létet felülírni akaró, jelenleg a muszlimvezető filantropizmus álarca mögé bújó nemzetellenes destrukcióval szembeni önvédelmi küzdelmünket” (*Előmunkálatok egy utópiához*).

Nincs ebben semmi különös – mondhatnánk, ha nem nevelkedtünk volna Zrínyin, Rákóczin,

Széchenyin, Deák Ferencen, Németh Lászlón, Illyés Gyulán, Fekete Gyulán, Csoórin és másokon, ha nem manipulált volna széthúzóknak a török, a Habsburg és a szovjet, ha nem hullottunk volna azóta darabjainkra, ha nem lenne életünk továbbra is annyira elmentmondásokkal terhes, mint manapság.

De az. Mint egy falat kenyérre, úgy van szükségünk ma is – Veres Péter szavaival élve – népbennemzetben gondolkodókra, józanokra és tisztán látókra, hogy a globalizálódó, összezagyvált világban eligazodhassunk, helyén tudjuk kezelni hagyományainkat, magatartásunkat, gondolatainkat. Kell ehhez bizonyos távlat is, kényszerű távoltság a részben kozmopolita fővárostól, a fölös nyüzsgéstől, rossz politikáktól, kell ehhez szombathelyi élés, a dunántúli szellem egyensúlya, nyugalma.

Gyurác Ferenc legújabb műve, az *Előmkálátok egy utópiához* a gondos szerkesztői munkának is köszönhetően egységes alkotás, és nemcsak a téma – a mai Magyarország létproblémái – azonossága vagy rokon mivolta okán. Kulcsmondatok kötik össze ezeket a más-más műfajú szövegeket majdnem-egy esszévé. Holott vannak benne hétfégre szánt tárcák, cikkek (*Migráció és kereszténység; Egykét szó a főutcáról*), évfordulóokra írott alkalmi írások (*A béke földje*), a szerzővel készített interjúk (*Széléről nézvést*), ünnepi alkalmakra készült beszédek (*Beszédek*), esszék (*Előmkálátok egy utópiához*), naplók (*Facebook-napló*), sőt igazi kuriózumként még egy vers is.

Az *Előmkálátok...* írásai mindazonáltal jobban kötődnek a napi politikában lezajló aktuális eseményekhez, mint az azokat közvetlenül megelőző művek (*Személyes ügyeim*, 2009; *Alsószilvágyi égbolt*, 2013; *Populizmus*, 2017). Gyurác itt kilép a magányos gondolkodó szerepéből, felmutatja magából mindazt, ami közéleti, közösségbeli. A nagy ívekben gondolkodón látszólag felülemelkedik a közíró, sőt a bizonyos mértékig újságíró. A központi gondolat, ami hatóerejével meghatározó elemként már jelen van az *Alsószilvágyi égbolt* remek esszé-meditációiban is, azonban nem eresztí. S az sem, ami ma nagyon is életképesnek mutatja magát: az embert és világot összezavaró történelmietlen gondolkodás térhódítása. A Gyurác-írások makacsul bizonygatják azt a magától értetődő tényt, hogy mai életünk is szerves része a történelemnek, hogy ami történik velünk, nem véletlenül történik, minden történésnek megvannak a történelmi előzményei, aminek következményei mindazok az események, amik

szemünk előtt lejátszódnak, és aminek cselekvő részesei vagy elszennvedői vagyunk.

„Úgyhogy ha lázadni érdemes, akkor szerintem pont azért érdemes, hogy legyen jogunk a múltunkhoz, kultúránkhoz, természetes erkölcsi felfogásunkhoz, hitünkhöz, nemzeti öazonosságunkhoz. És semmiféle vélt fejlődés jegyében se kényszeríthessenek ránk a haladás megszállottjai semmit és senkit, ami és aki gyökereink elszakításával, biztonságunk megrendülésével fenyeget” – nyilatkozta

Gyurác ez egyik, vele készült interjúban (*A sajtót nem a közepéből nézem, hanem a széléről*) világnézetének lényegét.

Még hozzá a nyugati széléről nézi, onnan, ahonnan érintésnyi távolságra van a sokak által máig eszményített Nyugat-Európa. Kézzel foghatóan is, hiszen a munkaerő szabad áramlásának eszméjét követve jóval többen járnak át dolgozni Ausztriába, mint a keleti ország-

részből; a hatás tehát közvetlenebb és gyakorlatibb. A Vas megyei ember bőrén érzi mindazt, amit az ország közepi elméletek és (tév)eszmék által irányított csak felületesen vagy sehogy. Nemcsak az alpokaljai táj az övé, hanem Trianon és annak közvetlen következményei is.

Történelemben, történelmi tájban élni, azaz nem feledni azt a történelmet, ami a globalizáció és az embert elnyomó, túlzásba vitt technikai civilizációs robbanás hatására lassan elhanyagolásba merül. Helyét pedig át kívánja venni a „semmi” diktatúrája, a máról holnapra élés „fogyasztóbarát” mechanizmusa, ami nem akármilyen alaphelyzet: „A világosság és a sötétség harcában az utóbbi vette át a kezdeményező szerepet, fokról fokra beborítja az egész történelmet, és jó esélye van rá, hogy megsemmisítse az embert. Eszköze a technika, amely a fejlődés illúzióját nyújtja a neki kiszolgáltatott embernek, eszköze az egyén istenítése, amely vakká tesz minden magasabb értékre, és beszűkíti a tudatot, továbbá eszköze az a pszichológiai hablaty is, amely szintén a szabadság fogalmával operál, de valójában a boldogtalanságot állandósítja” (*A világosság és a sötétség harcában ma az utóbbi a kezdeményező*).

De az első szó mégis az aggodalom szava, a kisebb hazáé, Vas megyéé, közelebbről Szombathelyé. A „Főutzán” fut össze a múlt, a jelen és a jövő, azaz az Idő, s benne Magyarország A kulcsszó a „több ezer éves kultúrtáj”, Berzsenyi és Weöres szülőföldje, s annyi más kiváló szellemé – pl. az ebben a könyvben kiemelt szerepet kapott Kuntár Lajosé –,

akiknek soha nem jutott osztályrészül országos megbecsültség.

Ahogy a szerkesztési logika diktálja, az írók sora az egyestől az általánosig, távlatokban a „nagy” egészig halad: Szombathelytől, Vas megyétől, Magyarországtól, Közép-Európától a tágabb értelemben vett Európáig. A kisvilágtól a nagyvilágig és vissza. A nemzeti üggyel a globalizáció okozta problémáig. A „gyalázatos” 20. századtól a még igencsak bizonytalan lábakon álló 21.-ig.

Nem nehéz Gyurácz életművében valamiféle „új népiség” kezdeményeit látnunk, amit a Németh László-i gondolat megisméltése köt össze a 20. századival: „Tegyük fel, hogy van Új-Guineában egy párt, amely azt vallja, hogy Új-Guineának az angolokénak kell lennie. A másik szerint Új-Guinea csak a hollandok alatt lehet boldog. S most föláll valaki, és azt kérdi: nem lehetne Új-Guinea a pápuáké?” (*Nyugat és Kelet között*). Hetvenhat év telt el azóta, hogy Németh László Szárszón feltette ezt a kérdést. Több, mint háromnegyed évszázad, egy történelmi idő, mialatt a klasszikus népi-urbánus ellentétet felváltotta a globális-nemzeti. A tét azonban ugyanaz: a megmaradás, a még létező gyökerekbe kapaszkodás a manipulált tömegmasszába feloldás eszméje helyett.

Gyurácz Ferenc nem tartozik a hangosan ágáló, médiákba kapaszkodó alkatúak közé. Csendesen, majdhogynem szelíden mondja, amit mond. Példája ebben Berzsényi és Weöres: „a Vas megyei Berzsényi Dániel és Weöres Sándor a józanul fegyelmezett nyugati és az élet derűs oldalára szavazó mediterrán szellemiség jellemvonásait is magukban hordozták, s mind művükben, mind életükben képesek voltak egyensúlyt találni a végletek között” (*Nyugat és Kelet között*). Rádadásul a fővárostól messziről, Szombathelyről mondja ki ennek az egyensúlynak a fontosságát, ahonnan csak többszöri áttételeken keresztül hallatszik „fel” a szó a magát máig szellemi erőközpontnak tartó fővárosba. A „vidék” gondolkodói ma nem – de tegnap se! – nagyon számítanak amúgy sem. Mert mit is gondolhatnak valójában? Nem sajátjuk például a kószá eszményekbe, a napi politika vargabetűibe kapaszkodás kétes erénye. Ennélfogva földibbek, a tényekhez, a valósághoz, annak összefüggéseihez ragaszkodóbbak. Gyurácz is a világos, logikus beszéd híve, nem aktuálpolitikus, hanem gondolkodó-alkotó ember, akit nem nagyon foglalkoztatnak ítéletében a különféle politikai környülállások. Ha hivatkozik valakikre, a leghitelesebbekre teszi: Berzsényire, Weöresre, Németh Lászlóra, Illyésre, Veres Péterre. Innen ered művének hitele is.

KIPKE ÁGNES (1986) Budapest

KIPKE ÁGNES

Pálfalusi Zsolt:

A világ legszebb kutyatemetője

Hitel Könyvműhely, 2018

Mivel a regény szerzője minden paratextuálisan jelzett és előguglizható vonásában megejtő hasonlóságot mutat főszereplő-elbeszélőjével, a recenzens már az elején zavarba jön: vajon ha olvasta – és meg is értette – volna bármelyikőjük Husserl-disszertációját, az érdemben segítené-e eligazodni e „gátlástalanul perverz, nyíltszíni filozofálás” közepette? Ha létezne egy fenomenológiából doktorált mintaolvasó, képes lenne-e a regény poétikai vonatkozásait is Husserl ihletésében értelmezni?

Merthogy bár „egyébként és általában [...] évszázadok óta regényekről szokás disszertációt írni és nem fordítva”, ezúttal egy doktori dolgozat lesz a mű kiindulópontja és vezérmotívuma. Meg az a regény, amely folytatása- vagy kifejtéseképpen szüle-

tik. Arról például már az első fejezetben értesülünk, hogy „mivel az egó a transzcendentális redukció során megkettőződik, és egy tematizált, valamint egy atematikus félre hasad, így kérdéses [...], hogy az epochében maradó primordiális szféra [...] miként nyitható meg egy nem ekvívok elnevezés számára [...], amely által kiszabadítható lenne a maga szükségyszerű anonimitásából, hogy [...] az etika körébe lehessen vonni, ellenkező esetben megszüntethetetlenül felelőtlen marad”. Megkettőződés, megismerhetetlenség, névtelenség kontra felelőség pedig akkor is világító kulcsszavai ennek a bekezdésnek, s így a regény értelmezésének, ha a szakzsargon csak a dezorientáció szóra-kozottat kellékének ítéljük („édesanyját [...] alapos

fenomenológiai redukció után epochába helyeztem azzal a posztulátummal, hogy egy mocskos kurva kell, hogy legyen” – valahogy így).

Márpedig „Zsocikám” bekötöttetett dolgozatpéldányai maguk is a névtelenség és mulandóság emlékművei – az önironikus önértékelésen túl nyilván nem véletlenül idézve ide az önéletrajziség arcon-gáló, Paul de Man-i motívumát: „egy hangya perspektívájából nézve őt őrült nagy síremlék. Mind-egyiknek a fedelén a nevem alatt arany betűkkel a címe: *Felelőtlen fenomén.*”

Ebben a szanaszéjjel ágazó, ugyancsak egyenetlen (felelőtlen) fejlődésregényben egy traumatikus múltú, érzékeny és zárkózott alak bolyong keresztül-kasul az életén meg a Grinzingi-Ibolya-Borpatika háromszögben. Soha egészen meg nem élt szerelmek, alkalmi nők s az önértelmezéshez alteregóként felhasznált, excentrikus barátok közt. Nyegle blaszfémiával vagy mániákus áhítattal idézgetett filozófus-aforizmák, Ellis *Amerikai pszichója* s Kleist összes drámái közt. Sokszor a semmibe mutató előreutalások és hányaveti asszociativitással, de kötelező érvénnyel bejelentett következtetések közt. S ahogy egyre követhetlenebbül telnek az évek-évtizedek, valahogy egyre kevesebb lesz a filozófia meg az emberi kapcsolat, egyre kevesebb a valóság – csak a kifizetetlen számlák halmozódnak, meg a megoszthatatlanul kísértő emlékek: „mintha rám zárták volna a múltat, mint egy cella ajtaját”. Mire az egykori lovászfőből az érszűkülettel már nem is küzdő Tanár Úr lesz, extrém memoárja nemcsak számtalanszor deklarálja, de bizonyos értelemben demonstrálja is a filozófia válaszáinak érvénytelenségét a személyes kérdésvetésekkkel szembesülve.

E belső káoszban gyakran barátja ironikus-jártékos lexikonja, a *Marcell-féle Nagy Földrajzi és Történelmi Meghatározó* koordinátái az irányadók: „Én negyvennyolc múltam, [...] Ciszniákia naptára szerint persze ezerhatszázhatvan.” A szürreálissal való játékot kiteljesítve lassan saját világépítési szabályait oltja fel a regény a tudatállapotok közti tévelygésben: az öngyilkos barát, Paszkál egykori otthonát fölkeresve, „gyorsan lepergett szemem előtt az életem, [...] majd beültem egy teflonból készült csónakba, és elhajóztam valahová az ég felé”. Ahogy hátborzongató a reflektálatlan kocsmái jelenetpár is, amelyben hősünk mindkét nézőpontból elmeséli a találkozást húsz évvel és százhusz oldallal későbbi-korábbi önmagával.

„Egyszer tényleg le kéne már írnom ezt az egészet, hogy végre elfeledjem” – valahogy így lesz mindebből regény: azt firtatva, vajon megérthető-e, és megosztható-e, és túlélhető-e egy élet; egy „világ [...], amibe képtelen voltam beleegyezni”. Hogy létrehozható-e „művészi mása mindannak, amit [...] a disszertáciomban Husserl révén szerettem volna elérni. Mindent kiüresíteni, [...] és hagyni, hogy végre minden Isten tekintete előtt kérjen kegyelmet. [...] Minden egy anonim fenomén, csak elég figyelmesen és elég közeletről kell nézned. Valószínűleg Husserl egész életművét leromboltam azzal, hogy végül mindezt mégis költészetnek tituláltam.” Mint a világ szenvedéstörténete: vízbe fojtott kutyakölykök a falhoz vágott Jeszenyin-kötetből, érzélgős bulvárcikkek, Klein-antropometriák és lemészárolt gázai gye-

rekek fotói, s a saját élet listája számozott tételekből, „17. rágó papírcsíkja, rajta Olívia telefonszáma” – így gyűlnek a laptop és az elbeszélő memóriájában olcsón és súlyosan és szétszálazhatatlanul.

„Mi a szép? Oh, nem, semmit nem tudunk róla” – s művészetfilozófián innen és túl: sajnos valóban nem sokat. A kulcsnak szánt jelenetekből annyi lesz világos, hogy itt valami fontos történik – amit azonban sehogy sem sikerül igazán érzékletessé tenni. És ezen nem segít a reflexió sem, hogy „hiszen egy másodpercig sem gondoltam [...], létezhet ember ezen a világon, akinek képes lennék elmondani, mit jelent tizenhét évesen Anda boksa tövében ülni és sírni. Mit jelent egy teherautóban lakni és verset írni. Mit jelent mindez?”

Az elbeszélő az önreflexió megszállottja – egészen vállalható recenziót lehetne tőle összeidézni –, de kiértékelik barátai is: Marcellt például „Vonnegutra emlékeztette az írói stílusom, amely alapjában mégis olyan kellemesen coelhós marad”, amire ő a maga kamaszos szarkazmusával (és féltékenységével) csap le: „szeretném, ha az írói stílusom inkább Olívia ánuszrózsájára emlékeztetné”. S az egész regényt jellemzi ez a széttartás, az „Igen, pályaudvar, te is előbb hermeneutika voltál, csak aztán lettél ilyen koszos!” gyönyörű, kontextuálisan nagyon is jelentőségteli örültsége és a „Mert a szex a nő dolga...” jellegű, valóban coelhói laposságú életbölcösségek közt.

Az anekdoták, amelyeket az igazságot számon kérő barátok idézgetnek a regényéből, legalábbis részben egy másik regényre (egy másik valóságra) mutatnak – aláaknázva így az öntükrözés meg-

nyugtatóan kétértelmű koncepcióját is. Szóval a „ki írta ezt az egészet – valójában?” épp annyira elbeszélés-poétikai, mint egzisztenciális kérdés – annál is inkább, merthogy az utolsó előtti fejezetben „váratlanul meghaltam [...] erre aztán tényleg senki nem számított”.

Ami persze már a pszichiátria zárt osztályán hangzik el – már ha eltekintünk az elbeszélői helyzet teljes beláthatatlanságától –; ami viszont végső soron nem is meglepő. Hisz az elbeszélő is megkísérli a pszichés torzulásokat „éppen az idővel magyarázni, melyben a tudat vékony falát, mely a valóságot elválasztja mindattól, ami fiktív, bedönti a mozdulatlan idő néma súlya [...] Az iszonyat mindig itt van, a mozdulatlan idő mindannak az ideje, amit sehogy sem lehet elmesélni” – Freud szerint a téveszmeképződés voltaképp a világ jelentéssel való felruházásának kísérlete. S a sors fogalma, ami a filozófia és a pszichológia számára egyaránt megragadhatatlan, „örülhet [...], hogy nem nyilvánítják mindjárt valami elmebajnak!”.

Innen nyer új értelmet az elsőre ismeretelméletinek tűnő felvetés is: „Mikor fogom eldönteni, hogy még normális ember vagyok, vagy már megboldultam?” Ami persze meglehetősen blaszfém leegyszerűsítése a megismerhető husserli immanenciájának... De hát kioltja-e egymást az első mondatoktól nyíltan, már-már csúfondárosan felkínált filozófiai s

az utolsó fejezetekre körvonalazódó pszichológiai olvasat? S e kettő bármelyike a poétikait? Elveszni Paszkál háza előtt a ködben; tizenhét tapétaminta-angyallal ünnepelni a disszertációleadást; s a „beszélék, maszkok nélkül, nyíltan, [...] mint akinek bőven van sétálgatnivalója” típusú mondatokban szabadjára engedni a nyelvet – mindez épp annyira szürrealisztikus-neoavantgárd költészet, mint korai skizoid tünet. (Meg – a „romantikus államok” jellegű, elgépelés-gyanús szókapcsolatok esetében – tán némi igénytelenség. Amit persze szépen beforgat a maga működés módjába a szöveg egésze... „Létezik mérték a földön?” – kérdezzük tétován, mint most megtanultuk: Hölderlinnel.)

„A jószág az, hogy ki tudsz menekülni önmagadból, hogy van kiút abból a valakiből, akivé váltál” – s erre a menekülés-motívumra nemcsak sors, skizofrénia és öngyilkosság, de az egó fenomenológiai megkettőződése is felfűzhető. És ez talán a valódi tét „a mit írsz kérdése mögött [...], hogy vajon győz-e a jó a rossz fölött, az emberiség a zombik fölött”. Végső válasz persze nincs: a zárlatban Marcell készülő regénye tűnik föl, amelybe alighanem beépíti majd elbeszélőnk utolsó jegyzeteit is. „...nem tudok nektek mit mondani. Nem tudtam Paszkálnak sem. Ennyit ért a filozófia.”

De hát valamit mond. Még ha filozófián innen és túl mindig nyitva marad is: „Mit jelent mindez?”

UDVARDY ZOLTÁN (1964) Budapest

UDVARDY ZOLTÁN

Szalai Attila: Lengyel földön – Emlékek, naplók 1976–1990

Magyar Napló, 2018

Haza északon, „haza a magasban”. Egy hely a kanti „sein”, a földhöz ragadt „van” országán, szegénytelen alkuink hazáján túl: a „sollen”, a „kell, a szükségesség” országa. Egy ország, ahol a mi szörnyű alkuinkat nem kellett megkötni. Ez Lengyelország. Egy ember, aki a Kádár-korszakban úgy döntött, nem menekül Nyugatra, de nem megy bele az ellenzék számára fenntartott alternatívákba sem. Ez Szalai Attila. Kettejük találkozásáról szól ez a napló.

Az 1976 szeptembere és 1990 áprilisa között, leginkább Lengyelországban keltezett feljegyzések történései – utólag már tudjuk – nemcsak a Magyar Napló Kiadó kínálatát, hanem a világtörténelem lapjait is bővítik. „Egy »veszélyes« országba készü-

lök. Hiszen csak most nyáron voltak ott munkáslázadások – a munkáshatalom ellen” – írja utazása elején. Jól felszerelve: Money, a 27 kilós vizsla és 700 kilónyi holmi, jórészt könyvek társaságában indul a Balassik, Báthoryk és nem utolsósorban lengyel felesége után. Sorsszerű, a családi háttértől nem független ez a választás.

Lengyel pápa, szabad szakszervezeti mozgalom borzolja ekkoriban szovjet típusú diktatúra kedélyeit, s kiderül, hogy a szokásos válasz – katonai hatalomátvétel, a lakosság megfélemlítése – nem töri meg a nemzetet. „Gyomorszájas a júnának! Ma tényleg megszólalt a Szolidaritás Rádió Varsóban” – jegyzi fel a véres Jaruzelski-puccs után

alig fél évvel, 1982 áprilisában. A diktatúra összeomlása után a Varsói Magyar Kulturális Intézet igazgatói posztját is betöltötte az országban külszolgálatot is teljesítő Szalai ebben az időszakban még tolmácsként, fordítóként tartja fenn magát. Megismerhetjük a szerzővel egy időben Lengyelországban élő hazai kutatókkal, szerkesztőkkel (többek között Engelmayer Ákos, Kiss Gy. Csaba) szövődött barátságának történetét –

ővelük korábban *A magyar kapcsolat* címmel, közös kötetben idézték fel a harcos éveket. Szó szerint harcosakat – a szerzőre egy alkalommal még gépszollyal is rálőnek.

Szalai, aki már ebben az időszakban kiténik írói tehetségével, s indul a Magyar Rádió hangjátékpályázatán, szuggesztíven, határozott ecsetvonásokkal festi meg a mára már elsüllyedt világ tájait, embereit. „Kedves lyuk ez a Stegna. Tele van épületekkel, villákkal, nyaralókkal, az egykori csendes hálszfalu láthatóan rohamosan alakul át üdülőhellyé. Ha nem szállja meg a szocializmus, olyan lenne, mint egy ékszerdoboz. [...] Szemben vele a paplak. Az atya középkorú, magas, szikár ember, nagy, füstös szőrű farkaskutyát tart.” Önarcképe is ránk villan a hetvenes évek végéről: „...civil öltözékemet sokat látott, amerikai obsitos mundéromra cserélem, annak is »könnyített szerelésére«, rövid ujjú khaki ingre, a soksebes gyakorlónadrág szárát feltűröm, svéd klumpát húzok meztelen lábamra, vállamra kanyarítom a fotóstáskát, és irány a part.”

A házasság és válás, demokratizálási kísérlet és annak letérése, majd az egész rezsím bukása jól körülhatárolható kis történetekben bontakozik ki a szemünk előtt. A közel kilencszáz oldalas művet többek között az író humora teszi emészthetővé.

Leírja, hogy egy elvtársi tivornyán, ahol tolmácsként volt jelen, az egyik „ávóst” (Szalai generációja még néven nevezi a dolgokat), aki nőkkal bizalmaskodott, miként itatta meg a díszhalas akváriumból. Nagy-Britanniába, Svédországba és Nyugat-Németországba tett, némi fekete munkával tűzdelt kiruccanásait „szűkszekondra” állított felvételekkel, a külvárosok mikroklujájának, az autó- és ronccstelepek világát be-

mutató, rövid, poénos történetekkel örökíti meg.

Tolmácsként jegyzi le, amikor egy magyar melós ilyeneket mond 1983-ban, Kaposváron a lengyel vendégmunkásoknak: „He, figyu, polyák, hallom, megint megy hozzátok a pápa... Na, b...hassátok! Az a sok szemét, simlis pap! Láttuk ám tegnap a tévében, hogy gyűttek ki ott nálatok a templomból, aztán a sok zászló, transzparens, tüntetés mindjárt.” Nem kevésbé konfliktusmentes a diktatúrák összeomlásának pillanata sem. Erdélyből küldött forradalmi tudósításait nem hozza le 1990-ben Adam Michnik Wyborczája. „Figyu, klassz szövegeket adtál, de Adam azt mondta, túlságosan is magyar szemüvegen át közvetítettél, és az ott román forradalom.” Aki ismeri a múltját, rálát a jövőre is. Andrzej Wajda egy Szalai által lefordított interjújából olvashatjuk a kötetben: „A folyamatos múlt nálunk nemcsak nyelvtani fogalom. [...] Hiszen a történelemnek nem lehet vége, míg ember él a földön.”

A lexikon méretű, szellősen tördelt, tetszetős kiállítású kötet súlya és mérete ellenére lerakhatatlan, izgalmas olvasmány. A mellékelt, tudományos igényű megírt kronológia és kislexikon okán a kötet nemcsak kezdő polonisták, hanem a közelmúlt történelmével ismerkedő diákok, hallgatók számára is megkerülhetetlen munka.

KOLOZSI ORSOLYA

Dékány Dávid: Dolgok C-hez

Jelenkor, 201

Dékány Dávid első, 2018-as kötetének fekete-fehér borítóján egy (elsőre tróféának tűnő) fegyver látható, és a könyv egy nemzedék dühének, lázadásának kifejezése. Az új kötet rózsaszín fedőlapja ezzel szemben mintha egy teljesen más, idilli világba ka-

lazolna el, de ez csak addig tűnik így, míg közelebb nem hajolunk, és észre nem vesszük az értelmezhetetlen tárgyakat a ríkító háttér előtt. A kép Akira Ikezoe *Future Primitive III.* című munkájának felhasználásával készült, és ha a lázadást nem is, a

jövő bizonytalanságának problémáját mindenképp felveti, mint ahogyan a kötet versei is.

A fiatal szerző második kötete, a *Dolgok C-hez* lírai beszédmódja nem jelent radikális váltást a *Darwin motel*hez képest. A szabadvers-szerű írások, a hangvétel, az erős, váratlan képek és a csattanószerű verslezárások megmaradnak. Bár a *Ké-szülődés* című nyitó vers megbontott grammatikája kísérletezőbb formai világ kibontakozását vetíti előre, ez a későbbiekben nem válik meghatározóvá. Vannak ugyan experimentalistább szövegek, ezek elsősorban az objet trouvé, a talált tárgy mára már klasszikussá váló gesztusait idézik. Ilyen például a *Lelet* című írás, amely egy fül-orr-gégészeti zárójelentés versszakokba tördelése, vagy a *Tiltott színek*, amelyben egy Wikipédia-szócikk lényegül át vessé. A *Jegyzet* illeszthető még ebbe a sorba, amely egy ékezetek, írásjelek nélküli, roncsolt helyesírású, telefonba gépellt jegyzetből, később megírandó pillanatképekből építkezik (ezek aztán szépen ki is lesznek majd bontva a *Másikban*): „Egyszer felmasztam hogy / megnezzem a napfelkeltet es / rendorok jottek lakossagi / bejelentésre / Egyszer felmasztam hogy ?? Es ott / ultem orakig nem tunt fel / senkinek” Bár ezek a szövegek egy kísérletezőbb oldalát mutatják Dékány Dávid költészetének, az egész kötetben mégsem ezek az eljárások uralkodnak. A rövid verseskötet harmincegy szövegét sokkal erőteljesebben tartják össze a visszatérő motívumok (a víz, az űr, a csillagok, az idő múlása stb.) vagy az alapvetően elégikus hangvétel, amely a korábbi kötet dühét váltotta fel.

Az a kamaszos, egész világra kiterjeszhető harag, amely a létezés szinte minden szegmense ellen lázadt, itt bizonytalan, kapaszkodókat veszített, keserű lírai hanggá válik. Mintha a korábbi kötetben még biztos pontokat jelentettek volna azok a keretek és határok, amelyek ellen lázadni lehetett, az új könyvben azonban mintha már ezek is elbizonytalanodtak volna: „Szökni akarok, de nincs honnan” (*Minden*). A legnagyobb bizonytalanságot pedig a jövő jelenti, az a jövő, amelyet lehetetlen kiszámítani, s amelyet talán várni sem érdemes: „Igyekszem minél több elméletet / kitalálni a jövővel kapcsolatban- / akárhogy is lesz, azt mondhassam, tudtam előre” (*Eseményhorizont*). Ha a jövőre vonatkozóan valami biztos, akkor az csak a lírai én saját halála, amelyet gyakran tematizálnak a versek (mint ahogyan tette az első kötet fülszövege is): „Úgy akarok majd meghalni, / hogy az atomjaim egyszerűen el-

engedik egymást” (*Szülinap*). Egyszer azt kéri, hogy holttestét vigyék egy lakatlan felhőkarcoló 88. emeletére (*Puhatestű*), vagy egész tömören rendelkezik halála utáni sorsáról: „Hamvaszatok el” (*Minden*). Ebben a bizonytalanságban (amelynek meglétét a határozatlan névmások sokasága is erősíti), ahol szinte csak a végcél a biztos, mintha csupán számok, a (le) mérhető dolgok jelentenének valami kézzelfoghatót. A lírai én nagyon gyakran kapaszkodik a számokba, mennyiségekbe: „Most elkezdhetném kiszámolni, / hogy egy átlagos kapcsolat / mennyi folyadékvesztéssel jár” (*Másfél*). Vagy: „Ez itt fölöttem egy másfél millió / kilométer magas árnyékkúp - / az éjszaka ötvenötször akkora, mint a Föld” (*Lejövő*). „Ma három olívbogyót ettem és egy mangót” – fogalmaz a *Minden* című vers beszélője, mintha az én, a szubjektum megmutatható volna számok, összegek, listák segítségével, ha már máshogyan csak nehezen vagy egyáltalán nem megragadható. Ahogyan az előző kötetbe beszivárogtak a természettudományok, úgy itt is jelen vannak, hogy a versek beszélője általuk próbálja meg jelentéssé, megragadhatóvá tenni a valóságot: érzéseket, félelmeket, bánatot.

A természettudományokhoz, a kézzelfogható leírásokhoz fordul bizonyosságért, de sajnos úgy tűnik, ez sem elég: „a lélekről még az sem derült ki, / hogy részecske vagy hullám” (*Toboz*). Nagy szerepet kap a fizika, a csillagászat mint téma (szubatomi részecskék, aszteroidák, napfogyatkozás, bolygók stb.), sok visszatérő motívum kerül ki ebből a körből. Az univerzumba való kitekintések sok esetben arra reflektálnak, mennyire aprók is a mindennapok egy felfoghatatlanul hatalmas tér- és időtávlatból szemlélve: „Ott állunk, valahol a Naprendszer peremén, / pólóban, és olyanokat mondok, / hogy az innen 420 millió fényévre lévő galaxisban / épp most mászik ki egy állat, / ami 420 millió év múlva teleszkóppal figyel majd, / amit most csinálunk” (*Lassú*). Az élet jelenségeit, a kapcsolatokat és saját magának lényegét nagyon gyakran természettudományos metaforákkal igyekeznek megragadni a versek beszélői.

A *Dolgok C-hez* lapjain egyre inkább eltűnik az első kötetben meghatározó többes szám első személyű megszólalást, helyette az egyes szám első személyű válik meghatározóvá. Míg az előző kötetben általában egy generáció vagy (még gyakrabban) egy párkapcsolat részeként használta ezt a többes számot, addig itt egy magányosabb, önreflexív alanyi költészet bontakozik ki. Az önmeg-

figyelés, az önértelmezés aktusa sok szövegben megjelenik: „Ilyen mondatokat formázok egy alak-
talan / tömbből, tolmácsolok magamnak, / ahogy a
szék mellett állok, elképzelem, / nagyjából a lámpa
szemszögéből, / ahogy a szék mellett állok” (*Kó-
kuszt*). A másik elvész sok szövegből, de hiánya
mégis folyamatosan jelen van. Úgy tűnik, hogy egy
szakítás feldolgozása, a veszteség számbavétele is
ez a kötet. Ezzel egy időben pedig a szubjektum kí-
sérlete önmaga újradefiniálására, az újrakezdes
előtti pillanatok lenyomata és az ebből eredő bi-
zonytalanság megragadása: „Nem tudom, merre
induljak tovább, / nem találok a saját dimenziómat,
/ mintha a betonon egymásra festett foci- és / ko-
sár- és kézilabdapálya vonalai közt / nem tudnék
rájönni a szabályokra” (*Másik*). Ugyanez másképp:
„Egy végtelen gondolatjel jön mellettem, / ennyi időt
kérek, amíg kitalálom, hosszú távon / mit lehetne
kezdeni velem vagy egy magamfajttal” (*LD50*). Eb-
ben az újratervezésben segíthetnek listák (*Teendő*),
az emlékek számbavétele (*Lassú; Töltés; Tórusz*)

vagy a radikális gesztus: minden eddigi élmény, tu-
dás, emlék és tapasztalat áthúzó, érvényteleníté-
se: „Új viszonyítási pontokat találtam a dolgok defi-
nicioíhoz, / ezért akármit is mondtam eddig, most
visszavonom. / Egyetlen vízszintes vonallal húzok
át mindent” (*LD50*).

Ez a gyökeres váltás (az eddigiek eltörlése) a
kötetben tartalmilag talán, formailag és felépíté-
sében, eljárásaiban kevésbé érzékelhető. Dékány
Dávid az előző kötetrel egy könnyen felismerhető,
az élőszóhoz közeli, de sokszor mehökkentő ké-
pekkel operáló versbeszédet épített ki, innen je-
lentős elmozdulás az új könyvben sem történik.
Talán csak a nézőpontot illetően látható egy kis
változás: mintha egy nyugodtabb, szemlélődőbb,
„érettebb” pillantás venné szemügyre a körülötte
lévő világot, és a korábbinál belenyugvóbban, ke-
vésbé nyersen konstatálná annak bizonytalansá-
gát. Nem fordulat, hanem egy ígéretes indulás má-
sodik kötete a *Dolgok C-hez*, az út innen még min-
dig sokfelé ágazhat.

BAÁN TIBOR

Tornai Szabolcs: „Hol a bóbitád?”

Gondolat, 2018

BAÁN TIBOR (1946) Budapest

A téma: a transzcendencia jószerével egyike azok-
nak a fehér foltoknak, amelyről az eltelt évtizedek-
ben viszonylag kevés szó esett az irodalomban. Ha-
bár, persze, transzcendencia nélkül aligha képzel-
hető el irodalom. Már csak azért sem, mert a transz-
cendencia az ember létezési módja, amelyben a
tényszerűen megismerhető valóság a kimondatlan,
az egyre újabb rejtélyeket jelentő univerzumban
helyezkedik el. Tornai Szabolcs úttörő jellegű köny-
vében – alcíme szerint: *A transzcendencia képzetei a
modern magyar költészetben* – az irodalomra, jele-
sül a modern magyar költészetre koncentrál, a köl-
tői életművekben (József Attilától Pilinszkyig, Weöres
Sándortól Tornai Józsefig) megnyilvánuló transz-
cendenciaváltozatokat értelmezi, de előtte – logiku-
san – a fogalom értelmezésének irodalmába is be-
vezeti olvasóját.

A számos (nyelvi, filozófiai, vallási) szempont
mellett különösen hangsúlyos a transzperszonális
pszichológiából ismert Stanislav Grof állásfoglalá-
sa a témában, aki arról ír, hogy „a nyugati technikai
civilizáció materialista szemlélete által kiváltott,

egyre súlyosbodó globális válságot tekintetbe véve
nyilvánvalóvá vált, hogy hatalmas árat kell fizet-
nünk a spiritualitás megtagadásért”. Arról van
ugyanis szó, hogy „a spiritualitást olyan perinatális
(születési) és transzperszonális élmények ösztön-
zik és tartják fenn, amelyek az emberi elme legmé-
lyebb rétegeiből származnak. [...] A spirituális só-
várgás alapvetőbbnek és erőteljesebbnek tűnik,
mint a szexuális készletelés, és ha nem lel kielégü-
lésre, súlyos pszichés zavarokat okozhat.” Tornai
Szabolcs ezt a gondolatot Karl Jaspers *Általános
pszichopatológia* című könyvére utalva így összegzi:
„Az ember véges lény végtelen lehetőségekkel.
A végtelenbe állított véges létező. Tisztában lévén
végességével az ember arra törekszik, hogy *áttör-
jön mindenre, ami véges.*”

A spiritualitás fogalomrendszere természete-
sen a nyelven keresztül történik. Maga a nyelv mint
építmény, reflexió a világra, alapvetően tartalmazza
a végességet meghaladó emberi sóvárgást a végte-
lenségre. Mindez kiolvasható a tanulmánykötet
A transzcendencia szimbólumai című fejezetének

megállapításaiból, amely René Guénonra hivatkozva állapítja meg, hogy „a szimbólumok a transzcendencia legősibb és legalapvetőbb kifejeződései”, vagyis „a metafizika természetes nyelvét jelentik.” A szimbólum, a kép, a képben megvalósuló „felfelé tekintés”, dimenzióváltás, egyáltalán a mítosz mint világmagyarázat a nyelvi logikában, az irodalomban mint „egységélmény” jelenik meg. Fontos ez a kijelentés, hiszen a nehezen definiálható spiritualitást a szerző ezzel a gesztussal hozza közel az olvasóhoz, aki világegységként és világérzelemként ismer rá. Ez már a költészet terrénuma mint „a legmélyebb tudat- és valóság tartalmak kifejeződése”.

A szerző, miközben egyre közelebb lép a költészet élő és lélegző valóságához, még tesz egy kikerülhetetlen kitérőt (*A transzcendencia, a művészet és a társadalom*). Ezúttal két fogalmat értelmez. Arról értekezik ugyanis, hogy a „művészet két fő funkciót tölt vagy legalábbis tölthet be az ember életében, egy horizontálisat és egy vertikálisat”. Jung az egyik vagy másik oldal túlzásaival kapcsolatban írja: „túl sok állati eltorzítja a kultúr-embert, túl sok kultúra beteg állatokat eredményez”. A szellemes idézet logikusan vezet el Nietzsche megállapításához: „A művészet azért van, hogy ne pusztuljunk bele az igazságba.” A mérleg másik serpenyőjébe Tornai Szabolcs Hamvas Béla megállapítását helyezi: „*Valami csak akkor éri el létének teljességét, amikor önmagán túlemelkedik. Maradék-talanul csak akkor az, ami, ha teljesen önmaga. Ez a transzcendencia.*”

A transzcendencia a költészetben mindezek után már értelmezhető. Tornai Szabolcs vázlatosan ismertetett fogalomrendszere már lehetőséget kínál *A transzcendencia és a modern magyar költészet* című fejezetben a konkrét elemzésre. Elsőként Komjáthy Jenőre irányul a figyelem. Joggal. Habár életműve a maga idejében s még napjainkban sincs a helyén, de tagadhatatlan, hogy fontos viszonyítási pont. „Versei arról tanúskodnak, hogy számára a keresztény és a szúfi *unio mystica* vagy az upanisadok *átman-brahman* azonossága teljesen magától értetődő tapasztalat volt.” Komjáthy Jenő átszellemült, a kételyt szinte alig ismerő versbeszédéhez viszonyítva József Attila egyre inkább az emberi léthelyzet drámai mélységéből szólítja meg Istent. Addig azonban sajátos utat jár be. A *Nem én kiáltok*, az *Eszmélet*, az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról* fokozatosan vezet el a *Bukj föl az árból* vallomásához. Mindegyik vers a mikrokozmosztól a makrokozmoszig ívelő pillantás, egy újfajta kozmikus téridő-

szemlélet kinyilvánítása. Ebben a kozmikus pillantásban természetesen az emberi helyzet felmérése, a kicsi és a nagy közötti függvényrendszer érzékelése történik. Többek közt a relativitás költői sejtelme, ami majd Weöres lírájában válik hangsúlyossá, annak megvallása, hogy az ember függő lény, része a világműködésnek. A kicsi nagy, a nagy kicsi, „az eldobott kőből szegletkő lesz”. Tornai Szabolcs Pascalt („Az ember gondolkodó nádszál”), illetve William Blake „négy sorosát” („Láss világnak egy homokszemet...”) idézve mutat rá József Attila gondolatrendszerének világirodalmi összefüggéseire. A sokszorosan idézett „Légy egy fűszálon a pici él / S nagyobb leszel a világ tengelyénél” (*Nem én kiáltok*) vagy „A mindenséggel mérd magad!” (*Ars poetica*) az ember méltóságára, az ember kozmikus küldetésére helyezi a hangsúlyt. Mindebben a jövő mint a szabadság birodalma tárul ki. József Attila (a

költőmédiüm) következetesen optimista, mikor az általános ember nevében szólal meg. A végességről, az elmúlásról viszont szinte mindig saját sorsával kapcsolatban (*Reménytelenül*) ejt szót. Istenképe az állítástól a tagadásig, a tagadva állításig (és fordítva) pontos képet ad a modern ember meghasonltságáról, amelyben a Semmi ellenében Isten az egyetlen kapaszkodó. Ez a vagy-vagy helyzet igazi választási kényszer,

ahol a tagadás újra meg újra előhívja az állítást, hiszen „Csak ami nincs, annak van bokra, / csak ami lesz, az a virág, / ami van, széthull darabokra” (*Eszmélet*).

József Attila transzcendenciaélménye (mint erre Beney Zsuzsa egykori tanulmánya is utalt), különös tekintettel a háló-motívumra, nincs messze Pilinszky János ambivalens istenképétől. Lírája (evangéliumi esztétikája) mégis eljut a hithez. Bipoláris szóválasztásaiban a nem igenbe fordul. Vállalja az ember egzisztenciális helyzetéből következő meghasonlást mint távolságot Isten és ember közt, amit csak az isteni kegyelem képes legyőzni.

Másfajta istenképet és transzcendenciaélményt jelent Weöres Sándor költészete, aki egy könnyű mozdulattal ítéli el az istenből fabábut gyártó, kérincselő nyugati vallásosságot. Isten ugyanis túl van az emberi szótár lehetőségein. Weöres Keletet és Nyugatot összegző verseiben a méretlen és mindenütt, mindenki-ben jelen lévő Isten („Minden Isten”) néha kitakarózik a felhők közül, megnyilvánul ezer és ezer módon. Leginkább akkor, mikor a felfokozott éntudat és vele a gőg leépül, s mögötte megjelenik a teremtésbe feledkező önátadás. A könyv

különösen izgalmas elemzései Weöres *Bóbitájának* verseit idézik. Igazi bravúr annak felmutatása, hogy a gyerekversekben Weöres az isteni létműködés titkait mondta ki.

A kötetzáró elemzések Tornai József költészetére fókuszálnak. Lírája az eltelt évtizedek során egyre inkább univerzális jellegűvé vált. Habár szenvedélyes kutató ösztöne évezredek kultúráját lámpázta át, mégsem mondható, hogy megállapodott volna. Ebben a fausti, mindent megérteni akaró teljességvágyban a transzcendencia a törzsi költészetben gyökerező mágikus hitből növesztette magát világénné, aki – mutat rá Tornai Szabolcs – a „telített ürességet, másrészt az ember rögzíthetetlen, meghatározhatatlan voltát” ábrázolja. Költészete

csupa tűz és szenvedélyesség. Ez a tűz-elem végső lényegében – mint szexuális energia – az evolúció szakrális titka, Tornai József költészetének megkülönböztető jegye. A törzsi költészet nyers és szókimondó, evilágot és túlvilágot összekötő transzcendens mágiája a fogalom kitágítását igényli. Annak költői tudatosítását, hogy a világ duális jellegű. A pozitív és negatív energia (jin–jang, proton–neutron stb.) tartja egyensúlyban a teremtést.

Összefoglalásként csak egyetlen mondat: Tornai Szabolcs könyve merész meglátásainak és tudósi alaposságának köszönhetően új szint és új lehetőséget kínál a tárgyalt költői életművek komplex valóság tartalmának mélyebb megismeréséhez és megértéséhez.

SZÁSZ LÁSZLÓ

Nagy Miklós Kund: Felemás

Lector, 2018

SZÁSZ LÁSZLÓ (1950) Gödöllő

„Ami igazán zavar a színház világában, az a kiszolgáltatottság. Mindez megváltozik, ha a magad ura lehetsz. Hunyadi László azt mondta nekem, hogy ez [az egyéni előadást, a pódiumműsor] pótcselekvés. De ő nem próbálta ezt. Illyés Kinga indított el” – fakad ki a háromfonatú vallomás Kilyén Ilka színésznőből: az alkalmi mellőzöttség, a megszenvedett siker és a pótolhatatlan művésztársra utaló emlékezés hangfekvése. Az effajta többszólamúság egyik ismérve Nagy Miklós Kund interjúinak (ahogy ő nevezi, „beszélgetéseinek”), s érdekemként kell ezt följegyeznünk egy olyan időszakban, amikor akármely publicista *nagy sikerű riportnyelvet* jelentet meg minden tíz-tizenöt, hivatalos személlyel folytatott *szenzációs nyilatkozat* után. Az írásoknak élősztét idéző hangulatuk van, és kötetbeli megjelenésre azzal nyernek jogot, hogy bennük eleven személyiségek (szám szerint huszonhét), az egyes személyiségek történeteiből, gondolataiból, sorsvonalából pedig egy korszak képei elevenednek meg. Az olvasóban (jelesül bennem) ugyancsak emléket indít el Illyés Kinga neve: nyolcvanas évekbeli túlélésünk egyik titka, Marosvásárhelyen. Hány magyartanárt dicsékedhet azzal, hogy szinte heti rendszerességgel európai rangú előadóművésszel szemléltethette diákjainak irodalmunk jeleseit? Az erdélyi magyar kultúra maradék intézményeinek felszámolása az értékek közvetítésének egyedülálló, különös útjait teremtette meg, mint például az, amit a képzettársítás bennem is

felszínre hoz: rangos művészek (akik a világ más részein kőgazdag sztárok lettek volna), mivel nem kaptak színpadi feladatot, iskolákba lopakodva csempeszték át a valódi művészetet a cenzúra és a diktatúra vármárain. Ezt a szellemiséget adta tovább Illyés Kinga, s láthatóan mentette át a 21. századba is a rá emlékező színésznő.

És ez tekinthető Nagy Miklós Kund *Felemás* című kötete meghatározó modalitásának, többletként más, hasonló jellegű szövegválogatásokhoz képest: majd mindegyik „szereplő” életútja a kommunista diktatúrából indulva ível át a kilencvenes évekkel kezdődő ellentmondásos jelen felé, és az ebből adódó dilemmák jól felismerhetők, végső hatásként összeadódnak. „Ízig-vérig marosvásárhelyi könyv” – mondja a szerző; és eltéveszthetetlenül, jellemzően európai és magyar – teszem mindjárt hozzá. A magyar kultúra nagy múltú, sajátos (olykor méltatlan jelzőként provinciának minősített) régiójából szól az „egyetemes magyar” kultúrához. Valamikor a nyolcvanas évek közepe felé haladva kezdtük, próbáltuk összeszámolni, hány (a tudomány, technika, művészet különböző területein) tehetséges ember távozott el Marosvásárhelyről, s felmérni: csupán akik külföldön bizonyítottak, ha mindannyian megkapják a lehetőséget képességeik legjobb kamatoztatására, micsoda hasznot, nemzetközi szinten mérhető gazdasági-szociális-szellemi

fellendülést adtak volna hozzá omladozó régiókhöz. A helyzet mostanra úgy változott, hogy míg a város korábban jószerint csak kibocsátott (menekülésszerűen távozó) tehetségeket, az utóbbi évtizedekben befogadni is képes, vagy legalábbis kiegyensúlyozottabbá vált a szellemi értékek cserekereskedelme. Eléggé nyilvánvalóan kiderül ez a beszélgetőtársak által hozott atmoszférából.

Amihez azt is szükséges tudni, hogy amikor a szerző (akinek ez a kötete éppen a 75. születésnapjára jelent meg) a hatvanas évek közepén pályáját a Marosvásárhelyi Rádiónál kezdte, és időközben a helyi napilap, a Vörös Zászló kulturális rovatát is szerkesztette: az erdélyi sajtóban kialakult a riportnak egy „sajátosan romániai magyar” műfaja. Jelesül, a „szocializmus építésének hiteles bemutatása”, egyfajta bő szóáradatba ömlesztett „tényirodalom”, amely a művi lelkesedés sorai közé, szóvirágos nyelvi ügyeskedéssel, igyekezett becsempészni valamit a magyar kisebbség valódi gondjaiból; jó esetben tehát maga a riport ürügyként szolgált a kimondhatatlan sejtetésére (rosszabbik esetben – tudjuk). Így válhatott ez a beszédmód a jelentés nélküli betűhalmaz műfajává. A *Felemás* szerzője sohasem művelte az álrportnak ezt a formáját. Láthatóan nem törekszik a problémafeltáró publicista, az advocatus diaboli szerepébe, de nem is válik bármiféle hatalmasság szándékainak sajtóvazallusává: tényrögzítő riportter. Mindig pontosan, világos egyértelműséggel és *sallangmentes magyar nyelven* kérdez, következőképp hasonlóan szép egyszerűséggel megfogalmazott válaszokat olvashatunk. (Szomorú, hogy ezt emlegetni szükséges. Az interjúk egy „vidéki”, „kisebbségi” napilap, a Népújság minden heti kulturális mellékletében jöttek világra; összehasonlítás-ként tessék beleolvasni az anyaország napilapjainak hasonló rovataiba, avagy behallgatni a tévé, rádió beszélgetéseibe: „–Mennyire érzi úgy, hogy úgy gondolja, hogy?”; „– Egyébként egyenlőre én.”) Azért lesz egyetemes és magyar ez a kötet, mert minden megszólaló valamilyen szálon Marosvásárhelyhez kötődik, a székely főváros pedig európai és magyar; húsz-huszonöt év alatt olyanná lett, mint a világon minden normális regionális központ: van populáris és magas kultúrája, több újságja és vitatkozó publicistái, marakodó politikusai, vannak főiskolái, egyetemei, híres professzorai, írói, képzőművészei, egyre rangosabb színházai és egymást irigykedve dicsérő színészei. Ez a kép kerekedik ki bennem a beszélgetések olvastán.

Jóllehet a szerkesztő-riporter munkássága legfontosabb területének a helyi képzőművészeti értékek feltárását tartja, ezúttal a színpadi előadók mintha többen volnának. És aki valaha akár csak közelébe került a kulisszáknak, tudja: a színész a mások szavaiban van otthon, a reflektorfényből kikerülve, egyre nehezebben nyilatkozik meg a látható valóságról. A kérdező azért olykor hozzáér egy-egy sajtó ponthoz („Tudtommal mindeddig egyetlen Erdélyben élő színész sem tüntettek ki Kossuth-díjjal”), a történet szereplője pedig keservesen törekszik, hogy lemondjon a szokásos nyelvi panelekről: „Nehezét kérdezett. Ez tényleg fáj! Én a mai napig minden idegszállammal kötődöm a szülőföldemhez. Tudom, hogy nem

lett volna szabad elhagynunk Erdélyt. A gyerekeink jövőjét féltettük, miközben a mi korosztályunk és több utánunk következő is hiányzik otthonról.” Ilyenkor mégiscsak sajnálja az olvasó, hogy nincs elegendő térítő az egyéni és nemzetiségi dilemmák elmélyültebb kibontására. Ám utóbb a Bálint Márta és az ugyancsak Magyarországon sikeresebb Bács Ferenc szavai mellé illeszthetjük például a nemzetközi elismerés felé tartó, fiatal, vállalkozó kedvű Sebestyén Aba elszántságát: „Megszerettem ezt a várost. Soha nem is akartam Erdélyből elmenni. Elindítottam egy olyan szakmai életet, amit egyáltalán nem szeretnék itthagyni.” Az idősebb nemzedék képviselői közül azok megmaradt hitét, akik már az intézményes marosvásárhelyi színházi élet hatvanas évekbeli újrateremtésekor jelen voltak: a színész-pedagógus Kovács Leventéét, az író-rendező Kincses Elemérét, a nagy szerepekre emlékező Farkas Ibolyáét, a klasszikus színház túléléséért küszködő Gáspárik Attila színész-igazgatóét. És színpadhoz meg Erdélyhez kötődik a néptánc-koreográfia kortalan nagymestere, Novák Ferenc Tata is, a zeneszerző Csíky Boldizsár viszont mindig is Vásárhelyről tört a fővárosok koncerttermei, a sokkal fiatalabb, roppant tehetséges drámaíró, Székely Csaba pedig a világ színpadjai felé.

Egymás után olvasva a beszélgetéseket, egy idő után kiviláglik (és ez tekinthető a riportter írói erényének), hogy legtöbb „szereplőjével” meghittent, azonos hullámhosszon társalog; egyesekkel, mondhatni, személytelen, hivatalos hangnemben; olykor azonban nehézkessé válik a stílus, szinte érzem a ki nem mondott szavak kínos feszültségét. Kevésbé hitelesen hangzik, ahogyan egyik legtehetségesebb kortárs költőnk főszerkesztőként nyilatkozik meg (tapasztalatom szerint belterjes, de főként megbíz-

hatalatlan módon szerkesztik a lapot): „Ez nem a reklám, hanem a dicsekvés helye.” Másik végletként hat a teljesen amerikaiá lett erdélyi képzőművész; ahhoz a világhoz idomult, ahol a művészi sikert az én folytonos pumpálásával kell felszínen tartani: „Én nem szeretek csak úgy dolgozni, egy kis festmény, egy kis vázlat... Ilyesmi nem érdekel.” Az írások mind egy-egy személyiséggel kapcsolatos kiemelkedő esemény, hivatalos elismerés alkalmából készültek, így kerülhetett a kötetbe olyan pszeudointerjú is, amelyben a kérdezett – életkoránál és hosszú évtizedeken keresztül betöltött, igen magas funkcióinál fogva jelentős társadalomtörténeti tapasztalatok birtokában – egyetlen használható információt nem közöl, majdani kutatók munkáját segítő.

Ilyenkor nem irigylésre méltó a riporter. Csak hogy a marosvásárhelyi kultúra felelősenek ez a kötete nem véletlenül „fele/más”: mint afféle, egész eddigi munkássága fölött tisztelgő esztétikai tárgy,

tevékenységének más területeiről is szövegeket von be, a kulturális újságírás nélkülözhetetlen termékeként. A Népszerűség oldalain megjelent rövidebb cikkei, miniatűr esszéi, recenziói gyülekeznek önálló fejezetbe; ráadásként pedig a lap vásárlóinak kedvencei, a mifelénk bő száz évvel ezelőtt világra jött kis színesek, klasszikus tárcák, amelyekben a lokálpatrióta olvasó reggelijéhez étvágygerjesztőnek megkaphatta a helyi hatalom visszaéléseit kipecéző fricskákat.

Mindannyiunknak, minden írástudónak az a szerény, titkos vágyálma: úgy száz év múlva is (valamely tudós művelődéstörténész dolgozatában) legalább egy lábjegyzet erejéig éljünk tovább. Nagy Miklós Kund riportjai kétségtelenül forrásanyagként szolgálhatnak majdani kisebbségtörténeti kutatásokhoz, ehhez azonban a fiatal kiadónak is tanulnia kell még. Nem érdemes megspórolni egy kötetzáró melléklet aprómunkáját, mely visszakereshetővé teszi az írások első megjelenési helyét.

TURBUCZ PÉTER

Bence Erika:

Utazások Posztmonarchiában

Életjel, 2019

Önazonosság-keresés, egyéni és történelmi sors, háborúk, traumák, kissebségi lét, legitimáció és hatalom konstellációja, befogadás–kirekesztés viszonyrendszerei, és még hosszasan lehetne sorolni címszavakban azokat a tényezőket, amelyek a mai napig meghatározzák e hányattatott régió minden napjait. A posztmonarchia állapotának jellegzetes problémái ezek, saját irodalmi leképződésekkel. Erre a vidékre kalauzol most el minden érdeklődőt Bence Erika új könyve, amely a *Kulturális kontextusok. Elemzések, bírálatok a magyar irodalom köréből* alcímet viseli.

Az irodalomtörténész az elmúlt években keletkezett publikációiból gyűjtött össze egy csokorra való olvasói számára. Egész pontosan huszonhat írása került összesen hat fejezetben elhelyezésre, ami rögtön jelzi, hogy egy változatos, ugyanakkor jól szekcionált és az adott blokkon belül egymáshoz koherensen illeszkedő szövegválogatást tartunk a kezünkben. A mű éppen ezért feladja a leckét a recenzensnek, így a magam részéről talán akképp fe-

lelhetek meg a bemutatás megtisztelő feladatának, ha a számomra legérdekesebbnek tartott fejezetek írásai közül önkényesen kiragadok néhányat.

Az első fejezetben Bence rögtön egy összetett témával indít, amikor is a románc, a történelmi és a verses regény diskurzusát idézi fel a *Toldi szerelmén* keresztül. Ám a folytatás sem kecsegtet unalommal, hiszen a *Vallásalapítók és szektások* című írásban a szerző Kemény Zsigmond és Spiró György egy-egy munkáját alapul véve a mai tudományos narratíva és a 19. századi távlatban látott történelmi regény között fennálló korrelációs viszony jelentéskörébe állítva értelmezi a szektaábrázolásokat a magyar történelmi regényirodalomban – véleményem szerint sikerrel. A tanulmány talán legfontosabb része az, ahol megállapítja, hogy a saját társadalmi osztálytól való eltávolodás milyen kiemelkedő jelentőséggel bír a kettős identitás létrejöttében, illetve mekkora szerepe mutatkozik a regényalakok bukásában. Például Keménynél Péchi és Kassai sorsában az a közös, hogy „elhagyták az őket megillető

TURBUCZ PÉTER (1988) Miskolc

helyüket, és indokolatlanul magasra törnek társadalmi és világbéli helyüket illetően; egyéni törekvéseiket és meggyőződésüket előtérbe helyezik az isteni és az erkölcsi törvényekkel, Isten dicsőségével szemben, a nemezis játszik közre”. A tanulmány konklúziójában Bence kifejti, hogy *A rajongók* és a *Messiások* gondolatvilága egy irányba halad, amennyiben mindkettő úgynevezett válságmodellként kezeli a kiválasztottnak tekintett saját történelmi korszakát, valamint a két mű a „társadalmi tabló” létrehozásában is jól kivehetően „átbeszél” egymáshoz. Az előbbi regény szereplői ugyanis szinte valamennyien érzékelik a korábbi világrend eszményeinek tarthatatlanságát, ennek ellenére a személyes érvényesüléstől vezérelve mégis érdekelték a látszat fenntartásában, így jutnak el végül abba a természetellenes és amorális állapotba, amit a *rajongás* létállapotaként lehet leírni. Ez vezet aztán kudarcukhoz, s a végzettől mindannyian megkapják méltó büntetésüket. Mindezt kiegészíti a másik tárgyalt alkotás; az időben előreugorva itt már a történelem során megképződő tömeghisztériák és ideológiák térhódítása folyamatoként fellépő demagógok és álpróféták érvényesülési útját látjuk, ami az aktuális hatalom „tévés ellenintézkedései” folytán a mártíröntudat kialakulását generálta.

A tanulmánykötetnek *A Kulturális kontextusok* című második fejezetébe olyan írások kerültek elhelyezésre, amelyek a kulturális párbeszéd és interkulturális kontextualizáció eljárásait vizsgálják a magyar/vajdasági magyar és a szerb prózairodalomban. A blokk négy írása közül a *Magyar bestsellerek, irodalmi (világ)sikerek a két világháború között* címet viselő tanulmány áll hozzám legközelebb. Abban Markovits Rodion műveinek irodalmi sikerét és sikertelenségét Bence az európai és hazai háborús regények keletkezés- és recepciótörténeti összefüggésében szemléli. A vállalkozás régen kijárt már a *Szibériai garnizon* és az *Aranyvonat* című munkáknak, továbbá a tanulmány olvasása során meggyőződhetünk róla, hogy szerzőnk kiválóan oldotta meg a maga számára kitűzött feladatot, ám a párhuzamba állított „Nagy háborúról” készült magyar és külföldi művek közé amolyan szekunder irodalomként talán befért volna még Herczeg Ferenc vagy Somogyvári Gyula, hovatovább katonai vonalon Kozma Miklós, esetleg Ernst Jünger háborús alkotásaival való összevetés is.

De lapozunk tovább ebben a gazdag könyvben, és álljunk meg még egy pillanatra a *Háborúk*

százada fejezetben ott, ahol a szerző Andrassy Ilona naplóját mutatja be. Még külön kritikaként olvasva ezt az írást, már annak idején feltűnt, hogy az ismertetés milyen finom érzékkel világít rá a legkevésbé ismert Andrassy lány jellemvonásaira és személyes történetére. Egy helyütt például nemcsak Ilona sógorával, Károlyi Mihállyal szembeni ellenszenvéről szól Bence, hanem mindeközben arra is ügyel, hogy figyelmeztesse az olvasót a grófnő hibáira-tévedéseire, amelyről rendszerint még a gyakorlott könyvbírálok is el szoktak feledkezni. Az Andrassy-napló személyes igazságát

hűen ábrázolni szándékozó recenzió a fiatalon özvegygé vált asszony politikai nézeteit szintén a megfelelő távolságtartással kezeli. Mi több, Ilona elfogultságát észlelve nem mulasztja el a mögötte álló nevelőapa, Andrassy Gyula háborús nézeteit felfedezni, aki ebben a tekintetben a legnagyobb hatással bírt a grófnő gondolkozására. A háborús viszonyok közt lánggra kapott antiszemitizmus Andrassy Ilonára is hatást gyakorolt; a napló ezen attitűdje

úgyszintén hosszas és alapos – de nem apológia jellegű – elemzést kap az ismertetésben, amit az egyéni sorstragédia, a szomorú vég szívbe markoló bemutatása zár.

Ugyanebben a fejezetben szerzőnk nem kisebb felkészültségről tesz tanúságot *Hét évtized csend* című írásában, amiben Radnóti Miklósné naplójának ismertetésére vállalkozik. Aki már fellapozta ezt a naplót, az tudja, hogy nem épp egy esti olvasmányról van szó, és nemcsak vaskos terjedelme okán. Ellentétben Andrassy Ilonával, Radnótiné stílusa egyáltalán nem modoros, valamint fittyet hány azokra a társadalmi konvenciókra, amik Ilona egész életét meghatározták. Hiszen amíg az arisztokrata hölgy naplójában például a szexualitás tabu, addig a polgárlány személyes történetének ez meghatározó szegmense. Bence hatásosan ragadja ki és ismerteti a mű legkeményebb részét, Radnóti exhumálását, továbbá helyesen ismeri fel a naplóíró fejlődését (két Fanni-jelenség) is, azaz hogy miként vált a kissé gyerekes és szervilis fiatalasszonyból egy felnőtté érett magányos nő, aki tisztában van vele, hogy élete nagy részét férje nélkül kell leélnie.

A könyv további recenzióit olvasva kiderül, hogy Bence Erika valójában nemcsak megérti és bemutatja a műveket, hanem képes az alkotók és a szereplők vizualizálására is. Írásaiban érzékenyen ügyel arra, hogy szinte régi ismerősként jelenjenek meg előttünk a naplók írói és szereplői,

mi több, valódi ingert táplál belénk a szóban forgó művek olvasására.

Még sok mindenről lehetne szólni e kötet kapcsán, azonban reményeim szerint talán ennyi is elég hozzá, hogy az olvasó kedvet kapjon beszerzéséhez, és felfedezze a maga számára azokat az írásokat is, amiket e fejtegetések nem érintettek.

Végezetül még egy gondolat arról, hogy kinek is ajánlható az *Utazások Posztmonarchiában*. Meggyőződésem, hogy ezt a könyvet nemcsak a szűkebb kollegiális réteg forgathatja eredménnyel,

hanem általánosságban véve úgy a vajdasági, mint az anyaországbéli magyarság számára egyaránt intellektuális csemege lehet. Bence Erika szofisztikált, jó alkotóérzékről tanúskodó írásai a most érintett témák iránt fogékony szélesebb olvasóközönség számára is tartalmaznak mondanivalót, mindemellett tanulságosak azoknak is, akik nemcsak távoli szemlélői szeretnének lenni az irodalom eseményeinek, hanem kíváncsiak a belső műhelymunkára, ne adj' Isten, meg is akarnak érteni abból valamit.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális száma az Írók Boltjában, valamint az ország fontosabb, nagyobb újságosainál minden hónapban kapható.

Az alábbi helyeken biztosan hozzájuthat:

BUDAPEST II. kerület • Széll Kálmán téri metróállomás • Budagyöngye, újságos, Szilágyi Erzsébet fasor 121. • III. kerület • Flórián üzletközpont, újságos • IV. kerület • Újpest Központ metróállomás, újságos • V. kerület • Kálvin téri metróállomás, újságos • Városház utca 3–5., újságos • Váci utca 10., újságos • VI. kerület • Nyugati téri aluljáró, újságárus • VII. kerület • Blaha Lujza téri aluljáró, újságárus • IX. kerület • Határ úti metrómegálló, újságárus • X. kerület • Árkád bevásárlóközpont, Örs Vezér tér 25/A • XI. kerület • Allee bevásárlóközpont, Október 23. utca 6–10. • XII. kerület • Déli pályaudvar metrómegálló, újságos • Hegyvidék Bevásárlóközpont, Apor Vilmos tér 11–12. • MOM Park, újságos, Alkotás utca 53. • XIV. kerület • Sugár bevásárlóközpont, újságárus, Örs vezér tér • XV. kerület • Pólus bevásárlóközpont, újságárus, Szentmihályi utca 131. • **DEBRECEN** • Cora, újságos, Kishatár utca • Csapó utca 100., újságárus • Fórum Debrecen, újságos, Csapó utca 30. • **EGER** • Széchenyi út 20. újságárus • **GYŐR** • Révai Miklós utca 4–6., újságárus • Vásárcsarnok, újságárus, Herman Ottó utca 25. • Győr Plaza, újságárus, Vasvári Pál utca 1/A • **GYULA** • Béke sugárút 12., újságárus • **KAPOSVÁR** • Fő utca 23., újságárus • **KECSKEMÉT** • Március 15. utca 15., trafik • **MISKOLC** • Szinva Park bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy Zsilinszky út 2–4. • **NYÍREGYHÁZA** • Korzó bevásárlóközpont, újságárus, Nagy Imre tér 1. • **PÉCS** • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Bajcsy út 11. • **SOPRON** • Széchenyi tér 13., újságárus • **SZEGED** • Dugonics tér 1., újságárus • Árkád bevásárlóközpont, újságárus, Londoni körút 3. • **SZÉKESFEHÉRVÁR** • Alba Plaza, újságárus, Palotai út 1. • **SZOLNOK** • Pelikán bevásárlóközpont, újságos, Ady Endre utca 15. • **SZOMBATHELY** • MÁV állomás, újságárus • **TATABÁNYA** • Győri út 3., újságárus • **VÁC** • Káptalan utca 3., újságárus • **VESZPRÉM** • Kossuth utca 1., újságárus

EÖRY EMIL, *Ketten*, 1980; Ókor, 1980

Őszi lehalászás

M. NOVÁK ANDRÁS
Munkácsy Mihály-díjas festőművész,
az MMA rendes tagja kiállítása

2019. OKTÓBER 2. – NOVEMBER 10.

PESTI VIGADÓ,
a Magyar Művészeti Akadémia székháza,
V. emeleti kiállítóterem
Budapest V. kerület, Vigadó tér 2.